

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

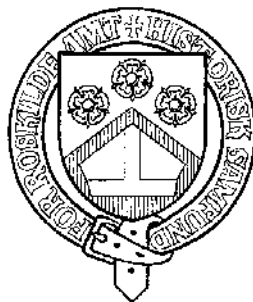
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Årbog 2019

Historisk Samfund for Roskilde Amt

Historisk Årbog for Roskilde Amt 2019

Historisk Samfund for Roskilde Amt

Historisk Årbog for Roskilde Amt 2019

Udgivet af Historisk Samfund for Roskilde Amt

© 2019 Forfatterne og Historisk Samfund for Roskilde Amt

ISBN ISBN 978-87-993707-9-5

Redaktør: Gorm Bruun Hansen

Redaktionsgruppe: Hans Michelsen, Bente Kjærgård og Henrik Denman

Grafisk tilrettelæggelse og tryk: Grafiker Jannie Sørensen, Rosendahls a/s

Forsidefoto:

Hovedtribunen ved forevisningsringen på Dyrskuepladsen i Roskilde.

Foto Boye Koch

Bagsidefoto:

Skibe i havsnød foran Køge havneindløb. Maleri af Holger Drachmann.

Foto Bo Olsson. Privat eje.

Bestyrelsen for Historisk Samfund for Roskilde Amt 2019:

Fhv. lektor Gorm Bruun Hansen, formand

Stiftsbibliotekar Hans Michelsen, næstformand

Fhv. skoleleder Bent Hansen, kasserer

Redaktør Henrik Denman, sekretær

Lektor Bente Kjærgård

Fhv. bibliotekar Birthe Krogh

Arkæolog Hans Jeppe Ravn

Cand.mag. Niels Thomsen

Lektor Kristina Krogh Thomassen

Museumsinspektør Kristian Bruhn

Overinspektør Ole Kastholm

Museumsinspektør Louise Kæmpe Henriksen

Forskningsleder Jens Ulriksen

Indhold

Forord	5
<i>Henrik Denman:</i> Fællesdyrskuet i 50 år.	7
<i>Tommy Hansen:</i> . . . . . Det gamle og nye Frederiksberg i Roskilde	49
<i>Kjeld Ejdorf:</i> . . . . . Den store stormflod 1872 ramte også Køge Bugt	61
<i>Gorm Bruun Hansen:</i> . . . . . Præstekonventet i Roskilde i 1840'erne – også et led i demokratiseringen af Danmark	83
<i>Niels H. Kragh-Nielsen:</i> . . . . . "At have sit liv forbrudt". Henrettelser på Roskilde-egnen	95
<i>Hans Michelsen:</i> . . . . . Tycho Brahes <i>De nova stella</i> (1573) i Roskilde	117
<i>Steffen Hope og Jakob Povel Holck:</i> . . . . . En sjælden Tycho Brahe-udgave	123

Forord

Denne årbog bærer præg af, at redaktionen har opfordret enkelte forfattere til nogle meget lokale undersøgelser. Niels H. Kragh-Nielsen har undersøgt henrettelser på landsplan og skrevet et stort værk herom. Herudfra har han i nærværende årbog uddraget en undersøgelse af alle kendte henrettelser i Roskilde Amt i de sidste ca. 500 år. Tilsvarende har vi bedt Kjeld Ejdorf, som for nogle år siden udgav en stor beretning om 1872 oversvømmelserne i hele Danmark, om at undersøge denne katastrofes omfang og forløb i Køge Bugt området. Tommy Hansen redegør for et lille prægnant kvarter i Roskilde med det interessante navn Frederiksberg.

Disse initiativer er inspireret af et foredrag, som museumsinspektør Kim Furdal holdt i foreningen i det forløbne år om den lokalhistoriske interesse og lokalhistoriens betydning.

Artiklen om Tycho Brahes bog og indbindingen heraf blev ligeledes inspireret af et af årets foredrag. Henrik Denman har ladet sig inspirere af 50 års jubilæet for de store dyrskuer i Roskilde – og dermed også for Dyrskuepladsen, som siden er blevet uhyre vigtig for Roskilde, bl.a. stedet for Roskilde-festivalen. Diskussionerne på præstekonventet i Roskilde peger frem mod demokratiets indførelse i Danmark.

Gorm Bruun Hansen

Bente Kjærgård, Hans Michelsen, Henrik Denman

Roskilde Dyrskue i 50 år

I 1969 blev Roskilde værtsby for det sjællandske fællesdyrskue

Af Henrik Denman

Fredag den 13. juni 1969 var en festdag i Roskilde. Det var dagen for åbningen af det første sjællandske fællesdyrskue i byen, og det var samtidig dagen, da den nyanlagte dyrskueplads syd for motorvejen blev taget i brug.

Besøgende strømmede til byen fra nær og fjern. Nogle ankom i bil, men de fleste kørte til Roskilde med tog fra hovedstaden og det øvrige Sjælland og fortsatte det sidste stykke vej fra stationen til dyrskuepladsen med en særlig buslinje, der kørte i pendulfart via Ringstedgade og Søndre Ringvej og ud ad Maglegårdsvej til dyrskuepladsen.

Fra broen over motorvejen mødte der de besøgende et prægtigt skue med Dannebrogsgflag overalt og udstillingsbygninger og moderne landbrugsmaskiner så langt øjet rakte. De lokale dagblade bragte omfattende reportager fra det nye arrangement, og selv københavnerpressen lod sig rive med i begejstring.

“Den nye skueplads ved Roskilde – de sjællandske Landbo- og Husmandsforeningers afløser for pladsen på Bellahøj Banke – blev taget i brug i går af 1500 elitedyr med top-tal og fornemt eksteriør. Pudsede og velplejede mødte de op, og vejret var det bedst tænkelige,” skrev Politikens udsendte journalist dagen efter åbningen (Pol. 14.6.1969).¹

For både landbruget og Roskilde var der tale om en stor og dyr satsning. Landboforeningerne havde i en lang årrække haft stor succes med at arrangere det sjællandske fællesdyrskue på Bellahøj i udkanten af København, men var af flere grund nødt til at gå nye veje og finde et nyt hjemsted til det årlige fællesdyrskue. For landboforeningerne var det helt afgørende, at man kunne finde en placering, der både imødekom kravene til en moderne udstillingsplads, og at det fortsat var attraktivt for den hastigt voksende befolkning i hovedstadsområdet at besøge dyrskuet.

Dyrskuet kom til Roskilde i en dynamisk periode i byens udvikling. For Roskilde var det vigtigt, at fællesdyrskuet og den nyanlagte dyrskueplads skulle bidrage til det overordnede mål at sætte Roskilde på Danmarkskortet. Dyrskuet og

Henrik Denman, uddannet journalist i 1983. BA i Litteraturvidenskab 2008. Har udgivet bibliografier om danske digtere. Artikler om litteraturhistoriske og lokalhistoriske emner.

andre store arrangemente skulle med et moderne udtryk "brande" Roskilde.

For både landbruget og Roskilde byråd lykkedes satsningen. Fællesdyrskuet udviklede sig gennem årene til at blive Danmarks største dyrskue og sågar Nordeuropas største tre-dages skue. Men der var også modstand mod planerne om at afholde ét stort fællesdyrskue.

For Roskilde lykkedes det at gøre Roskilde kendt langt uden for landets grænser. Det skyldtes ikke mindst, at kommunen med dyrskuepladsen havde lagt rammerne for den musikfestival, der fandt sted blot få år efter dyrskuepladsens åbning, og som snart skulle udvikle sig til den internationalt kendte Roskilde Festival.

Fællesdyrskuet i Roskilde kan i 2019 fejre 50 års jubilæum. I det følgende vil det blive belyst, hvordan det sjællandske fællesdyrskue fandt vej fra Bellahøj til Roskilde, hvordan landbruget og Roskilde byråd fandt sammen om en dyrskueplads, der tjente hver deres visioner og ambitioner, og hvordan dyrskuet udviklede sig i takt med, at den moderne forbruger ændrede sig.²

Svenske skolebørn på Dyrskuepladsen ved fællesdyrskuet i Roskilde i 1908. Bemærk de mange vindmøller, som dukkede op på mange landbrug i denne periode. Foto Chr. Larsen.

Fællesdyrskuer på Sjælland

Roskilde havde før 1969 en lang tradition som dyrskueby. I byen blev der arrangeret et lokalt dyrskue, som gennem mange år fandt sted på den gamle dyrskueplads på Køgevej, men de store fællesdyrskuer havde i årtier været arrangeret

De svenske Skolebørn paa Dyrskuepladsen
Dyrskuet i Roskilde

Fot. af Chr. Larsen

andre steder på Sjælland. Det lå derfor ikke i kortene, at det skulle blive netop domkirkebyen, som i moderne tid skulle blive hjemby for det sjællandske fællesdyrskue.

Dyrskuer i Danmark er en gammel tradition. Landets første dyrskue blev afholdt i Randers i 1810, da Randers Amts Husholdningsselskab arrangerede en præmierung af tyre i amtet. De landøkonomiske foreninger og siden landboforeningerne optog derefter i stigende grad dyrskuerne som en årligt tilbagevendende arbejdsopgave. I den første husdyrlov af 1852 og i sidste halvdel af 1800-tallet blev dyrskuer anset for den vigtigste avlsforanstaltning. Der afholdtes et stort antal lokalskuer, kredsskuer og provinsielle skuer, ligesom der gennem årene blev afholdt enkelte landsskuer.

Det første dyrskue på Sjælland blev afholdt i 1830. Det var Holbæk Amts Økonomiske Selskab, som tog initiativ til skuet. Godt 50 år senere, i 1882, blev det første sjællandske fællesdyrskue afholdt. Da De Samvirkende Sjællandske Landboforeninger blev oprettet i 1880, havde der i flere år været afholdt dyrskuer af de lokale landboforeninger flere steder på Sjælland, bl.a. i Roskilde. Landboforeningerne besluttede at afholde et fælles dyrskue for hele Sjælland, og det første fællesdyrskue blev først afholdt i 1882 i Roskilde.

I starten afholdtes fællesdyrskuerne på skift i sjællandske byer med to eller tre års mellemrum. I 1884 holdtes fællesdyrskuet i Næstved og i 1886 i Hillerød.

I 1905 fejrede De Samvirkende Sjællandske Landboforeninger 25 års jubilæum, og i den anledning arrangerede man et fællesdyrskue på Fælleden i København. Efter datidens målestok var det et stort anlagt dyrskue, hvor der var tilrettelagt forskellige arrangementer. Den københavnske presse og provinspressen sørgede for omfattende foromtale af begivenheden, der blev holdt festmiddag på Københavns Rådhus, og flere repræsentanter for kongehuset med kronprinsregent Frederik og kronprinsesse Ingrid i spidsen deltog i middagen. Der var et jubilæumsdyrskue, der var anlagt efter de store linjer, og det blev gennemført med støtte og opbakning fra Københavns myndigheder.

Dyrskuet i København havde ikke alene været en stor succes med hensyn til tilmelding af dyr og publikumsbesøg. Dyrskuet havde også virket som en god PR-virksomhed for landbruget og for landboforeningerne.

Efter det vellykkede jubilæumsdyrskue holdt man pause et par år. Det næste fællesdyrskue holdtes i 1908 i Roskilde, der før skuet havde givet tilsagn om at ville betale halvdelen

Program for dyrskuefesten den 20. juni 1908 ved Fællesdyrskuet i Roskilde den 19., 20. og 21. juni 1908. Arrangør var De Samvirkende Landboforeninger i Sjællands Stift.

af et eventuelt underskud. Det blev der også brug for, da dyrskuet faktisk gav underskud. Noget bedre gik det i Ringsted det følgende år.

Tankerne om at gentage succesen i København trængte sig på. Det blev gennemført i 1913. Med landbohistorikeren Poul Hansens ord kan fællesdyrskuet i København i 1913 "passende stå som en festlig kulmination på den lykkelige tidsperiode fra århundredskiftet og frem til 1. verdenskrig".³

I årene fra 1916 til 1924 blev fællesdyrskuerne afholdt på skift mellem en række sjællandske byer, bl.a. Roskilde. Man var imidlertid begyndt at stille spørgsmål ved at fortsætte med de såkaldte vandreskuer, hvor fællesskuet skiftede fra by til by. I landbruget var man ved at nå frem til en erkendelse af, at vandreskuer i større eller mindre grad prægedes af den egn, hvor fællesdyrskuet blev afholdt. Det var derfor ønskeligt at få fællesdyrskuet lagt fast på et centralt sted på Sjælland.

Roskilde Dyrskue i 1909 med bedømmelse af køæg. Ukendt fotograf.

Man besluttede at arrangere fællesdyrskuet i Ringsted fra 1926. Det blev udvidet til at være et tre-dages skue, og Ringsted blev fast dyrskueplads indtil 1937, dog med undtagelse af 1930. Ringsted by stillede dyrskuepladsen vederlagsfrit til rådighed, og pladsen blev overdraget skuet i planeret og indhegnet stand med indlagt vand og elektricitet.

I anledning af De Samvirkende Sjællandske Landboforeningers 50 års jubilæum i 1930 blev fællesdyrskuet igen flyttet til København. Ganske vist havde man den faste dyrskueplads i Ringsted, men landbruget var klar over, at man her ville komme til at savne det økonomiske grundlag for et dyrskue, der lå synderligt ud over det, man var vant til. Til gengæld håbede man på ud fra erfaringerne fra dyrskuerne i København i 1905 og 1913, at der i hovedstaden ville være mulighed for at skabe den fest over jubilæumsskuet, man ønskede sig.

Det blev da også en overvældende succes med 255.864 besøgende. Herefter flyttede fællesdyrskuet tilbage til Ringsted, hvor man i de kommende år kunne konstatere, at der nok var et meget stort fremmøde af dyr, men relativt beskedne besøgstal. Det gav ikke gode muligheder for at skabe et godt økonomisk resultat.

Fællesdyrskuerne holdt til i Ringsted frem til 1937. 1938 var 150 året for Stavnshøjens ophævelse, og i den anledning besluttede landbrugets organisationer, at der skulle holdes en landbrugsudstilling og i tilknytning hertil et landsomfattende dyrskue på Bellahøj i København i 1938. Det betød, at der ikke blev holdt noget sjællandsk fællesdyrskue dette år. Det legendariske dyrskue på Bellahøj i 1938 blev Danmarks hidtil største dyrskue.

Efter landbrugsudstillingen på Bellahøj i 1938 kontaktede Landboforeningerne Københavns Kommune om muligheden for at flytte Det Sjællandske Fællesdyrskue fra Ringsted til København.

Tilløbsstykke på Bellahøj

Københavns Kommune havde i 1898 erhvervet jordene fra gården "Bellahøj" i Brønshøj. Det inspirerede landboforeningerne til at foreslå en permanent flytning af dyrskuerne fra

Dyrskuet på Bellahøj var en stor københavnerbegivenhed i perioden fra 1938 til 1967. Sporvognslinjen fra Hovedbanegården til dyrskuepladsen på Bellahøj hed i folkemunde "Linje Buh".

Ringsted til Bellahøj. Aftalen faldt på plads, og der blev indgået en kontrakt med Københavns Kommune, der stillede ca. 25 hektar ved Bellahøj til rådighed for fællesdyrskuet. Kommunen opførte administrations- og udstillingsbygninger og stod for sanitære og andre installationer. Landboforeningerne opførte tribune, tombolaer og garderober. Staldene skulle opsættes og nedtages igen i forbindelse med dyrskuet.

Bellahøjskuet blev både årets sjællandske dyrskue og en stor københavnerbegivenhed. Der blev indsat særsporvogne, der kørte fra Hovedbanegården ud til dyrskuepladsen. De fik i stedet for numre dyrskuets motiv på fronten. I de sidste år var det hovedet af en ko, så linjen blev af københavnerne døbt "Linje Buh". Besøgstallet til dyrskuet lå på omkring 200.000 gæster.

Det fik imidlertid en ende. I 1963 ønskede kommunen at få den internationale AIDA-messe for landbrugsmaskiner til byen. I den anledning blev det gamle Bella Center opført som midlertidig bygning på området. Det betød, at dyrskuet blev beskåret kraftigt, så det nærmest blev underlagt AIDA-messen. Man forsøgte sig med i fællesskab at arrangere landbrugsmaskinudstillingen Agrima, men det mislykkes, og udstillingen blev flyttet til Herning.⁴

Den kraftige reduktion af dyrskuepladsen, voksende udgifter til at opstille og nedtage staldene og til at opmagasinere dem om vinteren medvirkede til, at landboforeningerne opgav dyrskuerne på Bellahøj i 1967 efter at have arrangeret 25 skuer i København. Alene omkostningerne til at opbevare staldene, som blev anvendt på dyrskuet på Bellahøj, beløb sig årligt til omkring 300.000 kr.

Det stod klart for landboforeningerne, at det af økonomiske grunde ikke ville være forsvarligt at fortsætte med fællesdyrskuerne på Bellahøj. Man måtte med beklagelse konstatere, at epoken med Bellahøjskuerne var forbi.

Landboforeningerne begyndte at se sig om efter en ny, permanent placering for fællesskuet, som kunne skabe bedre økonomi i de store skuer og samtidig sikre, at fællesskuet fortsatte med at være et tilløbsstykke med stor opbakning fra hovedstaden.

Landboforeningerne drøftede i 1967 på flere møder spørgsmålet om den fremtidige dyrskuevirksomhed. Der var opbakning til, at man samlede sig om ét fælles sjællandsk dyrskuearrangement, og det indebar, at samtlige lokale dyrskuer på Sjælland blev nedlagt fra og med 1969. Samtidig blev landboforeningerne enige om at indgå et fagligt og øko-

nomisk samarbejde med De Samvirkende Sjællandske Husmandsforeninger, som skulle gælde fra det kommende fællesdyrskue i 1969.

Det store spørgsmål var nu, hvor fremtidens sjællandske fællesdyrskue skulle afholdes. Det måtte man finde svaret på i 1968. I dette mellemliggende år blev man enige om at holde fællesdyrskuet på Bregentved, og samtidig afholdt man lokaldyrskuer både her og mange andre steder på Sjælland, bl.a. i Roskilde.

Fællesdyrskuet til Roskilde

I marts 1968 kunne pressen i Roskilde sætte en stor nyhed på forsiden: "Roskilde favorit til Fællesskuet" (RD 18.3.1968). Avisen kunne fortælle, at Roskilde konkurrerede med Ringsted, Haslev og Holbæk om at blive hjemsted for de fremtidige fællesdyrskuer på Sjælland.

Landboorganisationerne havde Ringsted som favorit. Det skyldtes først og fremmest byens centrale placering på Sjælland, og samtidig blev man stillet i udsigt, at dyrskuet kunne arrangeres ved Kærehave Landbrugsskole. Det viste sig dog, at interessen lokalt i Ringsted for at få dyrskuet dertil var noget mere afdæmpet. Først og fremmest var Ringsteds bud

Deltagere og tilskuere på forevisningsringen på den gamle dyrskueplads i 1968. Ukendt fotograf. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

på at blive værtsby dog hæmmet af, at dyrskuepladsen blev vurderet til at være for lille.

Haslev var også i søgelyset og var positivt indstillet. Det afgørende problem for de to byer var, at de ikke kunne opfylde landboforeningernes ønsker til arealet. Holbæk presede også på for at få dyrskuet.

I Roskilde var interessen for at blive hjemsted for dyrskuet meget stor. Til *Dagbladet* sagde borgmester Arthur Jacobsen (Rad.), at byen meget gerne ville have skuet til byen.

“Vi har tilbudt et areal på 35 ha flad jord for enden af Store Maglegårdsvej i byens sydlige del. Det er en fortrinlig beliggenhed, idet man let kommer hertil fra hovedvejene, og det vil sikkert blive den plads, hvortil man lettest får fællesskuets “gamle kunder” fra København,” sagde han.

Landboforeningerne holdt bestyrelsesmøde den 1. april om det fremtidige fællesskue. Ifølge *Roskilde Tidende* “trængte Roskildes tilbud sig helt frem i forgrunden, og senere drøftelser har bestyrket denne position”. (RT 13.4.1968) Ifølge avisen var Ringsted og Haslev allerede på dette tidspunkt droppet som mulige værtsbyer. Til gengæld blev der holdt møde mellem landboforeningernes forhandlere og repræsentanter fra Roskilde Byråd med borgmester Arthur Jacobsen i spidsen.

Roskilde stillede med et stærkt tilbud til landboforeningerne. Byen tilbød et stort areal tæt på byen, som var velegnet til formålet, der var gode parkeringsforhold, og afstanden fra stationen til dyrskuepladsen var tilpas kort – og ville de besøgende ikke spadsere, ville byen tilbyde en busforbindelse mellem byen og dyrskuepladsen.

Ifølge pressen havde man fra Roskildes side endnu langt fra i detaljer gennemarbejdet den omfattende projektering, som ville være nødvendig, inden alting ville være klar til at åbne fællesskuet i 1969, men kommunens teknikere var i fuld gang med arbejdet (RD 13.4.1968).

Afgørelsen blev offentliggjort få dage senere. Aviserne kunne fortælle, at Roskilde skulle være hjemsted for Det Sjællandske Fællesdyrskue fra 1969. Byrådet havde besluttet at udlægge et 35 hektar stort areal syd for byen til formålet. Sagen var i byrådet som en hastesag, fordi det var nødvendigt at få området tilsået med græs hurtigt.

De endelige forhandlinger skulle finde sted kort efter påske, og derefter satsede byrådet på at få pladsen klar til at afholde det første sjællandske fællesskue i 1969.

For Roskilde handlede det dog ikke kun om at være vært for en publikumsmagnet som fællesdyrskuet. Borgmester Arthur Jacobsen og byrådet havde større drømme.

“Roskilde vil med dette dyrskue- og udstillingsområde tegne sig stærkt i det sjællandske billede,” sagde han (RD 18.4.1968).

Visionen var, at Roskilde nok skulle foretage en stor investering i den nye dyrskueplads, men arealet ville i fremtiden kunne bruges til mange andre ting, så byen derved kom i forgrunden på det sjællandske landkort.

Det var ikke kun byrådet i Roskilde, der udtalte begejstring for at få fællesdyrskuet til byen. Begejstringen blev delt af *Dagbladet* i Roskilde:

“Når det nu er en kendsgerning, at Roskilde fra 1969 er Sjællands dyrskueby, er det udtryk for, at alle implicerede kommunale instanser har arbejdet hurtigt og effektivt. [...] Da bystyret fik henvendelsen fra de sjællandske landboforeninger, var der straks enighed om, at det var en sag, der var værd at arbejde for.” (RD 20.4.1968)

Roskilde konkurrerede med tre andre byer, “men det var tydeligt, at man fra landboforeningernes ledelse fra begyndelsen fandt området på 35 ha nær Darup for særdeles velegnet og var glade for den velvilje og varme interesse, man blev mødt med i Roskilde. Bellahøj-skuerne har også haft betydning ved at skabe kontakt mellem hovedstaden og landbruget, og dyrskuepladsen i Roskilde vil faktisk ligge lige så bekvemt for adskillige københavnere, som Bellahøj gjorde det, og for hele Københavns vestegn med de hundredtusinder af beboere vil det nye Bellahøj simpelthen være lettere at komme til.”

Borgmesteren og landboformanden

I spidsen for forhandlingerne om at flytte det sjællandske fællesdyrskue til Roskilde stod to stærke personligheder – Roskildes borgmester, Arthur Jacobsen, og formanden for De Samvirkende Sjællandske Landboforeninger, Arne Pilegaard Larsen.

Den radikale Arthur Jacobsen (1909-1981) fik efter byrådsvalget i 1966 borgmesterposten efter socialdemokraten Børge Ebbe Juel Hansen, der i 1970 blev den første amtsborgmester i Roskilde Amt. Arthur Jacobsen var borgmester indtil byrådsvalget i 1974, hvor han trak sig tilbage for at passe sit revisionsfirma.

Han stammede fra halvøen Nakke ved Rørvig, hvor hans far havde en mindre ejendom. Fra han var 18 år arbejdede

I 1960'erne blev der afholdt børnedyrskue i FDF-Huset og på Dyrskuepladsen på Køgevej. Her ses borgmester Arthur Jacobsen med en gruppe unge deltagere ved børnedyrskuet i 1960'erne. Foto Henrik Clausen. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

han i landbruget og kom 19 år gammel på Askov Højskole. Han ville være højskolelærer, men opgav det og blev i stedet revisor. Han oprettede siden en selvstændig revisorforretning i Roskilde.⁵

Han var således borgmester i en hektisk periode i kommunens nyere historie, hvor udviklingen satte sit præg i alle hjørner af byen. Roskilde var i slutningen af 1960-erne inde i en voldsom udvikling. Antallet af indbyggere steg, behovet for boliger og nye boligområder øgedes, universitetet var på vej, og i den sydlige del planlagde man en ny lufthavn. Desuden var der planer om en forholdsvis stor havn og et nyt uddannelses- og andelscenter ved Maglegårdsvej.

Nye boligområder blev sat i værk. Det gjaldt bl.a. boligbyggeriet i Dommervænget, Rørmosen, boligområderne langs Holbækvej og Sydøstkvarteret omkring det nye Østervangscenret. Nye skoler og plejecentre blev planlagt, og byens kulturudbud blev udvidet med Vikingeskibsmuseet. I Roskildes bymidte blev gamle ejendomme revet ned for at give plads til nyt, flere parkeringspladser skulle være med til

at fastholde Roskilde som en attraktiv handelsby, og nye centerplaner blev præsenteret for offentligheden. Ideerne myldrede frem, f.eks. med et kongrescenter i Folkeparken, en nordlig omfartsvej og hotel og biograf på Bønnelyckes Plads. En stor del af ideerne mødte dog så stor folkelig modstand, at de blev taget af bordet igen. Antallet af anlægsopgaver var så stort, at det pressede kommunekassen, og flere politikere fra oppositionen sagde, at der var et øget behov for at prioritere de byplanmæssige opgaver. De frygtede, at økonomien ikke kunne følge med.

Landbrugsminister Peter Larsen (tv.) sammen med formanden for De sjællandske Landboforeninger, Arne Pilegaard Larsen. Bag dem ses til venstre Roskildes borgmester Arthur Jacobsen (med solbriller). Billedet er udateret, men Peter Larsen var landbrugsminister i 1968-1970. Ukendt fotograf. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Om Roskildes fremtid sagde Arthur Jacobsen i et avisinterview:

“Vi ved nu, at vi får en lufthavn ved Roskilde, der kommer S-tog, og vi har grund til at regne med et universitet. Det giver baggrund for en fortsat betydelig udvikling for Roskilde. Byens fremtid kan derved baseres såvel på det handelsmæssige, det uddannelsesmæssige og det turistmæssige. Med denne kombination kan vi bevare og udbygge vores position som en betydelig provinsby, men med sin ganske særlige status og historiske og kulturelle baggrund.” (RD 19.5.1969)

Det var i denne hektiske fase, at muligheden for at etablere en ny dyrskueplads dukkede op, og den passede fint i Arthur Jacobsens vision om at gøre Roskilde mere kendt i resten af landet.

I spidsen for De Samvirkende Sjællandske Landboforeninger sad Arne Pilegaard Larsen (1912-1979), der havde været formand siden 1963. I den position sad han også i overbygningen De Samvirkende Danske Landboforeningers formandskab, hvor han sammen med formændene for Foreningen af jydsk Landboforeninger, først Anders Andersen og siden H.O.A. Kjeldsen, øvede en stor indsats både i det landbrugsfaglige og i det landbrugspolitiske arbejde.

Han var en varm fortæller for øget samvirke indenfor alle landbrugets organisationer, og den ambition kom bl.a. til udtryk i det samarbejde, som de sjællandske landboforeninger og husmandsforeninger blev enige om i forbindelse med etableringen af Roskildeskuet i 1969 og fremefter.

Kritiske røster

Mens Roskildes politikere og kommunens teknikere arbejdede på højtryk for at føre planerne om den nye dyrskueplads ud i livet, blev de sidste lokalskuer afholdt over hele Sjælland – også i Roskilde. I forbindelse med lokalskuerne kom det frem, at der også var modstand mod centraliseringen af dyrskuerne – at de lokale skuer forsvandt til fordel for ét stort, fælles skue.

De tre landboforeninger og husmandsforeningerne i Københavns amt holdt deres sidste lokale dyrskue i Roskilde den 25. maj 1968. Udviklingen betød, at landboforeningerne på seks år gik fra 12 til ét dyrskue.

Dårligt var beslutningen om at skrotte lokalskuerne og samle kræfterne om ét sjællandsk fællesdyrskue vedtaget, før kritiske røster meldte sig. En af kritikerne var formanden

for kvægbrugsudvalget i Landboforeningerne, gårdejer Anders Nielsen, Herslandsgården i Store Valby:

“Jeg kan ikke forstå, at det skulle være nødvendigt at nedlægge de lokale dyrskuer. Det er et fejltrin, der er begået af et flertal, der ikke har så stor interesse i det faglige avlsarbejde, og denne afgørelse burde være lagt ud til andre instanser. Det er betænkeligt at tro, at man kan rekruttere til stort fællesskue, hvis man ikke har hold i det lokale arbejde ved de små skuer. I 1968 får vi et en-dags skue her i Roskilde. Det bliver antageligt det sidste lokalskue i Roskilde, og jeg skal ikke afgøre, om flagene skal på hel eller halv,” lød hans betæneligheder. (RD 1.3.1968)

Ved åbningen af lokalskuet nogle måneder senere dukkede kritikken frem på ny. Her takkede sognerådsformand, gårdejer Johs. Hansen, Tune, på udstillernes og opdrætternes vegne for den lange række af festdage, som lokalskuerne havde været. Men han så også ulemper ved udviklingen:

“Den nye form for dyrskuer er en nødløsning. Det bliver svært at få mod til at komme på de store skuer med sine dyr, men vi går loyalt ind for fællesskuet.” (RT 27.5.1968)

Formanden for dyrskuet, forpagter A. Nymann-Jørgensen, Sonnerupgård ved Hvalsø, måtte ikke uden vemod konstatere, at det var det sidste lokalskue:

På Fællesdyrskuet i 1969 blev der også udstillet mange heste. På billedet hygger en pige sig med et føl. Foto Anker Pedersen. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

“Det bliver en stor opgave for såvel byen som landbo- og husmandsforeningerne at skabe rammen om fællesskuerne.”

Mens man i Roskilde trods betænkelighed i dele af landbruget bakkede op om beslutningen om at sige stop for flere lokalskuer for at samle energien om et fællesskue, var modstanden kraftigere i Hillerød. Her gav landboforeningerne klart udtryk for, at landbruget i Nordsjælland var meget imod det kommende fællesdyrskue i Roskilde. De Samvirkende Landboforeninger gjorde dog klart, at hvis der blev afholdt bare ét lokalskue fremover, ville der ikke blive noget fællesskue på Sjælland mere. Desuden lod man antyde, at den forening, der brød ud, ville miste statstilskuddet til konsulentarbejdet.⁶

I Roskilde lød der dog fortsat kritiske røster i årene efter åbningen af det første fællesdyrskue. Kvægkonsulent i Landboforeningerne, Knud Jensen, tog bladet fra munden i forbindelse med nyheden om, at dyrskuet i Roskilde fra 1974 skulle udvides til også at omfatte dyr fra Lolland-Falster; han mente ikke, at nyheden om en udvidelse af dyrskuet i Roskilde var ubetinget glædelig. Specielt de små og nye kvægavlere var ikke meget for at præsentere dyr på de store skuer, mente han.

“Naturligvis rammer de centraliserede dyrskuer først og fremmest de kvægavlere, der bor længst væk, for selv om de i avlsarbejdet har skaffet sig meget fine dyr, bliver det ikke

Hektisk aktivitet ved Fællesdyrskuet i 1970'erne. Ukendt fotograf. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

blot en dyr, men også tidskrævende affære at udstille dyrene på et skue, som ligger langt fra bedriften. I forvejen er det vanskeligt at skaffe arbejdskraft, og derfor skal kvægavleren tænke sig en ekstra gang om, hvis han beslutter at sende et eller flere dyr til et skue, som ligger langt borte,” sagde han.

Der var imidlertid tungtvejende grunde til i slutningen af 1960-erne at lægge fremtidens dyrskuer på Sjælland ind i nye rammer. Fællesskuets formand, A. Nymann-Jørgensen, påpegede, at lokalskuerne i de senere år havde mødt modgang, bl.a. med en fortsat nedgang i antallet af kvægbesætninger:

“Fællesskuet på Bellahøj har haft vanskeligheder og måtte flytte fra København. Med rette følte man, at det ville blive svært at konkurrere med lokalskuerne, og da Roskilde blev udset som Bellahøjs afløser, måtte det altså blive lokalskuet her, man skulle konkurrere med. Der var enighed om, at man så måtte nøjes med enten lokalskue eller fællesskue, og det sidste er altså blevet tilfældet. Nu bliver opgaven simpelthen at lave det sidste lokalskue så stort og værdigt som muligt og fremtidig gøre fællesskuet til en smuk afløser.” (RD 13.5.1968)

En væsentlig faktor for beslutningen om at koncentrere kræfterne om ét sjællandsk fællesskue var den forringede økonomi i landbruget. Dyrskuerne havde traditionelt et fagligt formål. På dyrskuet målte landmændene kvaliteten af deres husdyrbestand samtidig med, at de kunne orientere sig om andre faglige spørgsmål. Det var på dyrskuerne, at mange landmænd kunne hente inspiration til fortsat fremgang, også de landmænd, der ikke selv var udstillere.

“Dyrskuernes værdi i så henseende kan ikke vurderes højt nok,” sagde A. Nymann-Jørgensen.

Flere lokale landmænd bakkede dog op om de nye planer for dyrskuerne. En af udstillerne var Børge Mindegård, Ørstedgård i Ørsted, der gennem mange år var trofast udstiller på lokalskuet i Roskilde og også havde deltaget på Bellahøj. Han fremhævede i et interview med *Dagbladet*, at det var meget vigtigt, at dyrskuerne blev bevaret. De lokale skuer kunne ikke blive ved at bestå på grund af økonomien, og landmændene havde heller ikke tid til at udstille på dem. Han mente, at det var nødvendigt at møde op og sammenligne sin egen besætning med andre, hvis den enkelte landmand ville opnå en højere standard. (RD 11.6.1969)

Dyrskuerne tjente dog et andet væsentligt formål. Dyrskuerne tilbød festlige rammer for, at land og by kunne møde hinanden.

“Det bliver en stor opgave både for landbo- og husmandsforeningerne og for byen [Roskilde] at få skabt rammerne om dette store arrangement samtidig med, at den udmærkede plads, vi får overladt, også skal udnyttes på anden måde,” sagde A. Nymann-Jørgensen.

Han måtte samtidig understrege, at det var en økonomisk stadig større udfordring at holde dyrskuer. 1960'erne var en trang tid for landbruget. De oplevede modgang på eksportmarkeder, og inflationen lagde et hårdt pres på landbrugets omkostninger.

Dagbladet sammenfattede i en artikel den udvikling, dyrskuerne som koncept havde været igennem i 1967-1968:

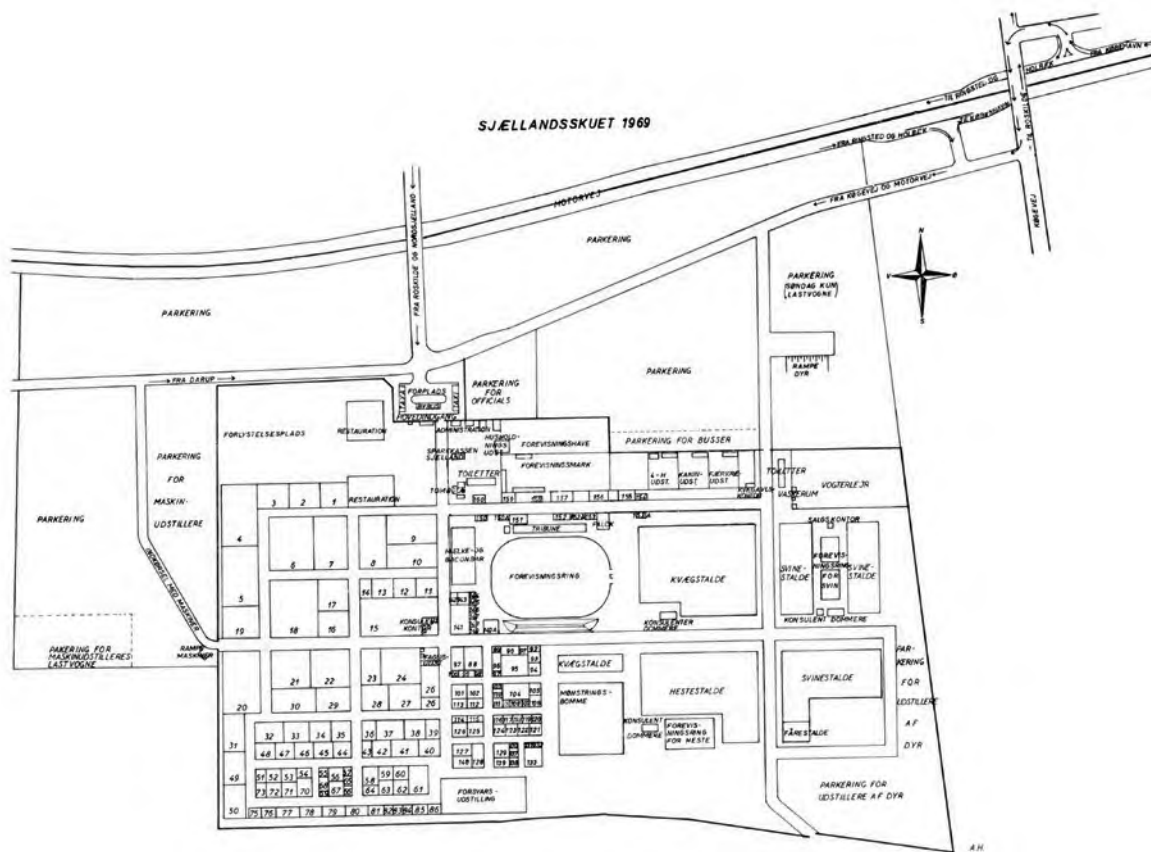
“Det var svært at give afkald på lokale interesser, da Bellahøjdyrskuet i København blev holdt for sidste gang i 1967. Hver købstad sit dyrskue, sagde man, og der blev udkæmpet adskillige orddueller indenfor samvirksomheden, inden man nåede frem til slutresultatet: Fra 1969 kun et dyrskue på Sjælland – arrangeret af De Samvirkende Sjællandske Landboforeninger – med hjemsted i Roskilde. Lokalforeningerne erkendte, at der kun er plads til ét dyrskue på Sjælland, og erkendelsen skal ses i nøje sammenhæng med, at Sjælland som landbrugsområde er godt på vej til at blive fortrængt af både Jylland og Fyn.” (RD 7.6.1968)

Aftale om dyrskuet på plads

I kampen med andre sjællandske byer om at blive værtsby for fællesdyrskuet havde Roskilde gode kort på hånden. Trumfen var helt klart et tilbud om at indrette en helt ny dyrskueplads syd for motorvejen.

Det var ikke et tilfældigt valg. Roskilde Kommune havde ca. 15 år tidligere købt det 35 ha store areal fra Store Maglegård. Hovedbygningen fra den tidligere gård ligger den dag i dag på Maglegårdsvej og huser den selvejende videns- og forskningsinstitution Madkulturen under Miljø- og Fødevarerministeriet. Hele Maglegårdsvej er fuldt udbygget med bl.a. skoler og virksomheder. I 1960'erne var udbygningen af Maglegårdsvej dog først i sin vorden med Slagteriernes Forskningsinstitut og Slagteriskolen som nogle af de første bebyggelser.⁷

Det areal, Roskilde Kommune havde købt, lå i yderzonen, og der var egentlig ikke planer om dets anvendelse, før det sjællandske fællesdyrskue kom ind i billedet. Byrådet begyndte tidligt at tænke stort. Der skulle ikke blot afholdes

dyrskue på pladsen, men i tilslutning til dyrskuepladsen skulle der anlægges et nyt idrætsanlæg. (RT 13.4.1968)

Repræsentanter for landbruget besigtigede i foråret 1968 de arealer, der var blevet tilbudt som fremtidig dyrskueplads. Parterne indgik en 10-årig kontrakt om dyrskuevirksomheden.⁸

Kontrakten var udformet som en overenskomst og blev underskrevet den 23. december 1968 af borgmester Arthur Jacobsen, formanden for Landboforeningerne Arne Pilegaard Larsen og formanden for husmandsforeningerne, Peter Jørgensen. Heri blev det fastslået, at de sjællandske landboorganisationer skulle arrangere de sjællandske fællesdyrskuer i Roskilde i første omgang i perioden 1969-1978: "Det forudsættes, at foreningerne såvel i perioden 1969-1978, som i en eventuelt forlænget periode indtil 1988, hvert år afholder dyrskuer i Roskilde, for så vidt dette ikke hindres ved krig eller anden force majeure".

Videre indeholdt overenskomsten bestemmelser for, hvad arrangørerne selv skulle stå for og bekoste, og hvilke opga-

Roskilde Kommunes plan over den nyetablerede dyrskueplads i 1969. Den store dyrskueplads gav landbruget helt nye muligheder for at arrangere de fremtidige fællesdyrskuer, der kom til at omfatte hele Sjælland og siden også Lolland-Falster. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Ledelsen for Fællesdyrskuet i Roskilde 1969-70. Ukendt fotograf. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

ver og udgifter kommunen skulle stå for. Roskilde kommune bekostede de nødvendige tekniske installationer som el, vand og kloak, ligesom kommunen anlagde vejene på dyrskuepladsen og sørgede for beplantningen på pladsen.

Dyrskueledelsen

For landboforeningerne gav flytningen af dyrskuet fra Bellahøj til Roskilde også anledning til ændringer i organisationen.

Selv om Det Sjællandske Fællesdyrskue nu havde fået fast base i Roskilde, holdt dyrskueledelsen fortsat til i København. Frem til 1979 lå De Samvirkende Sjællandske Landboforeningers – og dermed fællesdyrskuets – sekretariat i Ny Vestergade 17 i København lige over for Nationalmuseet, og det var herfra, at fællesdyrskuet på Bellahøj i en årrække var blevet administreret. Her var den dynamiske chef Jørgen Kjær, der spillede en central rolle i etableringen af Fællesdyrskuet i Roskilde. Det var også herfra, at landboforeningerne kørte administrationen af dyrskuet, da det blev placeret i Roskilde.

Det var ikke altid lige hensigtsmæssigt, da aktiviteterne hovedsageligt foregik rundt omkring på Sjælland. Da den mangeårige formand for de sjællandske landboforeninger, Arne Pilegaard Larsen, døde i marts 1979, blev han afløst af Hartvig Dehn fra Holbæk, og han fik Kristian Nielsen, Roskilde, som næstformand. Det banede vejen for at bryde op fra det, medarbejderne oplevede som støvede kontorer i København. I 1979 kunne man flytte administrationen til Roskilde, da dyrskuets sekretariat fik til huse i en nyopført bygning på Maglehøjen i Roskilde. Fra 1977 var Lars P. Asserhøj dyrskuets sekretariatsleder – en stilling, han bestred i 25 år.⁹

På det tidspunkt havde Roskilde Landboforening allerede haft til huse i nogle år i en rød kontorejendom på Maglehøjen 1, hvor der siden er åbnet en privatskole. Landboforeningernes aktiviteter voksede imidlertid, hvor især regnskabsrådgivningen skulle bruge mere plads. Det førte til, at Roskilde Landboforening igen besluttede at bygge nyt. Man opførte den H-formede to-etagers ejendom på Maglehøjen 6, som stod færdig til indflytning i efteråret 1988, og her fik dyrskuesekretariatet nu plads.

Strukturudviklingen gik stærkt i de lokale landboforeninger. Roskilde blev sammenlagt med Ringsted og Køge, og de flyttede kontorerne til Borup. Hertil blev dyrskuesekretariatet også flyttet. I dag ligger sekretariatet i Sorø, hvor man har samlet størstedelen af landboforeningsarbejdet på Sjælland.

Den nye dyrskueplads

Aftalen med Roskilde Kommune indeholdt tilladelse til at opstille dyrskuets stalde permanent. Spørgsmålet for arrangørerne var, hvor mange stalde der ville blive brug for. Fagfolkene var ikke særligt optimistiske i deres spådomme. De mente ikke, at tilmeldingerne af dyr ville blive væsentligt større end ved det sidste fællesskue på Bellahøj i 1967, selv om alle de sjællandske lokalskuer blev nedlagt. Selv om man ikke helt fulgte disse forudsigelser, prægede de planlægningen så meget, at antallet af opførte stalde fra starten blev mindre end det burde have været.¹⁰

Tilmeldingerne af dyr ved Fællesdyrskuet i Roskilde i 1969 blev væsentligt større end forventet: 742 katalognumre kvæg mod 390 i 1967 på Bellahøj, 170 heste i Roskilde mod 127 heste på Bellahøj og 427 svin mod 332 svin på Bellahøj.

Arrangørerne afsatte 10 tønder land til maskinudstillerne, men det viste sig langt fra nok til at dække behovet. Skuets

Landmand på dyrskue med sin ko ved det første fællesdyrskue i Roskilde i 1969. Foto Anker Pedersen. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

ledelse måtte sige nej til flere udstillere, selvom man udvidede det oprindeligt fastsatte areal til maskinudstillingen.

I tilknytning til dyrskuepladsen blev der desuden udlagt forsøgsmarker. I væksthuse udsåede man i slutningen af marts aktuelle sorter af korn, hestebønner og ærter. Forevisningsmarken blev tilsået i ugen efter påske med en lang række af de sorter, der havde størst betydning for landbruget.

Da dyrskuepladsen fik permanent status, gav det planlæggerne nye muligheder for at appellere bredere til byboernes interesser. I udkanten af den nye dyrskueplads blev der således anlagt en forevisningshave. Haven blev til ved et samarbejde mellem landboforeningerne, husmandsforeningernes, Roskilde Kommunes parkvæsen og FDB's frøafdeling samt en række planteskoler, som stillede planter til rådighed. To lokale betonvarefabrikker leverede sten og fliser til anlægget.

Haven viste sig hurtigt at få mange besøgende. Allerede efter fem år var haven vokset så meget til, at de besøgende kunne danne sig et indtryk af, hvor hurtigt træer og buske udvikler sig. De besøgende kunne se mange sorter af træer, buske, roser, slyngplanter og sommerblomster, som kunne

give inspiration til plantning hjemme i haven eller i altankassen.

Da man havde placeret en legeplads ved siden af haven, blev det populært for mange børnehaver fra især Roskilde at besøge dyrskuet.

Det var ikke kun landboforeningernes topledelse og Roskilde Byråds førende medlemmer, der havde stor tiltro til det fremtidige fællesskue. Byens restauratører så også nye muligheder og lagde storstilede planer.

Byens to hoteller, Prindsen og Roar, rejste ved åbnings-skuet i 1969 store restaurationstelte på dyrskuepladsen til 1600 gæster. Desuden blev der på pladsen indrettet fire ølboder samt en baconbar.

Hotel Roar beskæftigede 12 tjenere i sit telt, og maden, der blev serveret, blev tilberedt på pladsen, hvor man fik rejst et stort køkkentelt. Gæsterne kunne vælge mellem tre-fire varme retter samt smørrebrød. Alle tre aftener blev der arrangeret bal for de unge på 40. Her spillede Rosners orkester, der havde sangerinden Rita Storm med som solist.

Hotel Prindsen fik to pavilloner med køkkentelt, men sadeste mest på udendørsservering, hvor der var blomsterarrangementer og en grill. I teltene var der hyggemusik.

Hotel Prindsens direktør, Frede Volfing, havde fået den idé at indrette en permanent restaurant på dyrskuepladsen.

Ved åbningen af Fællesdyrskuet i 1969 kunne publikum også besøge en forevisningshave, som med årene er vokset til. Haven er populær blandt de besøgende, ikke mindst de mange børnehaver fra Roskilde-området. Foto Boye Koch.

Han mente, at den også uden for Sjællandsskuets årlige tre dage ville være et trækplaster, hvor der var behov for servering. (RD 31.5.1969)

Under hele forhandlingsforløbet havde det for borgmester Arthur Jacobsen og byrådet været højt prioriteret, at kommunen kunne anvende dyrskuepladsen til andre formål, når der ikke blev arrangeret dyrskue. Det blev fastslået i overenskomsten.

Borgmesteren lagde fra begyndelsen stor vægt på, at Roskilde skulle have mulighed for at udnytte den nyanlagte dyrskueplads til andre formål. Endnu inden landboforeningerne havde taget den endelige beslutning om at lægge fællesdyrskuet i Roskilde, løftede han sløret for sine visioner:

“Ønsker landboforeningerne skuet til Roskilde, skal vi forhandle om den nærmere udformning, og jeg har flere planer i den retning. Mellem de to banelinjer er der således tænkt indrettet træningsbaner for Roskildes sportsungdom, og der skulle blive mulighed for en kombination af de to arealer, for eksempel med hensyn til fælles parkeringsplads og tribune. [...] De 35 ha, hvorpå fællesskuet eventuelt skal placeres, vil kun blive brugt få dage om året, og for kommunen gælder det om også at udnytte det i den resterende tid.” (RD 18.3.1968)

Han fremhævede desuden, at en betingelse for, at fællesskuet kom til Roskilde var, at Roskilde kommune bevarede ejendomsretten over arealet.

Nogle måneder senere uddybede han sin holdning:

“Det har sin store værdi, at land og by kan møde hinanden i et festligt lag. For byens borgere er det jo det festlige, som er i forgrunden. Landbruget er inde i en brydningstid. Men den strukturændring, landbruget undergår, kender vi også i en by som Roskilde, hvor der er problemer med kommunesammenlægninger og centerplaner. Spørgsmålet for os er, om Roskilde skal leve i dvale eller fortsat være en driftig by.” (RD 27.5.1968)

Roskilde fik et millionlån

Det blev en anselig anlægsopgave for Roskilde Kommune. Alene vejene på dyrskuepladsen blev en stor opgave. Der blev anlagt 2½ km asfalterede veje, og kommunen havde før skuets åbning i 1969 ca. 100 mand beskæftiget på pladsen. Den imødekommende indstilling, arrangørerne af dyrskuet havde mødt hos Roskilde Byråd gennem hele forløbet, blev da også behørigt fremhævet af Landboforeningernes formand, Arne Pilegaard Larsen:

“Roskilde kommune har anlagt den nye dyrskueplads uden smålige hensyn til anlægskostningerne. Københavnerne har altid været trofaste mod Bellahøjskuet, og det var ikke by-besøget, der svigtede. Men dels var forholdene på Bellahøj blevet for trange, og dels kostede det hvert år flere hundrede tusinde kroner at opbygge og nedtage stalde og anlæg. På pladsen i Roskilde vil disse ting være permanente.” (RD 11.6.1969)

Byrådet var villige til at gå langt for at sikre sig fremtidens position som værtsby for det sjællandske dyrskue. Planerne var ambitiøse, og selv om byrådet blev rost for sin imødekommenhed, var der også en stor regning at betale.

Det kostede Roskilde Kommune 1,3 mio. kr. at indrette dyrskuepladsen. Dertil kom de udgifter, de sjællandske landboforeninger og husmandsforeninger havde ved projektet. Det oplyste stadsingeniør Jens Johan Jensen kort før åbningen af dyrskuet i 1969. (RD 11.6.1969)

De penge havde Roskilde Kommune ikke i kassen. Landboforeningerne bidrog med en økonomisk håndsrækning, idet de hjalp byrådet med at skaffe et 10-årigt lån på en million kr. i Den sjællandske Bondestands Sparekasse.¹¹

Tre køer bliver grundigt vurderet ved kvægstaldene, inden dommerne skal bedømme dem. Udateret. Ukendt fotograf. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Borgmester Arthur Jacobsen forklarede, at Roskildes byplanudvalg og byrådets kasseudvalg fra starten havde været enige om, at det var en sag, der var værd at arbejde for. (RD 18.4.1968)

Det første fællesdyrskue

Forventningerne til åbningen af det første sjællandske fællesdyrskue i Roskilde var store hos både landboorganisationerne og kommunen. Eventuelle betænkeligheder blev hurtigt gjort til skamme. Arrangørernes forventninger blev indfriet.

Rammerne var fra åbningsdagen den 13. juni de bedst tænkelige. Det kom klart til udtryk i journalist Arne Jensens reportage fra dyrskuepladsen:

“Alt tegner til, at Sjællandsskuet i Roskilde bliver en succes – der er i hvert fald alle betingelser for det: det strålende sommervejr, den smukke, nyanlagte dyrskueplads i Roskilde, kæmpeopbuddet af dyr og maskiner samt et meget righoldigt program for de tre dage, skuet varer.” (RD 13.6.1969)

Kong Frederik og Dronning Ingrid overværede åbningen af Fællesdyrskuet i Roskilde i 1969. Ukendt fotograf. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Sjællandsskuet fik en rekordtilslutning af dyr. Kvægfremsstillingen blev således næsten dobbelt så stor som i de foregående år på Bellahøj.

Kongefamilien havde altid været trofaste gæster på dyrskuet på Bellahøj, og kong Frederik havde da også givet tilsagn om, at han ville besøge Sjællandsskuet i Roskilde om lørdagen.

Selv nogle af tidens mest populære skuespillere kastede glans over dyrskuet i Roskilde. En del filmskuespillere med Dirch Passer i spidsen kom til skuet om lørdagen. De var ikke almindelige gæster, men på arbejde, idet der skulle filmes til den nye danske film "Pigen fra Egborg". Det foregik på standen hos Hammerbo Maskinfabrik, hvor Dirch Passer agerede forhandler og solgte to mejetærskere til Karl Stegger. I filmen, der havde premiere den 12. september 1969, ser man bl.a. en række af hovedrolleindehaverne køre på en mejetærsker fra Hammerbo, og der er flere scener fra dyrskuepladsen.¹²

Også Dannebrog satte på åbningskuet sit præg på skuet. Om søndagen den 15. juni var det Valdemarsdag, hvor man i 1969 fejrede 750 året for, at Dannebrog ifølge traditionen faldt ned fra himlen. På dyrskuet blev jubilæet markeret ved, at faner fra samtlige sjællandske amter kom til Roskilde, hvor faneborgen samledes i Palæet. Herfra gik man til dyrskuepladsen med Roskildegården i spidsen.

Landbrugsminister Ib Frederiksen, der var minister i årene 1971-1973, taler ved åbningen af Fællesdyrskuet i 1972 eller 1973. På første række ses fra venstre Ib Rasmussen, formand for De sjællandske Husmandsforeninger, Arne Pilegaard Larsen, formand for De sjællandske Landboforeninger, borgmester Arthur Jacobsen og yderst til højre Hartvig Dehn, der i 1979 afløste Arne Pilegaard Larsen som formand for landboforeningerne på Sjælland. Ukendt fotograf. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

De store landbrugsmaskiner har traditionelt fyldt meget på dyrskuet. Luftfoto af Dyrskuepladsen i Roskilde i 1970'erne. Ukendt fotograf. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Med til et stort dyrskue hørte også en fest for udstillere og dommere m.fl.. Da Fællesdyrskuet blev afholdt på Bellahøj, indbød Københavns Kommune til en aftenfest på Københavns Rådhus. Det var altid en stor oplevelse for udstillerne, og den tradition ønskede landbruget at fortsætte i Roskilde. Det Sjællandske Fællesdyrskue spurgte derfor Roskilde Byråd, om man ville fortsætte traditionen med en aftenfest i Roskilde-Hallen. Amtsrådet havde allerede vedtaget at stille 25.000 kr. til rådighed, og byrådet bakkede op med samme beløb.¹³ Der var således 50.000 kr. til rådighed for en aftenfest, men den blev dog lidt dyrere, nemlig 53.834,65 kr. Heri var indregnet en række udgifter, som man ikke oprindeligt havde regnet med, bl.a. til et pressemøde, præmier og trykning af omslaget til dyrskuesangbogen. Da hele regnskabet var gjort op, lød den på 26.277,33 kr. til henholdsvis amt og kommune.¹⁴

Dyrskue for de østlige øer

Da Fællesdyrskuet rykkede til Roskilde i 1969, var det uden Lolland-Falster. Først fra 1974 blev Fællesdyrskuet i Roskilde udvidet til også at omfatte udstilling af dyr fra Lolland-Falster, og det betød flere tilmeldinger af dyr.

Lolland-Falster havde ligesom Sjælland en lang dyrskuetradition. Falsters Landboforening afholdt det første dyrskue

i 1859, og fra 1884 til 1910 stod foreningen som arrangør af dyrskuet hvert år i to afdelinger, et hovedskue i Stubbekøbing og et biskue på Vestfalster.

Det første fællesdyrskue på Lolland-Falster blev afholdt i 1899, to år efter at De Samvirkende Lolland-Falsterske Landboforeninger var blevet stiftet. Fra 1903 blev fællesdyrskuet en fast årlig tradition i Maribo. I 1973 blev der indledt forhandlinger om at nedlægge fællesdyrskuet i Maribo, så opdrætterne på Lolland-Falster fremover fik mulighed for at udstille på Fællesdyrskuet i Roskilde. Resultatet af forhandlingerne blev, at Fællesdyrskuet i Roskilde fra 1974 blev udvidet til også at omfatte udstillere fra Lolland-Falster, og fra 1974 blev det officielle navn for dyrskuet i Roskilde Fællesdyrskuet for de østlige Øer.

Kraftig udvikling af dyrskuet

Et dyrskue er først og fremmest en begivenhed, hvor landmændene har mulighed for at stille deres dyr til skue og få dem

Dyrskuepladsen set fra luften med Maglegårdsvej og broen over motorvejen i baggrunden. U.å. Foto Mik Eskestad. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Dyrskuet i Roskilde i 1982, tegnet af Jørgen Brendekilde. Fra forsiden af jubilæumsbogen Fællesdyrskuerne på Sjælland gennem 100 år 1882-1982.

bedømt af fagdommere. Dyrskuerne har også været et vigtigt udstillingsvindue for leverandørerne af landbrugsmaskiner.

Dyrskuet på Bellahøj i 1938 havde på mange måder været et højdepunkt, men også et vendepunkt. Forholdene for landbruget ændredes for alvor efter krigen i takt med Marshallhjælpen, landbrugets mekanisering og forandring, hvor landbruget ikke længere var Danmarks hovederhverv. 1950'erne og 1960'erne blev årene, hvor de helt små lokale dyrskuer forsvandt. Dyrskuernes betydning som et forum, der primært henvendte sig til landmændene, ændredes. Fra 1970'erne, da Roskilde var blevet værtsby for Det Sjællandske Fællesskue, blev det tydeligere, at dyrskuerne i lige så høj grad fungerede som udstillingsvindue for landbruget. Nye tiltag med bl.a. fødevaredemonstrationer og smagsprøver på landbrugets færdige produkter blev mere almindelige.

Kendetegnende for dyrskuerne har desuden altid været det festlige præg, hvor sommer og sol og vejende flag sammen med underholdning og madtelte gjorde dyrskuerne til et oplagt udflugtsmål for bl.a. børnefamilier.

Op gennem 1980'erne og 1990'erne arrangerede Roskilde Dyrske store temaudstillinger, som tiltrak stor opmærksomhed og mange besøgende. Tilsvarende har Fællesdyrskuet brugt mange ressourcer på at skabe interesse for landbrug og fødevarer ved at organisere skolekontakt med besøg af mere end 10.000 børn årligt i skoleklasser, som blev vist rundt af frivillige landmænd.

Men dyrskuerne gennemgik en stor udvikling, som ikke mindst tog fart i årene omkring åbningen af det nye fællesdyrskue i Roskilde. Dyrskuerne blev for landboorganisationerne i stigende grad en politisk platform, som de med øget styrke anvendte til at få landbrugspolitiske budskaber igennem til politikerne og den siddende regering.¹⁵ Det skete også i Roskilde.

Politisk platform

Landbruget var i slutningen af 1960'erne inde i en vanskelig brydningstid. Landbrugets afsætningsforhold var i 1960'erne ugunstige, og mens byerhvervene i denne periode gennemgik en ekspansiv udvikling med en kraftig stigning i industrieksporten, faldt landbrugseksportens andel. Tusindvis af selvstændige landbrug blev nedlagt, og der blev brug for færre medhjælpere i landbruget. I 1960'erne havde dansk landbrug vanskeligt ved at konkurrere i udlandet, først og fremmest fordi landbrugseksporten blev holdt ude af det centraleuropæiske marked, da Danmark ikke var medlem af EF. De fleste lande i både Europa og Amerika prioriterede en beskyttelse af deres egen fødevarerproduktion. Eftersom Danmark først med flere års forsinkelse blev medlem af EF, hvilket skete i 1973, stagnerede den danske landbrugsproduktion i 1960'erne, og danske landmænd måtte have tilført indkomststøtte, mens konkurrenterne moderniserede deres landbrug.

Folketinget gav i denne periode en kontant landbrugsstøtte, og politikerne indførte lovbestemte hjemmemarkedspriser, der i praksis sikrede landmændene dækning for en del af omkostningerne.

De vanskelige forhold for landbruget kom til udtryk allerede ved åbningen af det sidste lokalskue i Roskilde i 1968. Skuets formand, forpagter H. Nymann-Jørgensen, Sonnerupgård, sagde, at landbruget holdt dyrskuer i en trang tid for erhvervet med modgang på eksportmarkeder og en inflation, der lagde et hårdt pres på landbrugets omkostninger.

“Vi anser os derfor som særdeles nyttige samfundsborgere, og vi må bede om, at man fra det øvrige samfunds side vil

Logo for Roskilde
Dyrskue i jubilæums-
året 1994.

vide os forståelse, støtte og opmuntring, og at man vil betragte og bedømme landbrugets situation realistisk,” sagde han. (RD 27.5.1968)

Da fællesdyrskuet åbnede i 1969, satte den politiske dagsorden også sit præg på den festlige åbningsceremoni. Dagbladet *Politiken* havde følgende overskrift på reportagen fra Roskildeskuet: “Smukke dyr – vrede ord”, og i reportagen kunne man læse følgende:

“Ord med vrede og stænk af bitterhed lød ved åbningen i går af Sjællandsskuet i Roskilde. De kom fra formanden for Landboforeningerne og var adresseret til regeringen – og Socialdemokratiet. Men der var også lyse toner: der er god pris og afsætning på bacon, okse- og kalvekød.” (Pol. 14.6.1969)

Danmarks indtræden i EF i 1973 betød bedre afsætningsmuligheder til nye europæiske markeder. Både landbruget og forarbejdningsvirksomhederne blev påvirket af stigende kvalitetskrav og ønsker til forædling af de afsatte produkter. I årene fra 1973 oplevede erhvervet en stigende specialisering, organisationer og foreningen fusionerede, og landet over blev landbrug nedlagt i titusindvis.

Da Roskildeskuet kunne fejre sit 10-års jubilæum i 1979, brugte den nye formand for De Samvirkende Sjællandske Landboforeninger, gårdejer Hartvig Dehn, lejligheden til at advare mod at skære i forskning og forsøg på landbrugsområdet. Under overværelse af statsminister Anker Jørgensen og landbrugsminister Niels Anker Kofoed gav han tilsagn om, at landmændene gerne ville medvirke til at nedbringe betalingsbalanceunderskuddet, hvis de fik mulighederne for det.

“Jeg gør opmærksom på, at skal vi ikke sakke bagud i forhold til vore konkurrenter i de øvrige EF-lande [i dag EU-lande], så må der ikke slækkes på forskning og forsøg – tværtimod,” sagde Hartvig Dehn til regeringen. (RT 14.6.1979)

Statsminister Anker Jørgensen lyttede til landbrugets besked til politikerne og gav fra talerstolen følgende karakteristik af erhvervet:

“Landbrugets organisationer er noget, man hører om, når der stilles krav eller rettes kritik mod det offentlige eller regeringen. Landbo- og husmandsforeningerne udfører et værdifuldt arbejde. Ikke blot for den enkelte landmand, men for hele samfundet. Et arbejde, som i høj grad kan være et af vore bærende erhverv. Staten erkender det ved at støtte arbejdet i landbruget.” (RT 14.6.1979)

Op gennem 1980-erne vedblev landboorganisationerne at anvende dyrskuerne til at påpege de vanskelige betingelser,

landbruget måtte arbejde under. Hartvig Dehn slog forud for Fællesdyrskuet i Roskilde i 1985 således på, at landbruget skulle åbne sig mere mod det omgivende samfund for at skabe forståelse for de vilkår, landmændene arbejdede under.

“Måske har vi ikke været åbne nok i landbruget. I fremtiden vil vi bestræbe os på at vise mere åbenhed om vores arbejde, informere den øvrige befolkning bedre om udviklingen indenfor landbruget og forske en del mere,” sagde han. (RT 12.6.1985)

Han forklarede, at dyrskuerne er et vindue på klem til landmændenes verden. Fællesdyrskuet er fest og farver, opvisninger, kåringer og udstillinger. Men bag dyrskuet gemte sig en dagligdag. Ifølge Hartvig Dehn var landmændenes dagligdag ofte betydeligt mindre glamourøs end feststemningen på dyrskuet antydede.

Året efter satte dyrskuets formand manglen på medhjælper på dagsordenen. Som årsag pegede han på, at interes-

Tribunen er midtpunktet for de mange aktiviteter på Roskilde Dyrskue 2005. Foto Boye Koch.

sen for at arbejde i landbruget var for lille, og det afspejlede sig i en tilsvarende svag tilgang til faget.

Dyrskuernes som udstillingsvindue

Dyrskuernes betydning som et forum primært henvendt til landmændene blev ændret. Fra 1970-erne blev det tydeligere, at dyrskuerne i lige så høj grad fungerede som et udstillingsvindue for erhvervet.

For både udstillere og besøgende var det efter en lang dag på dyrskuet nødvendigt med mad og drikke til både mennesker og dyr. Gennem årtier var det en tradition at medbringe madkurven eller købe lidt spiseligt på dyrskuepladsen. Tidligere måtte de fleste nøjes med smurte madpakker og flasken med saft hjemmefra. Senere blev der råd til at købe maden, og siden åbningen af det første fællesdyrskue i Roskilde i 1969 har der været mange fristende tilbud på dyrskuepladsen med madtelte og boder med forskellige former for fastfood.

Ud over at være en fremvisning af landbrugets dyr har dyrskuerne haft den funktion at præsentere landbrugets mange produkter. Det at gå på dyrskue har også givet mulighed for at blive inspireret til familiens hjemlige madlavning, og derfor har dyrskuerne lagt en stor indsats i at uddele poser med opskrifter og andet reklamemateriale til de besøgende.

Dyrskuerne er et møde mellem land og by, hvor fremvisningen af de udstillede dyr er blevet mere publikumsvenlig. Fra dyrskuet 2005. Foto Boye Koch.

Ud over at være en fremvisning af landbrugets dyr har dyrskuerne den funktion at præsentere landbrugets mange produkter. Foto Jakob Vind.

Siden åbningen i 1969 skete der en iøjnefaldende udvikling i præsentationen af fødevarer fra landbruget. Dyrskuerne er i stigende grad blevet et spejl af den udvikling, forbrugere og madvanerne siden har undergået.

Ved åbningen af dyrskuet i Roskilde var hovedvægten stadig lagt på landbrugets kendte salgskampagner som Gris på Gaflen og Karolines Køkken.

De skiftende udstillinger på dyrskuerne viste i høj grad, at forbrugernes mad- og kostvaner forandrede sig, og det kom til at stille nye og ændrede krav til landbrugets fødevarereproduktion.

På dyrskuet i 1976 stod husmandsforeningernes husholdningskonsulenter for to udstillinger, hvor man dels demonstrerede forskellige salater og dels viste, hvad "rigtig mad" var. Konsulenterne oplevede imidlertid, at det kunne være svært at trænge igennem med nye synspunkter, især overfor ældre husmødre.

"Der kan være noget modsigende i, at en svineavlskonsulent let kan overtale mændene til at fodre svinene rigtigt, efterhånden som nye metoder findes, mens det er næsten umuligt at få gennemført en ændring af kostvanerne til noget sundere," sagde husholdningskonsulent Elly Larsen. (RT 17.6.1976)

Det skulle dog ændre sig. Det afspejlede sig også i dyrskueledelsens udmelding i 1985. Hvor dyrskuerne tidligere primært havde været en bedømmelse af dyrenes kvalitet, ville man fremover i langt højere grad satse på at vise landbrugets ansigt overfor det øvrige samfund. Dyrskuer-

Fremvisningen og bedømmelsen af de deltagende dyr er altid en væsentlig del af dyrskueprogrammet, men der bydes også på mange forskellige former for underholdning til de besøgende.

Fra dyrskuet 2005.

Foto Boye Koch.

ne skulle være et møde mellem land og by, så fremvisningen og karakteristikken af de udstillede dyr blev mere publikumsvenlig. Nok så vigtigt var det, at landbruget ville sætte øget fokus på ernæringsrigtig kost og produkternes kvalitet. Man ville desuden lægge op til en dialog med andre grupper udenfor landbruget bl.a. omkring miljøproblemer.

Ved åbningen af dyrskuet i 1985 sagde husholdningslærerinde Maren Petersen, der havde ledet mejeriernes spise-sted på dyrskuet i mange år:

“Danskerne har ændret kostvaner. De er blevet langt mere bevidste om deres mad end tidligere. Det er en glædelig udvikling. Vi sælger groft brød og salater som aldrig før.” (RT 14.6.1985).

Samme år kunne aviserne fortælle om et helt nyt fænomen, som siden skulle få stor betydning for danskernes kostvaner: økologi. På forsiden af *Roskilde Tidende* kunne man læse om følgende nyhed:

“På dyrskuet sættes en udstilling op, som næppe nogen sinde er vist på et dansk dyrskue. Det drejer sig om økolo-

gisk landbrug. Repræsentanter fra den Økologiske Landbrugsskole og Landsforeningen Økologisk Jordbrug vil fortælle om, hvad økologisk landbrug er, hvorfor det er en af fremtidsmulighederne for landbruget, og hvordan man kan komme i gang." (RT 11.6.1985)

Nye temaer har siden sat sit præg på fællesdyrskuets udstillinger som f.eks. landbruget og miljøet, nye tiltag inden for miljø, økologi, grøn levevis og gårdbutikker og inspiration til nye producenter af regionale fødevarer.

Maskinudstillerne på dyrskue

Når man går på dyrskue, oplever de fleste en vifte af oplevelser med udstilling af dyr, maskiner, politiske budskaber og gøgl. De store maskiner tager en stor del af pladsen på dyrskuepladsen, og i dag er det ikke bare maskiner til landbruget, men også entreprenørmaskiner, specialmaskiner mm. Selv om kun de færreste besøgende går med planer om at investere i en af de store landbrugsmaskiner, tiltrækker de hvert år stor opmærksomhed, ikke mindst blandt børn.

Udstillingen af landbrugsmaskinerne er samtidig en fremvisning af landbrugets teknologiske udvikling. Sådan har det været siden starten. Ved fællesdyrskuernes start i

Roskilde Dyrskue har gennem årene tiltrukket et stigende antal besøgende – og de besøgende er i alle aldre. Fra dyrskuet 2005. Foto Boye Koch.

Plakat for Roskilde Dyrskue i 50 års jubilæumsåret 2019.

1882 var landbrugets redskaber og maskiner ret primitive, men siden omkring 1900 blev udstilling af landbrugets redskaber og maskiner snart et naturligt led i fællesdyrskuernes aktiviteter.

I starten var der kun tale om et ret begrænset udbud, men allerede ved fællesdyrskuet i 1913 blev maskinudstillingen betegnet som den hidtil største i Danmark. Ved 50-års jubilæumsskuet i 1930 var der en omfattende udstilling af landbrugets maskiner og redskaber, og den tekniske udvikling blev "betegnet som en enestående revolution i landbrugets historie gennem de sidste 50 år".¹⁶

Efter 2. Verdenskrig satte mekaniseringen af landbruget for alvor ind, og bedrifterne har siden været præget af investeringer i en omfattende maskinpark. Maskinfirmaerne og landbrugsorganisationerne har traditionelt haft et nært samarbejde på at tilrettelægge maskin- og byggeudstillinger. Blandt nogle maskinudstillere har vurderingen dog været, at det ikke har den salgsmæssige store værdi at deltage på et dyrskue. Dyrskuet er ikke det sted, hvor en landmand og en maskinudstiller indgår en salgsaftale.

Roskilde Dyrskue har også traditionelt givet maskinudstillerne god plads. I Roskildeområdet har de store lokale leverandører gennem en lang årrække været Hammerbo (grundlagt i 1896), O. Sivertsen (grundlagt i 1938) og Svogerslev Maskinforretning. Af dem er det kun O. Sivertsen, som stadig eksisterer. Ligesom i landbruget generelt har maskinbranchen været præget af omfattende konsolideringer, og kapitalstærke virksomheder har i vid udstrækning overtaget mange lokale forretninger. Det afspejler sig også i dyrskuets forventning om, at maskinudstillingen løbende vil blive mindre i både størrelse og indhold. Maskinudstillerne vil fortsat have stor interesse blandt mange gæster, og dyrskuet har etableret en maskinlegeplads, hvor børn og barnlige sjæle kan kravle rundt på de store maskiner.

En vision for dyrskuet

Roskilde Dyrskue har gennem 50 år siden 1969 udviklet sig i fremtoning og indhold og med et stigende antal besøgende. Skuet i de 50 år er vokset fra omkring 50.000 besøgende i de første år til omkring 100.000 besøgende. I jubilæumsåret 2019 oplevede Roskilde Dyrskue rekord med 113.017 besøgende.

I 1990 kunne formanden for fællesdyrskuet, gårdejer Kr. Nielsen, konstatere, at fællesdyrskuet havde udviklet sig til

at være et af de skuer, der regnes med og planlægges efter, og at det havde nået en position som Nordeuropas største tredages skue.

Al skepsis omkring nedlæggelsen af lokalskuerne forud for åbningen af det første fællesskue i Roskilde i 1969 var væk. Det kom bl.a. til udtryk, da dyrskuets formand, Hartvig Dehn, udtalte mindeord om Arne Pilegaard Larsen, der var dyrskuets formand i de første år:

“Pilegaard Larsen fik saneret de lokale dyrskuer, for i stedet at stå sammen om dette fællesskue. Det var ikke populært alle vegne, men som den dynamiske og konstruktive formand, der kunne se, hvad der på længere sigt var det rigtige, fik Pilegaard gennemført en samling af hele dyrskuevirksomheden på Sjælland og Lolland-Falster.” (RT 14.6.1979)

Udviklingen med stadig færre landmænd og en stigende interesse blandt byboere for at besøge skuet blev sat i perspektiv af sekretariatschef Lars P. Asserhøj i 1985:

“Skuet har helt sikkert en faglig betydning for landbruget. [...] Men det er da rigtigt, at flertallet af vores gæster ikke er tilknyttet landbruget. Det hænger logisk nok sammen med, at antallet af heltidslandmænd på Sjælland og Lolland-Falster gennem tiden er faldet til omkring 10.000. Selv hvis deres familier og deltidslandmændene bliver talt med som besøgende, vil tallet maksimalt blive 20.000 landmænd,” sagde han som svar på kritik af, at Fællesdyrskuet var blevet for showpræget. (RT 7.6.1985)

I 2010 havde Roskilde Dyrskue sin vision for fremtiden klar. Udgangspunktet var, at blandt dyrskuets gæster havde de færreste tilknytning til landbruget. 95 pct. er borgere uden berøring med landbruget. Det blev derfor klart formuleret, at dyrskuet på en og samme tid skulle opleves som interessant og besøgsværdigt af dyrskuets bagland og ejere, altså landbruget, og at dyrskuet skulle skabe dialog og debat og dermed øge forståelsen for moderne landbrugsproduktion og dens rolle i samfundsøkonomien.¹⁷

Udviklingen stillede nye krav til dyrskuets medarbejdere:

“Dyrskuets medarbejdere og dyrskuet skal have sin faglighed på kommunikation, formidling og oplevelsesøkonomi snarere end en traditionel landbrugsfaglig tilgang,” skrev leder af Roskilde Dyrskue om den nye vision, Thor Nielsen.

Mens de landbrugsrelaterede aktiviteter fortsat er en hjørnesten for dyrskuet, er kræmmere og T-shirtpushere – de går under betegnelsen atmosfærehandel – også en vigtig del af dyrskuet. De kom for alvor frem i 1980'erne, da Roskilde

Dyrskue havde en dårligere økonomi, men siden er dyrskuet blevet afhængig af indtægterne fra de handlende, selv om det er ambitionen at lade dem fylde mindre, så dyrskuet kan tegne et klarere billede af et landbrugs- og fødevarerarrangement.

Kravene til at drive dyrskue er store, som det klart blev formuleret af Thor Nielsen i 2010:

“Vi skal have en super stærk økonomi, og der mener jeg primært en stærk egenkapital og en stærk forankring hos de enkelte ejere. Det er en kæmpe risiko, vi løber hvert år, når vi sætter et nyt dyrskue i støbeskeen i november måned. En enkelt eller to regnvejrsdage kan koste en formue og store tab. Derfor skal vi vide at styre økonomien og omkostningerne og få så stor en andel som muligt i den omsætning, der genereres på dyrskuet.”

Mere end en dyrskueplads

For Roskilde Kommune var den succesfulde udvikling også til at føle på. Det blev i stigende grad et trækplaster for besøgende fra hele Sjælland. En undersøgelse fra 1995 viste, at kun 15 pct. af de besøgende kom fra Roskildeområdet. Deri-

*Logo for
Roskilde Dyrskue.*

mod var besøgstallene fra Sydkystområdet og særligt fra det centrale København overraskende høje.

Allerede i 1976 stod det klart, at de forestående forhandlinger om en aftale om at forlænge kontrakten mellem Fællesdyrskuet og Roskilde by ville være gnidningsløse. I Roskilde var der glæde over, at skuet fandtes netop der.

Borgmester John Iversen mente, at dyrskuet naturligvis havde stor betydning for landbruget, men også for dem, der boede og arbejdede i byen.

Dyrskuet havde vokseværk, så ved 10-års jubilæet i 1977 kunne man konkludere, at det kneb med pladsen. Maskinudstillingen var vokset kolossalt, og selv om der var plads til 5000 parkerede biler på én gang, kunne det være vanskeligt at få p-plads til alle, specielt om lørdagen. De seneste to år havde dyrskueledelsen derfor måttet leje tilstødende kornmarker til p-pladser.

Roskilde Kommunes vision om at anvende dyrskuepladsen til andre formål end de tre dages dyrskue blev også til virkelighed. Kommunen disponerede fra starten over pladsen resten af året, og Dyrskuepladsen tiltrak et voksende antal arrangementer. Særligt stor bevågenhed har der naturligvis været omkring Roskilde Festival.

Gennem 1960'erne arrangerede Roskilde byfester, hvor overskuddet kunne anvendes til at få bygget ungdomsklubber og institutioner. Med Roskilde Dyrskue havde byen sikret sig en solid, tilbagevendende begivenhed, som hvert år ville skæppe i forretningslivets og dermed kommunens kasse.

Det var en omsætning i en noget anden størrelsesorden, tusindvis af unge tørstige og sultne unge kunne lægge på to dages festival i forhold til det, man kunne få hjem fra de årlige byfester på Stændertorvet. Initiativet til en musikfestival kom fra en lille gruppe unge, men kommunen var hurtig til at se de store perspektiver i en musikfestival på Dyrskuepladsen. Landboforeningerne var modstandere af den første festival på Dyrskuepladsen i 1971, og blandt byens borgere var der ikke udelt begejstring for musikbegivenheden. Men to kommunale topfolk, kommunaldirektør Henry Jaquet og vicekommunaldirektør Niels Borchersen, var væsentlige drivkræfter bag skabelsen af en Roskilde Festival oven på det første kaotiske arrangement.¹⁸

I år 2000 satte borgmester Henrik Christiansen ord på dyrskuepladsens værdi for byen:

“Fællesdyrskuet i Roskilde har siden 1969 været en af Roskildes store, årlige begivenheder. Kommunen anlagde

dengang vel nok landets største udendørs udstillingsplads, og den har siden haft navnet Dyrskuepladsen. Men de knapt 40 ha kommunalt grønsvær (og nogle tilstødende privatejede arealer) bruges bestemt også til andre formål. Det sker f. eks. når kræmmere cirka tre gange årligt rykker ind for at afvikle deres velbesøgte markeder. Og om få uger bliver der skruet op for forstærkere, når unge rockmusikere fra hele Nordeuropa indtager pladsen ved den årlige Roskilde Festival. Roskilde får i festivaldagene en ekstra "campingbydel" herude, der mere end fordobler byens indbyggertal i en lille uges tid. Sammenlignet med det er her jo faktisk helt stille på dyrskuedagene!" (Dyrskueprogram 2000)

Et stærkt navn

Den store vision for de lokale politikere i 1968-1969 var, at Roskilde ville blive mere kendt over hele landet, hvis byen fik Det Sjællandske Fællesdyrskue til byen. En begivenhed skulle siden vise, at datidens byråd i Roskilde i høj grad fik ført deres vision ud i livet.

I 2015 besluttede plan- og teknikudvalget i Roskilde Kommune at ændre navnet på Dyrskuepladsen, som var det kendte navn i alle sammenhænge – også når titusinder af unge samledes til Roskilde Festival. Det nye navn skulle være Åben Arena.

Tanken var, at det nye navn skulle favne bredere – at det ikke kun var en plads til arrangementer, men at det gradvist blev omdannet til et sted, man kunne bruge i hverdagen.¹⁹

Både Roskilde Dyrskue og Roskilde Festival sagde god for navneændringen, dog på den betingelse, at pladsen igen blev skiltet som henholdsvis Dyrskuepladsen eller Festivalpladsen, når de to arrangementer løb af stablen.

Folkestemningen i byen ville det imidlertid anderledes. Protester mod navneændringen strømmede ind fra mange sider, og byrådet nåede hurtigt frem til at genindføre det gamle, indarbejdede navn, Dyrskuepladsen.

Litteratur:

Dagbladet 1968-1969.

"Dyrskuer". *Landbrug i udvikling. Nordsjællands Landboforening 1968-2018.*

Hillerød 2018, side 9-12.

Roskilde Tidende 1968-1979.

Roskilde Byråd: byrådsprotokoller 1968-1969.

Hansen, Poul: *De samvirkende sjællandske Landboforeninger 1880-1980.* Roskilde 1980.

Hansen, Poul: *Fællesdyrskuerne på Sjælland gennem 100 år 1882-1982*. Roskilde 1981.

Johansen, Erik Ørnshøj, Jens Aage Søndergaard, Kristian Jensen og Peter Bavnhøj: *Dyrskuer i 200 år. Udgivet i anledning af 200 års jubilæet for det første dyrskue i Danmark afholdt i Randers 1810*. Gl. Estrup 2010.

Thomsen, Allan Mylius: "Linie Buh til Bellahøj", *Jyllands-Posten* 23.9.2000.

Noter:

- 1 I teksten henvises til kilder i aviserne med følgende forkortelser: Pol: Politiken; RD: Roskilde Dagblad; RT: Roskilde Tidende.
- 2 Faglitteraturen om dyrskuer i Danmark er beskeden. Hovedværket er bogen *Dyrskuer i 200 år* fra 2010, der også omhandler Roskilde Dyrskue, samt Poul Hansens to små bøger om *De samvirkende Sjællandske Landforeninger* fra 1980 og om *Fællesdyrskuerne på Sjælland* fra 1981. Hertil kommer omtaler af Roskilde Dyrskue i pressen.
- 3 Poul Hansen 1981, side 5.
- 4 Allan Mylius Thomsen: "Linie Buh til Bellahøj" i *Jyllands-Posten* 23.9.2000. Læs også Erik Helmer Pedersen: "Landbrugsudstillingen på Bellahøj 1938" i *Bol og by, Landbrugshistorisk Tidsskrift* 1988, nr. 1, s. 135-164.
- 5 Oplysningerne stammer fra et fødselsdagsinterview med Arthur Jacobsen i anledning af hans 60-års fødselsdag i RD 19.5.1969.
- 6 Bogen Landbrug i udvikling. *Nordsjællands Landboforening 1968-2018*, udg. 2018, side 10.
- 7 Læs om Store Maglegårds historie i Bente Harbo: "Familien Havsteen på St. Maglegård" i *Jul i Roskilde* 2013, side 78-79.
- 8 Overenskomst dateret 23.12.1968 mellem Roskilde Byråd, De samvirkende sjællandske Landboforeninger og De samvirkende sjællandske Husmandsforeninger.
- 9 Tak til bidrag til artiklen fra Anne-Lise Larsen, Roskilde, der arbejdede i regnskabsafdelingen for Fællesdyrskuet på Bellahøj og i Roskilde i årene 1964-94; Lars P. Asserhøj, der var sekretariatsleder for Roskilde Dyrskue i 1977-2002; Hans Jørgen Sivertsen, der ejede familiefirmaet O. Sivertsen i Roskilde til 2004, da firmaet blev solgt.
- 10 Poul Hansen 1981, side 13.
- 11 Roskilde Byråd havde i foråret 1968 accepteret et tilbud fra Den sjællandske Bondestands Sparekasse om et lån på 1 mio. kr. til indretning af dyrskuepladsen. Lånet var formidlet af landbo- og husmandsforeningerne. I efteråret fik Roskilde Kommune behov for at forhøje lånet med 300.000 kr. til udgifter til at etablere el og vand på dyrskuepladsen. På et lukket møde 4.9.1968 godkendte byrådet det forhøjede lån på 1,3 mio. kr. På det lukkede byrådsmøde 16.10.1968 blev det meddelt, at Indenrigsministeriet havde godkendt lånet.
- 12 Tak til forfatter Ole Sønnichsen for hjælp med oplysninger om filmen.

- 13 Byrådsreferat fra Roskilde Byråd 10.4.1969.
- 14 Byrådsreferat fra Roskilde Byråd 7.7.1969.
- 15 Erik Ørnsbjerg Johansen side 9.
- 16 Poul Hansen 1981, side 15.
- 17 Peter Bavnhøj og Kristian Jensen: "Dyrskuerne i dag og i fremtiden" i Erik Ørnsbjerg Johansen side 131-134.
- 18 Ib Konrad Jensen i *Roskilde Festival – ledelse af frivillige*, København 2014, side 29.
- 19 RD 1.9.2015.

En bydel flytter

Det gamle og nye Frederiksberg i Roskilde

Af Tommy Hansen

Da jernbanen i 1847 som den første banestrækning i landet kom til Roskilde, fik det en stor betydning for byen, ikke mindst fordi byen med denne udvikling fik en ekstra bymidte omkring det gamle Hestetorv med blandt andet et Jernbanehotel, der blev genbo til den flotte stationsbygning. Hestetorvet med sine dengang mange forlystelser blev et supplement til bymidten omkring det nuværende Stændertorv.

Oprindeligt hed hotellet, der var blevet opført tre år tidligere i 1844 "Løven", men senere skiftede stedet navn til Jernbanehotellet, fordi den daværende ejer ikke ønskede, at hans børn skulle kaldes "løveungerne".

Trafikken fra syd kom som nu ind ad Køgevej, der på dette tidspunkt førte helt frem til og var forbundet med Hersegade, hvilket betød en uhindret indgang til bymidten fra syd.

Banen fra 1847 sluttede ved stationsområdet før Køgevejen, men da banen i 1856 blev forlænget mod vest til Korsør, blev der opsat et led med bomme, der standsede vejtrafikken på vejen, når toget passerede. Med jernbanenettets udbredelse videre mod Masnedsund og Kalundborg efter 1870 blev dette besværligere.

Det gamle Frederiksberg

På begge sider af Køgevej lå et mindre kvarter, der hvor jernbaneskinne og cykelparkeringen er placeret i dag lige vest for stationsbygningen og nord for Køgevej, rundkørsel og Ny Østergade. Det blev i folkemunde kaldt Frederiksberg. Denne bydel bestod af nogle få, men store ejendomme i flere etager, hvoraf stort set ingen var beboet af ejerne, men fungerede som udlejningsejendomme. Beboelserne har utvivlsomt været eftertragtet, idet kvarteret lå centralt for bymidten, uden dog at være en del af denne. Beliggenheden og livet både ude og inde prægede kvarteret på en sådan måde, at beboerne i denne lille bebyggelse havde følelsen af at være både på landet, og inde i byen.

På bebyggelsens vestlige side lå Vor Frue Klosterjord, mens der fra den østlige side var udsigt til Munkesøvænget navngivet efter den lille "Munkesø" i umiddelbar nærhed.

Tommy Hansen, foredragsholder og forfatter om historie og biografier.

Køgevej ved det nye sygehus i 1909. Erh.
Flensborg postkort.
Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Dette store areal var ejet af købmand Lindhard (1804-1882), der drev en købmandsforretning i Algade og i øvrigt var gift ind den store Kornerup slægt.

Syd for bebyggelsen lå et stort område, som var udlagt som haver og rekreative områder til det senere sygehus, men disse arealer måtte også vige da sporarealerne trængte sig på.

Øst for Køgevej

Gik man fra Køgevej mod øst i retning mod stationsbygningen ad den lille sidevej i den nordlige ende af bebyggelsen lå der en større ejendom i tre etager, som tilhørte tømrermester Lønholdt.

Foto fra 1907 viser i forgrunden det nye villakvarter ved Knudsvej syd for banen. Det var det område, der hed Frederiksberg. Flensborg Boghandel postkort. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Foran ejendommen var der mod nord en ret stor åben plads, der sikkert har været anvendt som tømmerplads.

Tømrmesteren døde i 1867, og det store hus blev enke-sæde. Datteren Louise fik en seminarieuddannelse på Frk. Zahles Seminarium. Efter nogle år overtog hun Roskilde Pigeskole, der i mange år havde holdt til i Palæets vestre fløj. Derefter blev pigeskolen i Roskilde kendt som Frøken Lønholdts pigeskole.

Syd for Lønholdts ejendom lå umiddelbart efter en større ejendom i flere etager med for- og baghus. Ejendommen var ejet af grosserer Ingstrup, der i forhuset ud mod Køgevej drev en mindre købmandsforretning. Grosserereren boede ikke i ejendommen, men på Hestetorvet.

På første sal flyttede i 1878 postmester Jakob Rasmus Valdemar Holmblad ind med sin hustru Birgitte Marie da han som 50-årig var udnævnt til postmester i Roskilde. Han var Dannebrogsmænd og bar på sin flotte uniform Ridderkorset af Dannebrogordenen. Senere flyttede han til den fornemme adresse Nytorv 3.

Endvidere boede i forhuset amtsvejsinspektør Møller med familie og i mange år enkepastorinde Asmussen med sine to døtre. Disse døtre holdt en mindre børneskole, især måske for børn i kvarteret, der måtte have brug for lidt lektiehjælp.

Tømrmester Lønholdts ejendom på Køgevej 25. Det var et af de første huse syd for banen. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Louise Lønholdt, datter af tømrermester Lønholdt, drev i mange år Frk. Lønholdts Skole, også kendt som Roskilde Pigeskole, i Palæet i Roskilde. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Postmester Jakob Rasmus Valdemar Holmblad flyttede i 1878 med sin hustru ind i grosserer Ingstrups ejendom på Frederiksberg. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Videre på østsiden mod syd lå et mindre hus i to etager ejet af tømrermester Ole Andersen som har beboet det, og sikkert har drevet sit tømrerværksted herfra.

I baghusene, i de mere ydmyge boliger, har der gennem årene boet et større antal familier. Adskillige af disse havde tilknytning til jernbanen, idet Frederiksberg kvarteret jo lå bekvemt for jernbanestationen med de mange arbejdspladser. Også disse familier måtte finde andre boliger efterhånden som skinnearealet bredte sig mod syd.

Den sidste ejendom i bebyggelsen på Køgevejs østlige side var ejet af den farverige herredsfoged Frederik Emil Elberling, der i 1855 som ung jurist kom til Roskilde. Elberling, der var en herre med store armbevægelser og vant til større forhold, har aldrig boet her. Huset blev i stedet passet af en vicevært, murermester Frederik Ferdinand Petersen, som senere blev en kendt person i bybilledet, da han åbnede og i en del år drev badeanstalten i Læderstræde. Elberling købte i stedet distriktslæge Seidelins store ejendom på hjørnet af Støden og Lille Højbrøndsstræde med en stor have med den kendte keglebane.

Elberlings store ejendom var den sidste på Køgevejs østre side, idet det i 1857 indviede Roskilde Amts Syge-, Døre- og Arbejdsanstalts haver strakte sig frem til bebyggelsen, uden at "Anstalten" som den blev kaldt i folkemunde, dog blev regnet med til Frederiksberg.

Vest for Køgevej med købmand Nielsens gård

Den vestlige side af Køgevej på det nuværende spor- og parkeringsareal blev fuldstændigt domineret af købmand Nielsens Gård. Købmand Christian Nielsen (1829-1922) nød stor respekt både i bebyggelsen lokalt og i store dele af byen for sin venlighed og foretagsomhed, ligesom han var en alsidig mand, der ud over at være købmand også var korn og hestehandler. Derudover solgte han teglværksprodukter og kalk fra sit teglværk, der lå uden for byen på landevejen mellem Roskilde og Holbæk.

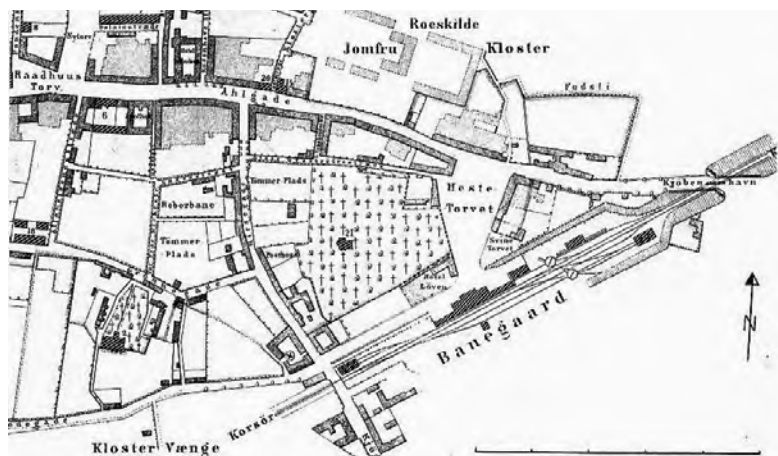
Christian Nielsen drev også et par landbrugsejendomme med husdyr, hvor både mælk og fløde blev solgt fra forretningen til det nærliggende sygehus, og til beboerne i det lille lokalsamfund, hans forretning jo var en del af.

De kunder, der betød mest for forretningen, var dog landboere fra syd, der kom ind ad Køgevejen og holdt i gården med hestekøretøjer. I forretningen gjorde de deres indkøb, som blev noteret i en såkaldt Kontrabog, som med mellem-

rum blev gjort op, hvorefter der skete en udligning, idet landboeren også leverede visse varer som æg til butikken.

Købmand Nielsen var aldrig i forretningen, som blev ledet af en svend eller såkaldt kommis, der var en udlært butiksmedarbejder.

Da købmandsgården var den eneste større butik i området, fulgte beboerne nøje med i butikkens dagligdag, og en dag blev der noget at tale om, da der kom en ny kommis der skulle lede forretningens dagligdag, og som havde et fint efternavn: Svend von Meyeren.

Kortet viser bebyggelsen ved jernbanen for enden af Køgevej. Kort: Em. Barentzen & Co. 1859.

I gården gik nogle heste, som købmanden handlede med, samt den vilde og aggressive hest Nebus, der hverken kunne køres med eller rides på, så den gik bare løst rundt i gården. Den havde lært, at hvis et vindue den kunne nå stod åbent, stak den hovedet ind og forlod ikke vinduet, før den havde fået et stykke sukker. Nebus og de øvrige heste kunne finde på at forlade gården, hvis porten stod åben, og galoppere ud ad Køgevejen, men de kom dog altid tilbage.

På grund af Nebus forlod kommis Svend von Meyeren ret hurtigt købmandsgården, men han overtog senere købmandsforretningen ude ved Røde Port på hjørnet af Algade og Kong Valdemarsvej.

Købmand Nielsen var en velvillig mand ikke mindst over for børnene. Han gav ofte de lidt større drenge nogle små opgaver, hvilket betød, at den spændende gårdsplads var et eldorado af oplevelser, men også et farligt sted. Således dræbtes en datter af banemester Lademann, der boede på

På den østlige side af Køgevej boede den farverige herredsfoged Frederik Emil Elberling.

Købmand Christian Nielsen havde sin købmandsgård på den vestlige side af Køgevej. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Kort over det nye Frederiksberg.

Frederiksberg, da hun fra udlængernes loft faldt ned på det hårde gulv.

Købmand Nielsen havde altid fingeren på pulsen, når der var udsigt til at gøre en god forretning, og det var der i 1872, da stormfloden i Østersøen pressede vandstanden i Køge på over 3 meter over dagligt vande, og der i Køge Bugt drev en masse strandingsgods i land, herunder nogle store sejl fra strandede skibe. Disse købte Christian Nielsen, og da sommeren kom, blev sejlene breddt ud på gårdspladsen. Her blev det fugtige korn indkøbt hos landmændene lagt til tørring.

Det var påfaldende, at købmand Niensens personale ofte var svenskere. Han der var både ugift, og sikkert også barnløs, havde en husbestyrerinde frk. Petersen, der trods sit efternavn var født svensk.

Købmand Christian Nielsen døde i 1922 omtrent 93 år gammel. Han så i 1898, da banelegemet havde bredt sig, sin gamle købmandsgård, han havde arvet efter sin fader, forsvinde sammen med bebyggelsen på den østlige side af Køgevej. Men han oplevede også at se, der blev bygget en ny butik på det nuværende Køgevej 50, og oplevede sit livsværk købmandsgården blive ført videre.

Nye forbindelser over banelegemet

I takt med udvidelsen af jernbanedriften forsvandt bebyggelsen på Frederiksberg, og trafikken blev også stærkt påvirket. I en kortere periode var Køgevejen blevet forlagt lidt mod vest hen over gartner Petersens arealer, hvor senere Vejerboden kom til at ligge, og ført ind til byen i forlængelse af

Fruegade. Med den øgede jernbanetrafik blev også denne overkørsel umulig. Køgevejen blev derpå ført videre mod vest og lagt i en viadukt under skinnerne, forbi slagteriet og ført til Jernbanegade ved Allehelgensgade – den nuværende forbindelse. Den stadig eksisterende lille fodgængerbro fra Knudsvej blev indviet samtidigt i 1898.

Som en genvej, og sikkert som en kompensation for den mistede del af Køgevej, blev der til fodgængerne opført den såkaldte luftbro hen over skinnearealet frem mod Jernbanegade og Hersegade. Denne blev i 1956 nedtaget og erstattet af den nuværende tunnel, hvorefter et stykke af luftbroen endte sine dage som den berømte Lucas-bro på den daværende Roskilde Ring.

Det nye Frederiksberg – eller Knudsvej-kvarteret

Selv om udviklingen i jernbanedriften medførte, at kvarteret måtte saneres bort, forsvandt navnet Frederiksberg ikke, idet der lidt sydligere på Køgevejs vestlige side var en udvikling i gang med en ny bydel, som overtog det uofficielle navn Frederiksberg.

Den først anlagte vej var Knudsgade, senere omdøbt til Knudsvej. Den blev i 1904 opkaldt efter Knud den 5. (konge 1147 – 1157). Snart blev yderligere tre veje anlagt, Gormsvej,

Jernbaneviadukten ved svineslagteriet, der førte Køgevej til krydset ved Jernbanegade og Allehelgensgade. Erh. Flensborg postkort fra 1905. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

*Luftbroen over skinne-
arealet mellem Køgevej
og Hersegade. På bille-
det ses også Hersegades
mølle. Roskilde lokalhi-
storiske Arkiv.*

Thyrasvej og Svendsvej, opkaldt efter Svend Grathe kendt fra blodgildet i 1157.

Vejnavnet Eriksvej kom først til i 1973. Oprindeligt lå her Kamstrupsti, der var en kirkesti, som indbyggerne i Vor Frue kunne benytte på vej til de kirkelige handlinger i Gl. Vor Frue kirke i Grønnegade, som indtil 1907 var sognekirke for området omkring Vor Frue og Kamstrup.

Gennem tiden var Kamstrupsti imidlertid blevet delt i fire forskellige vejstrækninger af ringvejen og motorvejen, hvilket blandt andet gav visse postale forviklinger. Det nødvendiggjorde nogle ændringer, som endte med, at den nordlige del af stiforløbet fik ændret navnet til Eriksvej (efter kong Erik Lam 1137-1146).

Det har lige siden 1890, da de første beboelser i Knudsgade blev opført, ligget lige for, at det historiske kvarter videre ville udvikle sig til en "by i byen", idet der, efterhånden som de øvrige veje kom til, opstod flere butikker, der med dagligvarer bød sig til, og i øvrigt var Roskilde på dette tidspunkt begyndt at udvikle sig uden for bymidten.

Knudsvej blev "hovedgaden" i kvarteret og handelscentrum med både købmænd, slagter og et ismejeri. Den største

butik på Knudsvej bortset fra Kamstrupstiens Brugsforening var købmand Strømsholdt der lå midt på Knudsvej i nuværende nr. 10. I nr. 19 lå indtil ca. 1970 en lille kælderbutik med et snævert sortiment, men den havde den fordel at være tæt på sygehuset på Køgevej, hvor der ikke mindst hos det kvindelige personale var hurtige impuls køb, der kom den lille butik til gode.

Ved baneudvidelsen i 1956 blev luftbroen over skinnerne flyttet til Roskilde Ring, hvor den fik navnet Lucas-broen.

Den største butik i det nye kvarter omkring Knudsvej var Kamstrupstiens Brugsforening, der lå centralt på hjørnet af Knudsvej og Eriksvej. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Uddeler Osvald Nielsen ses i butikken sammen med sin hustru Clara. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

På hjørnet af Knudsvej og Eriksvej lå en mindre slagterforretning med en trivelig indehaver, der med sine varer i butiksvinduer var genbo til Kamstrupstiens Brugsforening, som handlede med næsten alt undtagen de ferske slagtervarer, men disse produkter havde slagteren liggende i butiksvinduerne, og med sleben kniv stod han parat til at betjene områdets kunder.

I samme ejendom som brugsforeningen lå kvarterets ismejeri, der handlede med mælkeprodukter, og som en specialitet handlede med isblokke, hvor kunderne, ikke mindst om sommeren, kom i ismejeriet for at købe is i blokke til hjemmenes isskabe, der var forløberen for nutidens køleskabe.

På Svendsvej lå indtil 1998 kvarterets mekanikerværksted. Der var heller ikke det store udbud af næringsdrivende på Gormsvej, men dog en mindre udlejningsforretning med borde og stole til festlige lejligheder.

Den største butik i kvarteret var Kamstrupstiens Brugsforening som lå centralt på hjørnet af Knudsvej og Kam-

strupsti/Eriksvej. Butikken var i sit sortiment yderst alsidig med alt fra dagligvarer til brændsel, dog med undtagelse af fersk kød og mælkeprodukter.

Brugsforeningen blev drevet af uddeler Osvald Nielsen, der havde sin hustru Clara som medhjælp i butikken, som i øvrigt var en diskbetjent "Hvad skulle det være" butik, hvor rene negle og friseret hår var obligatorisk, ligesom "kunden altid havde ret" også selvom hun ikke havde det.

Der var ikke altid kontant betaling, idet mange medlemmer af brugsen var udstyret med en Kontrabog hvori alle køb blev noteret, til afregning senere på ugen.

Da brugsforeningen havde udspillet sin rolle i lokalsamfundet i 1960'erne sammen med de øvrige nærbutikker, gik bygningerne en broget tid i møde, med musik og sang i den store hjørneejendom, idet ægteparret Vedel rykkede ind, og der blev nu etableret et selskabslokale med fru i køkkenet, hvor der blev lavet megen god mad. Herren i huset havde ikke disse kulinariske evner, men så sig i stand til at

Bygningen, der husede Kamstrupstiens Brugsforening, eksisterer stadig, men er i dag udelukkende boliger. Foto Henrik Denman.

forestå serveringen for gæsterne, hvor han mellem retterne, og efter der var taget af bordene, og tobakken budt rundt, bød sig til med vort lands vemodige sange og flade vittigheder, hvilket skabte megen krummen tær rundt om bordene, hvor "de gode i selskabet græd, og de onde lo". Efter kort tid lukkede parret stedet, der blev ombygget til erhverv og senere boliger.

Litteratur:

Angkjær, Vilhelmine: Frederiksberg, i *Jul i Roskilde* 1944, s. 22-23.

Fang, Lotte: *Gader og stræder i Roskilde kommune*, 2015.

Lindhard, Sophie: Fra den gamle købmandsgaard, i *Jul i Roskilde* 1928, s. 9-14.

Roskilde Tidende 24/8 1968 side 2: "Hvor barnet er vokset moderen over hovedet".

Den store stormflod 1872 ramte også Køge Bugt

Af Kjeld Ejedorf

Med hus og hjem og en adresse ved Roskilde Fjord ville enhver ejendomsmægler uden tvivl værdsætte den attraktive beliggenhed for sine kunder. En dag i december 2013 var det slut med det gode naboskab. Mange beboere blev konfronteret med naturens luner, da Bodil stormede ned gennem fjorden og drev vandet fra Kattegat helt ned i den inderste krog ved Vikingskibsmuseet. I kølvandet fulgte en stormflod, hvor højvandet undervejs satte flere rekorder. Højvandet blev opgjort til 2,06 m.

Den ekstreme stormflod havde fundet den helt rigtige vinkel til at skade mest muligt. Den nordvestlige vind, vindstyrken, retningen og varigheden passede lige til at tvinge flere hundrede beboere fra hjemmet. Bodil ramte naturligvis også mange andre eksponerede kyster i Danmark, men via TV fulgte især de nervepirrende reportager fra oversvømmelserne i Jyllinge Nordmark og museet med de ikoniske vikingskibe. Det blev en gyser, og glemt var, at Roskilde Fjord tidligere var blevet ramt af voldsomme oversvømmelser.

Aldrig i mands minde

Alligevel er Bodils oversvømmelser set med historiens stormflodsbriller ikke helt så imponerende. Bare 12-14 km fra Roskilde ligger Køge bugt som et helt anderledes åbent farvand ud til Østersøen. Ved stormfloden den 13. november 1872 blev Danmark hjemsøgt af en orkan og en overvældende stormflod ved udsatte kyster. Køge Bugt blev også ramt. Mange steder i landet nåede højvandet ifølge aviserne 12 fods højde, som det hed dengang. Dvs. godt 3,60 m.

Gennem et par uger havde stormende vejr presset vand ind i Østersøen. Samtidig stod vandet oppe i den Botniske Bugt flere fod højere end i den sydlige del af Østersøen. Denne uligevægt måtte vandoverfladen udligne ved bedst givne lejlighed. Vindretningen skiftede den 10. november og gik over i nordøst. Vinden udviklede sig undervejs til en orkan, der skubbede til Østersøens skrånende vandoverflade, så den nu fik en uimodståelig kraft ned mod de danske og tyske østersøkyster. Vandet i Østersøen kunne imidlertid ikke strømme hurtigt nok ud gennem de danske bæltter. Da vandoverfladen

Kjeld Ejedorf, født 1944. Fhv. lærer i Brøndby. Har en længere årrække interesseret sig for naturfredning, historie og amatørarkæologi for Køge Museum. Holder foredrag om stormfloden.

Køge havn efter stormfloden. Strandet barkskib ved havnen. Vue over Køge Bugt i nordlig retning. Akvarel af Carl Baagøe 1873. Køge Museum.

i Kattegat pga. orkanens retning og styrke samtidig stuede sig op mod de samme bælder, var der en tid sat en effektiv bremseklovs mellem Østersøen og Kattegat. Vandet oversvømmede nu mange lavereliggende kyster. Bølgebevægelsen fra nord mod syd kaldes Østersøens "badekars-effekt".

Oversvømmelsen kom uden varsel

Stormfloden eller *vandfloden* var en kendsgerning. En af Danmarks største naturkatastrofer var i fuld gang. Dagen blev en iskold fornøjelse med sne, regn og hagl fra oven og med en temperatur omkring frysepunktet. Det gik ud over søfolk og andre, der måtte være udendørs.

Med oversvømmelsen fulgte en overmåde lang række af strandinger af store sejlskibe og tab af menneskeliv. Skibene kunne ikke føre sejl, og ankrene holdt ikke, skibene måtte strande. Omkring 260 små og store skibe strandede eller forliste denne dag med mange tab af menneskeliv. Det blev en rædselsfuld danmarksrekord.

Efter blot nogle dages avisreportager svulmede katastrofens omfang. Danmark var blevet ramt af årtusindets orkan, og søen rejste sig til en højde, ingen erindrede at have oplevet før.

Ved oversvømmelsen druknede næsten hundrede mennesker på landjorden, de fleste på Lolland og Falster. Det blev endnu en traumatiserende oplevelse, når de overlevende beboere vendte hjem. Husene var ruinerede. Over det sølede, trøstesløse landskab hang stanken af rådne afgrøder og døde husdyr. Det varede flere uger, før alle ligene blev fundet og begravet. Brøndvandet var råddent og boha-

vet borte. Der opstod en akut mangel på beklædning, kartofler, brænde, brød og øl – ja og husly.

Frit spil for vandfloden

I Køge Bugt blev vandet presset over mod Køge og udbredte sig i en skrå stilling op mod den inderste del af bugten. Her lå den lave flade kystlinje med udstrakte revler og strandenge. Intet kunne dæmpe vandfloden. På Kystvejen nr. 262 på

Køge købstad med havnen. Bemærk det smalle havneindløb og kalkbrænderiet. Korttegning 1859 af F. Meinung. Geodatastyrelsen, historiske kort, økonomiske kort, købstæder, Berggreens kort, Køge.

Skibe i havsnød foran Køge havneindløb. Maleri af Holger Drachmann. Foto Bo Olsson. Privat eje.

Køge havn set ude fra molen og ind mod byen. Her er Køge Bugt atter rolig efter stormfloden. I midten af billedet ses endnu strandede skibe. Maleri af C. Eckardt. Køge Museum, indkøbt i 2019.

Strøby Strand lå et bindingsværkshus bare et halvt stenkast fra kysten, hvor beboerne måtte sømme planker fast på væggene for at redde huset. Huset holdt, og væggene af kalksten blev stående. Op ad huset lå bagefter store dynger af rullesten, tang og planker og andet vraggods. Åer og bækkes udløb i Køge Bugt blev en tid spærret af sand og store tangdynger, så baglandet ikke hurtigt nok kunne befries for oversvømmelserne.

Havnebyen Køge

Køge fik sin del af ulykkerne. Den lille købstad med åhavnen havde ingen forsvarsværker mod stormfloden. Vandet steg hastigt og havskummet fløj ind over byen.¹ Allerede om natten fik de lavest liggende huse i Køge vandet at mærke. I et hus ved Carls Bro gæde hunden voldsomt, indtil familien vågnede og opdagede faren. I største hast måtte beboerne tage flugten. Senere kom folk vadende, kvinder med børn på armen, mænd med gamle folk, kvinder og børn på ryggen.²

Utroligt nok klarede de mange andre indbyggere frisa, men det var på et hængende hår. Flere steder greb behjertede mænd ind og frelste de beboere, der modløse, våde, iskolde og forvirrede trængte til øjeblikkelig hjælp i deres oversvømmede huse. Havnen blev skadet og overdynget med tang og

vraggods. Trods bølger og alskens forhindringer gik skibsbygger Flindt med fem raske folk ud i en båd og roede fra havnen og ud til kalkbrænder Jensens hus yderst i havnen. Kalkbrænderens familie var i akut livsfare. Kalkbrænderen boede her med sine tre børn og sin gravide kone. De nåede huset og fik familien trukket over i båden, hvorefter huset faldt sammen. Kalkovnen gik samme vej. Senere samme dag roede Flindt med sine folk ud til Becks mølle, reddede møl-
lerens familie og fik gennet husdyrene op på 1. sal.

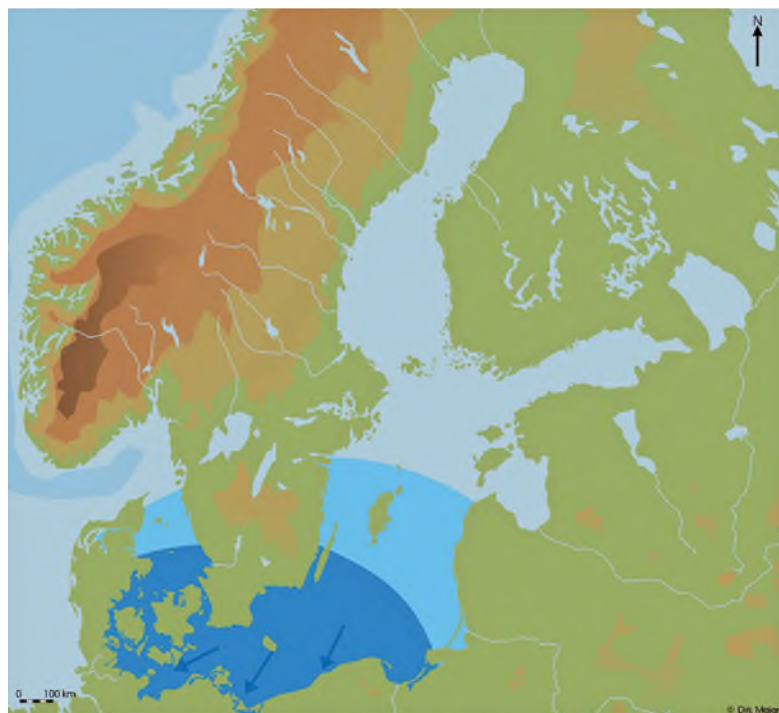
Hele Køge var dækket af vand med undtagelse af Torvet, og især nord for Køge bredte oversvømmelsen sig ind over det lave land mod Ølsemagle og Højelse.³

Stormfloden fik ram på den spirende industriby. Jernbanen til Næstved og Roskilde blev stoppet nogle dage, og gasværket blev ligeledes afbrudt, så byen henlå i totalt mørke om aftenen. Køge havns moler, bolværk, og havnefyrt blev alvorligt skadet. Sand, tang og drivgods trængte ind i havnebassinet, så havnedybden blev formindsket til skade for handel og skibsfart. Papirfabrikken Valdemarshaab måtte stoppe produktionen et par uger. En familie boende ved papirfabrikken

Kortudsnit fra Lyng Huse ved Køge og mod nord til Vallensbæk. Korttegning af Mansa. 1853-55 med flere efterfølgende korrektioner. Bemærk jernbanen til Roskilde, Skillingkroen og den lige moderne landevej forbi kroen til Høje Tåstrup. Det kgl. Bibliotek.

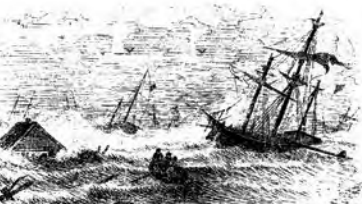
Den 13. november 1872. Stormfloden og orkanen kulminerer med en mægtig høvandsbølge presset mod de sydlige kyster af Østersøen (mørkeblå farve). Gengivet med venlig tilladelse af Dr. Dirk Meier.

nåede at slippe væk takket være togets hjælp. Julius Schytte forstod at skildre dramaet i sin stormflodsbog:

“Et hus, hvori en familie på 6 personer boede, fristede i hin skrækkelige dag livet på taget indtil det brusende jernbanetog, kastende de påtrængende søer til side, standsede og tog den vandlidte familie med til Roskilde.”⁴

Ude på Lyngen ved Køge boede en fisker med sin familie. Vandet steg og gavlen faldt. Familien blev undsat pr. båd, men manden ville ikke forlade huset og sin ko. Den var trods alt familiens formue. Senere forsøgte han til fods at undslippe med koen, der brølende fulgte ham gennem vandmasserne. Til sidst blev han alligevel reddet, men koen forsvandt, sådan fortæller historien.

Fra Køge under Stormen

Køge havn under stormfloden. Raske folk styrer mod kalkbrændestens hus for at redde familien. Tegning af Julius Schytte: Stormfloden den 13de november 1872, en samlet Beretning. 1873.

Hotel Prindsen

Katastrofen tiltrak skribenter og kunstnere fra København. I vore dage ville man kalde den slags nysgerrige personer for stormflodsturister. Et par af dem indlogerede sig på Hotel Prindsen på Torvet. Fra de overfyldte lokaler forlød det fra Holger Drachmann og Valdemar Korfitzen fuldstændigt enslydende:

“I Hotel Prindsen lige over for den gamle Rådstueport var der fuldt af strandede kaptajner, assurancebefuldmægtigede og andre

befuldmægtige. En tobaksdamp stod over det hele, og igennem denne damp hørte jeg strandingshistorier, indtil jeg selv forekom mig som et strandet skib, der måtte skaffe sig af med sin ladning.”⁵

Hvorfor deres tekster er fuldstændig identiske, det kan undre. Drachmann skrev sine ”Pennetegninger” til *Dagbladet* i København, og Korfitzen skrev i sin lille stormflodsbog i december. Med telegrafstationen i Køge kunne de to skribenter, kaptajner og assurandører hurtigt kommunikere med aviser, skibsredere, og bjergningsselskaber. Telegrafene var dengang en altafgørende livline. Men nu skiltes vejene for de to. Fra Køge rejste Drachmann videre til Møn og Falster, mens Korfitzen tog tilbage til København. I december udgav Korfitzen sin lille stormflodsbog fra de stormflodsramte egne i Danmark. Korfitzen skrev om de mange spontane undsætninger af medborgere i Køge: ”Man føler sig uvilkårlig stolt af at være dansk.”⁶

Naboskabet til Køge Bugt

Nord og syd for Køge ligger kystlandet, kaldet Jernen. Den lave kyst havde ikke megen betydning for landbruget, men her boede fiskerfamilierne. På den tid var der af fiskere 11 i Køge og 10 i Strøby Egede. Fiskerne på Strøby Strand mistede redskaber for 2175 rigsdalers værdi, fortalte en senere vurdering.

På den øvrige Jerne mellem Køge og Skillingkroen lå en række lavtliggende huse ved Københavnsvejen. Resultatet var givet på forhånd. Ølsemagle sogn med Lynghuse ligger i Køges nordlige udkant og her fandt den høje vandstand rigelig plads. Vandet nåede 1500 meter ind i landet og dækkede 200 hektar. Vand, sand, tang og dynd fik ram på 25 gårde og huse. Som det hed sig fra disse ulykkelige beboere, at var vandfloden ikke kommet så pludseligt, kunne de have reddet sig forinden. Køge Bugt kom med hele bredden rulende ind over Københavnsvejen i to alens højde. Nu måtte mange tilbringe natten og hele formiddagen på loftet.⁷ Regnen piskede ned fra oven, og Schytte skrev, at så vidt øjet kunne nå, så man ikke andet end vandet og hørte ikke andet end orkanens tuden og brændingens brøl. Og det var et udsagn, der nok kunne gælde alle strækninger ved Køge Bugt.

Mens vandet skvulpede under loftsbrædderne, oplevede beboerne døds kampen for deres kreaturer, får, svin og høns nede i stalden. Lervægge og skorstene faldt sammen, mens afgrøder og kartoffelkuler blev ødelagt, og hjemmets brændsel forsvandt. Det siger sig selv, at brønde og boliger var

Den nye banegård i Køge med forbindelse til Roskilde og Næstved blev afbrudt fra begge sider under stormfloden. Banegården husede også post- og telegrafstationen. Tegning 1870 af C.M. Tegner.

Efter stormfloden var der brug for arbejdsfolk. En god håndværkers dagløn var dengang ca. 1 rigsdaler, eller 96 skilling. Den 16. november 1872. *Kjøge* og *Omegns Dagblad*.

Papirfabrikken Valdemarshaab i Køges nordlige udkant blev ramt af oversvømmelsen, og måtte stoppe produktionen et par uger. I baggrunden til venstre for skorstenen anes Køge Bugt. Fabrikken nedbrændte i 1875, indirekte foranlediget af den såkaldt "Lille Stormflod" i 1875. Fabrikken lå ved det senere Codan Gummi.

ubrugelige, indtil beboerne fik hjælp til at genoptage deres daglige liv.⁸ For den enkelte familie var nøden katastrofal, for vinteren var nær. Der var behov for den største medfølelse.

Hjælpen kom fra hele Danmark

De ramte beboere blev benævnt som stormflodsofre eller de vandlidte. Og der blev i dagene efter iværksat landsdækkende indsamlinger af Centralkomiteen, hvor pengene skulle gå til de mest udsatte mennesker med størst trang. Velgørenhedsforestillinger og basarer blev spontant sat i værk som støtte.

Historierne om de modigste folk i byen fik ekstra stor spalteplads i landets aviser. Læsere med situationsfornemmelse kunne let regne ud, at beboerne i de oversvømmede egne havde været ude for grufulde oplevelser. Det gav utvivlsomt et ekstra incitament til pengeindsamlingen. Kassereren for Køge-komiteen meddelte i avisen et par dage senere, at Deres Majestæter Kongen og Dronningen tilstillede Køge by 400 rigsdaler, og Hans Kongelige Højhed Kronprinsen ligeledes med 100 rigsdaler.⁹ Kjøge Sparekasse donerede 500 rigsdaler¹⁰. For en god håndværker svarede en rigsdaler til en dagløn.¹¹

Men den 28. december fødte kalkbrænderens kone en søn, der døbt Lars Peter Jensen, ja, så var byens første bekymring ude af verden.¹² Året efter modtog Flindt en kongelig nådesbevisning for udvist mod samt medaljen for druknedes redning.¹³ Da indsamlingen sluttede ved nytårstid, rundede beløbet 1 million rigsdaler, så Centralkomiteen måtte henstille til danskerne om at indstille barmhertigheden. Beløbet oversteg behovet. Et overslag over skaderne

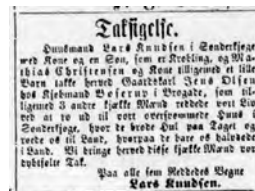

Da gasværkskasserer, købmand Bent Svendsen stred sig gennem det iskolde vand ved oversvømmelsen i Køge havn, blev han ramt af et ildebefindende og sank død om. Dødsannonce den 19. november 1872. Kjøge og Omegns Dagblad.

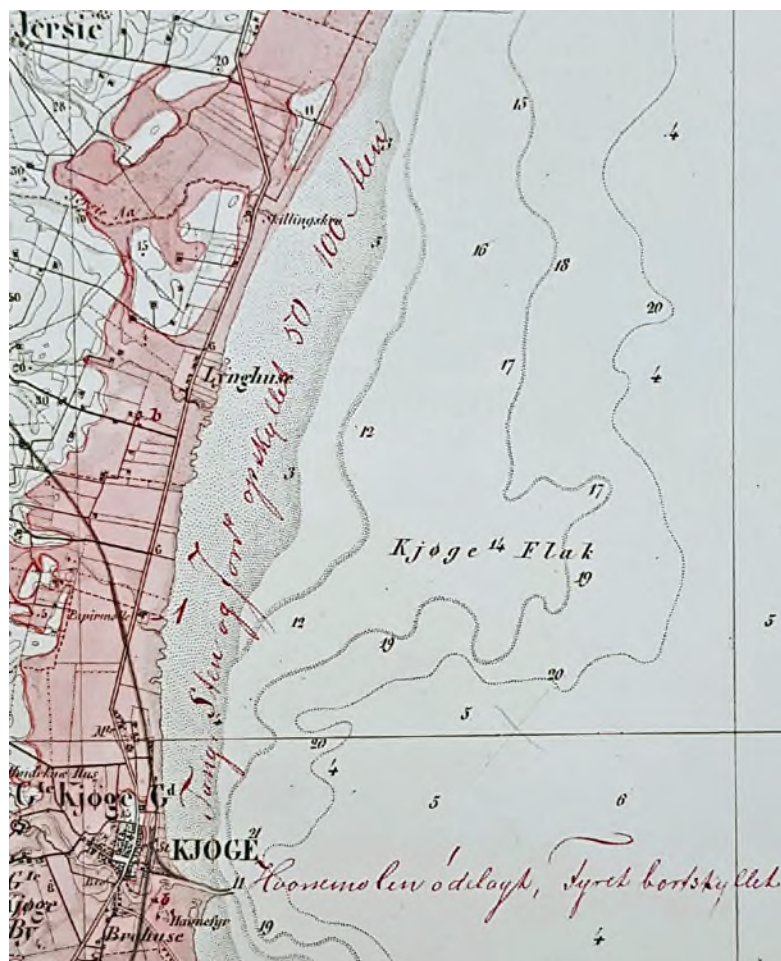
omkring Køge viste, at havnen blev vurderet til 7.000 rigsdaler, jernbanen til 12.000 rigsdaler, papirfabrikken 13.000 rigsdaler, Ølby Lyng 1.000 rigsdaler og Ølsemagle sogn til 6.000 rigsdaler.¹⁴

Stranding efter stranding

Skillingkroen blev et nyt omdrejningspunkt for søfolk og et mødested ved de mange strandingsauktioner. Ved kroen og broen over Skensved Å passede landevejen mellem Køge og Tåstrup. Fra kroen og op til stranden ved Karlslunde boede ikke mange mennesker. Mellem Brøndby Strand og Køge Sønakke på Stevns strandede omkring 40 store sejlskibe, mest med trælast. Takket være den høje vandstand blev mange skibe løftet langt ind mod kysten. At de strandede på en sandet og lav kyst var medvirkende til søfolkernes senere redning og skibenes rimelige tilstand.

Offentlig taksigelse til redningsfolkene i Køge fra nogle af stormflodens ofre. Mon ikke takken var mere værd end medaljer? Den 20. november 1872. Kjøge og Omegns Dagblad.

Militæret blev straks udsendt til de oversvømmede egne for at indtegne og beskrive stormflodens omfang. Kortudsnit mellem Køge og Jersie Strand. Oversvømmelsens udbredelse markeret med rødt på Generalstabens kort. Papirfabrikken og Skillingkroen kan ses på kortet. Rigsarkivet.

Når kaptajn og søfolk kom i land, havde de pligt til at besvare herredsfogedens spørgsmål om ulykkens forløb. Flere af kaptajnerne erklærede sig ude af stand til straks at afgive nærmere forklaring, da de var meget forkomne af kulde og nattevågen efter deres desperate bestræbelser på at redde livet og skibene.¹⁵ Søfolkene blev alle reddede bortset for tre hollændere. Strandfogeder og herredsfogeder skulle så sørge for indkvarteringen, som loven og juraen tilsagde, for at beskytte de strandede søfolk, skibene og deres ladning, indtil skibene var trukket ud, solgt eller kondemneret. Det var noget af en opgave. Hvis et skib var strandet og blev erklæret for *vrag* af skibskyndige folk, ville skibets forsikring give ejeren erstatning alt efter betingelserne. Så blev skibsvraget sat til salg, og indtægten tilbageført til forsikring eller ejer.

Lasten skulle hurtigt ilandbringes efter kaptajnens, strandingskommisionærernes og skibsredernes ønsker, og alt satte på auktion. Skibene ribbedes bogstavelig talt for gods og inventar. Tab er tab, men red hvad reddes kan. Stranden

Besigtigelsesmand D.H. Gundersen blev af Det norske Veritas udsendt til Danmark for at undersøge omfanget og forklaringen på de mange norske skibes strandinger. Udsnit af kortet for Køge Bugt med tilføjet rød markering af skibene, samt Skillingkroen og Køge med grøn markering.

Den norske bark Axel af Tønsberg med trælast strandede nær Skillingkroen. Mandskabet reddede sig i land næste morgen. Erklæret som vrage. Kom ikke ud igen. Gengivet med venlig tilladelse af rederiet Wilh. Wilhelmsen, Tønsberg.

kunne let have udviklet sig til et tag-selv-bord. Derfor blev lokale folk ansat som strandvagter over det ilandbragte tømmer. Der var masser af arbejde og auktioner gennem flere måneder. Køberen måtte naturligvis selv sørge for den videre transport af varerne. Nu kunne også folk fra oplandet komme til fadet og købe tømmer til en fordelagtig pris.

Den enes død den andens brød

Den chance benyttede gårdmændene sig af i Jersie. De købte 3 skibe og huggede dem op. Og på Karlslunde Strand stod vraget af den tyske bark Adolph. Skibet havde netop klaret en storm over Atlanten med petroleumstønder, men nu gik den ikke længere. Da bjergnings-selskabet Svitzer ikke kunne udtage skibet pga. alvorlige skader opstået efter strandingen, blev skibet solgt på en strandingsauktion. Vraget blev købt af maskinbygger Peder Andersen fra Greve Strand. Fisker Niels Bruun fra Greve Strand gav det næsthøjeste bud, men det rakte ikke.¹⁶

Det hollandske skib Betzy strandede på Lyngen nord for Køge. Dengang Betzy drev mod land, gjaldt det livet for de ombordværende søfolk. I et skæbnesvangert øjeblik vovede skipperens ængstelige kone sig ud på dækket af kærlighed til sin mand for at se, hvordan han havde det. I samme brø-lende sekund væltede en mægtig sø indover dækket, og så var hun forsvundet for stedse. Den ulykkelige skipper kunne intet gøre, bare holde om rattet, indtil skibet stod fast på grunden. De ombordværende fem søfolk reddede livet, og et

Sådan ser det ud, når et strandet skib sidder fast på strandingsstedet. Så kan det sælges på en strandingsauktion til interesserede beboere i nærheden. De fik nu chancen for at gøre et "kup" og skaffe sig godt og billigt skibstømmer. Dette skib strandede ved Bøgeskoven på Stevns nogle år efter stormfloden og ribbes fuldstændigt. Stevns Lokallhistoriske Arkiv.

par uger senere begyndte strandingsauktionerne. Efter begæring af købmand J. Ohlsson i Køge på assurandørernes vegne blev skibet sat på strandingsauktion og solgt for 765 rigsdaler til rederiet Gammelkjøge.¹⁷ Skibet stod ellers særdeles hårdt på sandrevlen ved papirfabrikken. Utroligt nok kom skibet fri igen ved et usædvanligt højvande lige året efter. Heldet var med køberne. Efter reparation i Køge kunne Betzy atter sejle, denne gang under navnet Margrethe.¹⁸ Her drejede det sig om penge og ikke om følelser.

Der var efterspørgsel på søvante folk, der kunne bjerge de strandede skibes last. Alligevel kunne dette arbejde gå galt selv så nær land. Havet var en farlig arbejdsplads. I december blev to både med otte mand ombord ramt af en brodsø nær Køge. Bådene kæntrede, men til alt held kunne andre bjergere i nærheden hurtigt komme til undsætning, så seks mand kunne reddes. Om episoden oplystes, at en af de druknede efterlod sig kone og tre børn. De druknede var fiskere fra Kastrup, mens redningsfolkene var fra Gilleleje. Også fiskere fra Snekkersten deltog i bjergningsarbejdet. *Berlingske Tidende* benyttede lejligheden til at rose de brave fiskere, som ved deres raske og uforfærdede gerning reddede de andres liv.

Vulcan blev brændt

I januar 1873 indrykkedes annoncer for en strandingsauktion over den norske bark Vulcan beliggende på Jersie Strand ved Skillingkroen. Man risikerede ikke at købe katten i sækken, for de bedste enkeltdele nævnes særskilt. Nemlig at Vulcan er kobberfast indtil 12 fods dybde, med jernpumper og jernkæder samt at skibet endnu har sin fokkemast.¹⁹ Vulcan blev købt af bjergningselskabet Oscar Petersen i Ka-

strup.²⁰ Med *Berlingske Tidende* blev læserne gjort bekendt med, at ejeren af barkskibet Vulcan havde besluttet sig til at afbrænde skibet mellem den 29. marts og den 31. marts.²¹ Det er svært at forestille sig, at skibet ikke forinden var blevet ribbet så meget som muligt. Udtagningen af skibet var ikke mere muligt. Jens P. Larsen fra Jersie med flere nævnte, at skibene blev forsøgt "mudret" ud.²² Formodentlig har bjergningsskibe forgæves prøvet at grave en rende ind til Vulcan, så skibet kunne trækkes af grunden. Larsen så til, da Vulcan brændte helt ned til vandgangen. Han fortæller også, at en dag med højvande sejlede bjergningsfolkene ind og pil-lede alt jernet sammen og sejlede det til København. At skibet ikke kom ud, var sikkert en streg i regningen for Oscar Petersen. På strandingsauktionen samme steds over bark Hermod blev det gjort til en betingelse, at sælgeren måtte udtage jernlasten frit i to måneder med sine bjergere.²³

Skillingkroen

En dame har i *Roskilde Dagblad* på jubilæumsdagen tyve år efter stormfloden skrevet et anonymt læserbrev, hvori hun bringer sine erindringer om Skillingkroen.²⁴ Hun troede først, at de mange rygter om oversvømmelsen herude var noget overdrevne. Nu ville hun opleve katastrofen ved selv-syn. Hun boede langt fra Køge bugt. Om eftermiddagen kørte hun med sin mand i hestevogn ned til Skillingkroen. Det var en råkold eftermiddag, men omsider når de frem til Køge landevej (i dag Københavnsvej). Hun overvældes af de mange store græstuer, der er kastet ind over landevejen og markerne. Hendes mand beder hende om at gå ind på kroen og

Skibslanterne købt på strandingsauktion i Skillingkroen, ifølge Martin Larsen fra Vandmøllegården i Jersie. Foto Kjeld Ejedorf 1989.

Energisk aktivitet i Køge havn efter stormflodens hærgen den 13. november 1872. Tegning af Holger Drachmann. Statens Maritima och Transporthistoriska Museer Sverige. Public domain nr. SB 527.

Strandingsauktion over skonnert Betzy af Amsterdam. Skibet blev kendt for kaptajnens kone, der gik over bord lige før strandingen. Det varede et år, førend skibet kom fri af strandingsstedet. Den 3. december 1872. Kjøge og Omegns Dagblad.

Skibskikkert foræret til familien Vedsø af norsk kaptajn i Skillingkroen. Privat eje. Foto Kjeld Ejdorf 1992.

bestille kaffe, mens han i mellemtiden vil sørge for hesten. De skulle gerne nå Køge inden aften. Damen indrømmer, at hun har en skræk for krostuer. Så må læseren selv gætte resten. Men som aftalt går hun alligevel ind og åbner døren til krostuen. Et øjeblik efter smækker hun døren i, og udbryder højt, at i sådan en rædsom bule, der kan vi da ikke drikke kaffe. En af de sidst ankomne gæster i kroen blander sig og benægter, at det er en rædsom bule. Nej Frue! Jeg har været her mange gange, spist og drukket her. Krokonen er den propreste kone, jeg kender.²⁵ Damen får et chok til, for det er Roskilde Amts vejinspektør Manniche, der med andre høje herrer besøger kroen. De er velsagtens på inspektion af de ødelagte veje, men damen vil ikke give sig. Hun fortsætter sin aversion mod kroen. Krostuen ser rædsom ud, den er fuld af rene banditter i de gyseligste lurvede dragter. Se selv. Jamen Herre Gud, svarer Manniche, vandet har jo gået helt op til vinduerne i kroen, hvordan skal der så se ud? Lad os nu gå ind og se på banditterne, Frue. Det er vel forliste søfolk og matroser, der sidder derinde. Nu vågner damen. Hvor havde hun dog været tankeløs og fornærmende. Nu måtte hun så ind i krostuen og gøre det om. Stakkels forliste søfolk. Jeg havde den inderligste lyst til at gå hen og trykke hver eneste beget matros i hånden og bede om forladelse, tilstår hun. Damen har fået en gavnlig lærestreg om ikke at bedømme folk på deres påklædning, det må hun indrømme i avisen, og det har hun aldrig senere glemt. Om kaffegæsterne når frem til Køge inden aften, melder historien ikke noget om.

Sådanne personlige læserbreve i aviserne var ret usædvanlige. En anden læser gav i 1897 *sin* nøgterne version af oversvømmelsen som et meget forsinket stormflodsvidne:

“Store stykker grøn jord var oprevet og lå slængt henover landevejen. Store hvidkålshoveder og gulerødder lå på vejen og markerne. Mange årtiers vejarbejde var tilintetgjort af et hav, der havde tumlet sig i sin tøjesløshed. Ved stranden lå skibene, flere med kappede master. Herfra og til Køge så vidt det kunne ses, var så godt som alle huse uden vægge, undervæggen var væk, og bohavet lå spredt overalt på markerne. Beboerne var blevet reddet af folk i både. Uden hensyn til faren havde de vovet livet for at redde andre.”²⁶

De norske kaptajner

Det står til troende, at fem til seks norske strandede kaptajner efterhånden blev indlogeret på Skillingkroen i flere uger.

Usædvanlig storm med kraftig fralandsvind over Jersie Strand fik resterne af et skibsvrag til at dukke op. Foto 1993 Ole Helkan. Solrød Lokalhistoriske Arkiv.

Herved havde de fuld opsigt med deres strandede skibe. Køge Bugt skånedes ikke kroen, som i første omgang blev sat under vand. Men efter tørlægningen må kroen hurtigt have genvundet sin position som kro. Et rygte var ilet rundt på egnen om de strandede søfolks ubehagelige opførsel.²⁷ En dag kørtes friske forsyninger til kroen. Gårdmændene havde på vognbunden skjult store knipler under forsyningerne, klar til at tampe nordmændene, hvis det skulle blive aktuelt. Nu viste det sig, at de fredelige og taknemmelige søfolk overhovedet ikke voldte nogen problemer. I det hele taget forløb indkvarteringen og søfolkenes ophold på bedste måde med lokalbefolkningens omsorg, som søfolkene var yderst taknemmelige over for.²⁸ Flere kaptajner skænkede maritime effekter til deres plejefamilier som tak.

Med kroen var det business as usual, mens krojordens forringelse ved oversvømmelsen blev takseret af kyndige mænd i sognet. For kroejeren Schnack blev det en kæmpe nedtur på 1600 rigsdaler.²⁹ Centralkomiteens pengeindsamling var øremærket til de personer, der var i størst trang, og det var kroejeren ikke. Da han desuden var sognerådsformand og sognefoged i Ølsemagle, har han ikke stillet sig i forreste række, da erstatningerne blev udbetalt. Andre steder ved Køge bugt afslog gårdmændene ligefrem at modtage erstatning med den begrundelse. Det lader sig dog ikke afklare, om kroejeren modtog nogen erstatning.

I tidens løb har krohistorien her fået flere nuancer. Med endnu et læserindlæg i 1934 om stormfloden, skrev fabrikant Vedsø fra Driftebrohus på Ølsemagle Strand med sin insi-

Mindesten på Ølsemaglevej nær Rishøjhallen. Stenen viser, at hertil nåede vandet dengang. I dag er afstanden til Køge Bugt ca. 2000 m. Foto Kjeld Ejdorf 2005.

Stor vinkrukke købt på strandingsauktion på Ølsemagle Strand. Oprindelig var der to krukker. Blev en overgang brugt til opbevaring af svinefoder ifølge ejeren Sofie Jensen, Ølsemagle Strand. Foto Kjeld Ejdorf 1992.

derviden, at strandingsauktionerne i kroen blev holdt af daværende herredsfoged Elberling i en gemytlig stemning.³⁰ Her kom blandt andet distriktslæge Matthiesen fra Køge³¹, om hvem man vidste, at han havde været med ved "jordom-sejlingen".³² Lægen havde også været aktiv i Køge, deltaget i pengeindsamlingen, og havde besøgt de vandlidte i byen. Det maritime samvær med de strandede kaptajner fejlede ikke noget. Når der så kom nogle romtoddyer på bordet, steg stemningen.

Livet går videre

Nord for Skillingkroen fik oversvømmelserne ikke meget alvorlige eller varige virkninger. Moserne blev sat under vand, men så var det heller ikke værre. På Ræveholm ved Karlslunde Strand fik husmand Jens Nielsen i tide gennet sine køer i sikkerhed på Hinbjerg. Da familien vendte hjem kunne det ses, at vandet havde været oppe på øverste kant af underste stalddør.³³

Det meget forskellige strandingsgods, som efterhånden drev i land, var f.eks. planker, hvidkålshoveder og lam. Det blev i første omgang offentliggjort i aviserne under "Bekendtgørelser". Beboerne vidste udmærket, at strandingsgods tilhørte ejeren.³⁴ Mange mente, at det her fundne stammede fra Amager eller Saltholm. Gjorde ingen krav gældende, kunne amtet frit sælge det på auktion. Det var nok ret umuligt at påberåbe sig ejerskab af strandede grøn-

Maleri af Holger Drachmann 1872. Skibene strandet omkring havnen. Skibe var yndede motiver for Holger Drachmanns kunstneriske talent. Køge Museum.

sager. Med planker var det måske lettere, idet mange kunne være mærket med ejerens bogstavkoder. Sognerådet i Karlslunde-Karlstrup brugte fornuften og gav beboerne tilladelse til at samle fødevarer op på stranden, når varerne alligevel havde nået deres "udløbsdato". Selv om lammene var blevet lidt mørke i kødet, så kunne de alligevel spises. Der kom mange lam i sulekarrene ved den lejlighed noterede første-lærer i Karlslunde, Valdemar Mortensen.³⁵

Efter stormfloden i 1872 og den såkaldte Lille stormflod i 1875 mente folk med forstand på fiskeriet, at disse ekstreme hændelser havde forringet fiskeriet i Køge Bugt,³⁶ fordi tangbevoksningen var blevet revet op. Til gengæld fandt fiskere resterne af linjeskibet Dannebrog og skibets kanoner fra søslaget i 1710. Efter stormfloden blev skibenes mistede ankre fisket op, og blev til en god indtægt for fiskerne i Dragør.³⁷

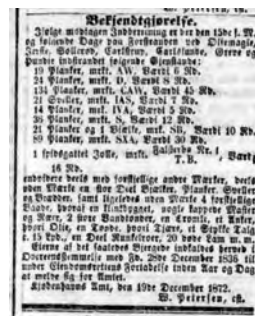
Redaktør Frederik Opffer i Køge skrev nøgternt en halv snes år senere, at de mange aktiviteter gav byen indtægter som en slags kompensation for katastrofen. Mange skibbrudne søfolk kom til Køge på gennemrejse til København og Roskilde, eller tog midlertidigt ophold i byen for at komme til hæfterne igen. Behovet for arbejdskraft var stigende, og det blev en tid med gode fortjenester takket være losningen efter de mange strandinger.³⁸ En opgørelse af kaptajn J.S. Hohlenberg viste, at skibsfarten tabte mindst 2 millioner rigsdaler, altså dobbelt så meget som Centralkomiteen indsamlede.³⁹ Centralkomiteen havde ikke mandat til at hjælpe skibsfarten.

Mindet levede længe

Selv om den nationale katastrofe aldrig fik nogen plads i skolebøgerne, levede mindet længe. Det skrev lokalhistoriker Anna Pedersen på Stevns for hundrede år siden. Med tiden dukkede nye vinkler og historier op, der har holdt liv i stormfloden.

I 1922 offentliggjorde staten en betænkning angående Anlæg af en vej langs stranden ved Køge Bugt. En af de argeste modstandere var ingeniør Barfod fra Hundige, som udgjorde mindretallet i kommissionen. Det ville være aldeles uklogt at lægge en ny strandvej foran Mosede klint. Som argument påpegede han faren for kommende oversvømmelser. Enestående vandalisme blev det kaldt. Bølgesprøjtet mod klinten i 1872 kunne ses ½ mil fra kysten.⁴⁰ Strandvejen blev aldrig anlagt der.

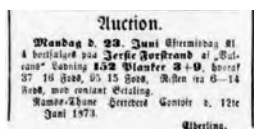
I Jens P. Larsens Vandmøllegård i Jersie stod der på hjørneskabet i stuen i 1980'erne stadig en skibslanterne, der

Bekendtgørelse over de mange forskellige sager, der er drevet ind på stranden ved Køge Bugt. Ejerne bedes melde sig. Berlingske Tidende. Den 24. december 1872.

Brig Marie strandede ud for Skillingkroen. Nu er den til salg på en strandingsauktion. Trods alle odds kom briggen fri, og sejlede under navnet Frederikke. Den 25. februar 1873. Københavns Adressekontoir.

Barken Vulcan af Arendal blev købt af bjergningsentreprisen Oscar Petersen. Da skibet ikke kunne udta- ges, blev det brændt af. Tømmerlasten blev sat til salg. 14. juni 1873 Roskilde Avis.

stammede fra strandingsauktionerne i Skillingkroen. Den var blevet et arvestykke.

Vragods og arvegods

Efterhånden var ikke bare øjenvidner, men også deres efterkommere borte. Alligevel hænder det, at familiehistorier i nutiden kommer for en dag. En pige blev født på stormflods- dagen i Jersie. Familien skulle nu have givet besked til præ- sten, men grundet vejret blev det først næste dag, at familien sendte drengen til præsten med denne nyhed. Der må være sket nogle misforståelser. Efter præsten havde døbt husman- dens datter og givet hende navnet Kirsten Jensen, stod fami- lien med en dåbsattest, hvor datoen ikke passede. Præsten havde skrevet den 14. november 1872 som også blev noteret i Jersie sogns kirkebog. Da ingen brød sig om at anfægte autoriteterne, måtte Kirsten leve resten af sit liv med en for- kert fødselsdag og med tilnavnet *Stormflodstøsen*. Gravste- nen i Vallø Stifts gamle kirkegård viser stadig præstens skæ- vert – den 14. november 1872.⁴¹

Resterne af de gamle vrag ud for Jersie Strand stod i man- ge år og strittede i vejret til stor irritation for sommerhusejer- ne på stranden. Snedker-Hans boede på Tåstrupvejen i Jersie og kunne fortælle, at der omkring spanterne var dybe huller, men spanterne var ellers gode til at gemme sig bag ved, når strandjægerne skulle på skudhold af sælerne på revlerne.⁴²

Toldboden i Køge havn overgik til Rib House for et par år siden. Den gamle blå stormflods- søjle blev nedtaget og erstattet af en søjle i sort-hvid til højre for indgangen. Den hvide streg viser stormflo- dens højde. Foto Kjeld Ejdorf 12. november 2017.

Gammelt foto af Hotel Prindsen. Fiskere på torvet falbyder deres fisk. Her boede Holger Drachmann flere dage lige efter stormfloden. Bygningen ligger her endnu, men Prindsen er borte. Bygningen med hotellet blev solgt 1950. Foto ukendt år. Køge Byhistoriske Arkiv.

Stormfloden og alle ulykkerne rystede den danske folkesjæl. Enhver kunne forstille sig angsten, og nu higede man efter solstrålehistorier. Den ukendte heltedige redningsmand kunne Holger Drachmann give troværdighed med sin lille tegning i Flinchs Almanak 1874.

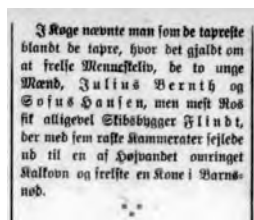
En dag i 1937 blev vrage ne bortsprængt til glæde for landligerne.⁴³ Næsten fjernet er nok den korrekte forklaring, for lidt vrage de blev tilbage.

I løbet 1900-tallet voksede Staunings Ø og Ølseagle Revle frem til glæde for befolkningens fritidsliv. Takket være stormfloders bølger og opbyggende transport af sand langs kysten gennem tusinder af år opstod nutidens lange strande ved Køge Bugt.

Træet går igen blandt flere "fund". I 2007 fandt en arving mange stabler af tykke, gamle egeplanker på gårdens loft i Greve. Det var fristende at antage, at det stammede fra en skibsladning tømmer eller fra et skib, som var havnet på gården til senere brug. Nu havde plankerne ligget her så længe, at tiden var løbet fra dem. Da arvingen intet kendte til plankerne, blev sagen ikke opklaret.⁴⁴

Havet sletter alle spor

Skal man tro Nicholas Monsarrats dystre romantitel, så er det slut med fund fra den maritime fortid. Alligevel arrangerede Køge Museum i 2009 – 2010 en stor udstilling under navnet "Havet sletter ikke spor" med gode eksempler, der sagde ud-

De tapreste blandt de tapre. 50 år efter stormfloden får skibsbygger Flindt endnu en gang profileret sin heltestatus. Avisartiklen viser, at den utrolige stormflods uhyggelige resultater havde bidt sig fast i den folkelige bevidsthed. Den 13. november 1912. Roskilde Dagblad.

sagnet imod. Herunder var der flere effekter fra stormfloden, bl.a. Drachmanns prægtige maleri af skibe ved indløbet til Køge havn og en norsk skibskikkert ude fra Skillingkroen.

Ude i Jersie Strandpark ved Staunings Ø blev opsat en planche af Køge Museum, der fortalte om de tre vragester, som ligger herude på lavere vand. Nogen sikkerhed for, at de skulle stamme fra stormfloden, var der dog ikke.

I verdenskrigene kneb det gevaldigt med brændsel i Danmark. Her kunne resterne af vrage kommer de heldige findere til nytte⁴⁵. Også fiskerne fra Mosede kendte til, at opfisket tømmer kunne bruges. Det skulle endog være ganske fortrinligt, for det gamle tømmer brændte som kul. Selv om det næppe var fra stormfloden alt sammen, så hedder det altid i Køge Bugt, når noget gammelt træ dukker op: Det er fra Stormfloden!

Kilder og litteratur:

Drachmann, Holger: Efter Orkanen. Pennetegninger fra Kysten. *Dagbladet* den 25. november 1872 f.f. dage.

Ejldorf, Kjeld: Stormfloden den 13. november 1872, Danmarks største strandingskatastrofe. 2002.

Ingemann, L.: *Stormfloden 1872. Et 75 års minde*. 1947.

Korfitzen, Valdemar: *Stormfloden den 12-13. november 1872. En samlet beretning*. 1872.

Schytte, Julius: *Stormfloden den 13. november 1872. En samlet beretning*. 1873.

Østsjællands Folkeblad 12/11 1912: Stormfloden 1872. Et 40 Aars Minde.

Østsjællands Folkeblad 12/11 1942: Reddet op af vuggen. Da folk kom sejlene ad Vestergade i Køge

Jens P. Larsens erindringer fra Vandmøllegården i Jersie. Solrød Lokalhistoriske Arkiv.

Noter:

1 *Roskilde Dagblad*: 15. november 1897. Havskummet.

2 *Køge Bys historie*. 1932: Turistforeningen for Kjøge og omegn. Victor Hermansen. s. 427.

3 Militærets landkort 1872 efter stormfloden. Rigsarkivet.

4 Julius Schytte: s. 9.

5 Valdemar Korfitzen: s. 55.

6 Valdemar Korfitzen: s. 56.

7 *Frederiksborg Amtstavis* 28. november 1872: Vandet rejste sig pludselig i en højde på 2 alen.

8 Julius Schytte: s. 9.

9 *Kjøge og Omegns Dagblad* 18. november 1872: Vedr. Kongen og Dronningen.

- 10 *Kjøge og Omegns Dagblad* 18. november 1872: Bidrag til de vandlidte.
- 11 1 rigsdaler er lig med 96 skilling. Fra 1874 ved møntreformen lig med 2 kroner.
- 12 Køge sogn kirkebog 1873. Lars Peter Jensens dåb.
- 13 *Ministerialtidende* 1873, nr. 19 Kongelige nådesbevisninger.
- 14 *Køge Bys Historie* 1932, s. 436.
- 15 Tune-Ramsø herreders strandingsprotokol 1872-72.
- 16 Landsarkivet. Retsbetjenten 2, Gl. Roskilde Amt, Afd. F, Auktionsprotokol 1872-1895.
- 17 Opffer: *Køge Aarboeg* 1904, s. 20: De hollandske skibe Jantje Berg og Betzy. Købt af rederiet Gammelkjøge. Efter reparation navnene Håbet og Margrethe.
- 18 *Socialisten* 9. december 1873: bl.a. Betzy.
- 19 *Berlingske Tidende* 3. januar 1873: Strandingsauktion. Vulcan.
- 20 Landsarkivet, Retsbetjenten 2, Gl. Roskilde Amt, Afd. F, Auktionsprotokol 1872-1875. nr. 38. 18. dec. bark Hermod. do. nr. 7, 3. feb, 1873, Skillingkroen, Auktion Vulcan, Hermod og Sommeren. Oscar Petersen af Kastrup. (Ved en fejl i protokollen skrives Karlstrup – i stedet for Kastrup. Sidstnævnte er korrekt).
- 21 *Berlingske Tidende* 31. marts 1873: Barkskipet Vulcan beliggende ved Skillingkroen afbrændes.
- 22 Jens P. Larsens erindringer. Solrød Lokalhistoriske Arkiv.
- 23 *Berlingske Tidende* 25. januar 1873: Strandingsauktion. Skillingkroen, Hermods jernlast.
- 24 15. november 1892 *Roskilde Dagblad*: Skillingkroen.
- 25 G. Vedsø: *Barnemindet rækker langt*, samt Fred. Vedsø: *Hvorfra vi kom*. s. 207. Solrød lokalhistoriske arkiv.
- 26 *Roskilde Dagblad* 16. november 1897: Et øjenvidne fra Skillingkroen. En erindring efter 25 år.
- 27 *Østsjællands Folkeblad* 8. oktober 1934: J. Vedsø vedr. Skillingkroen.
- 28 G. Vedsø: *Barnemindet rækker langt*. Solrød Lokalhistoriske Arkiv.
- 29 Indenrigsministeriets papirer. Underskrevet af herredsfoged Elberling. Indenrigsministeriets Arkiv. vedr. Stormfloden j.nr. 1997/1872 – 14. Nov. 1872 R. 863-72 a. 1997 21/1 73.
- 30 *Østsjællands Folkeblad* 8. oktober 1934: Vedr. familien Vedsø har familieforbindelser til Skillingkroen, Driftebrogård og Driftebrohus.
- 31 *Kjøge Avis* 1883 Særtryk: Minder fra Stormfloden den 13de november 1872. Skizzer af Frederik Opffer. Side 13. (Historierne ligner Østsjællands Folkeblad ved de i 1900 – 1910 udgivne årbøger).
- 32 Skulle det mon være Galathea under dens jordomsejling 1845-47? Distriktslæge Henrik Johan Mathiessen, f. ca. 1816.
- 33 Personlig meddelelse snedkermester Arne Hansen, Karlslunde Strandvej, til Kjeld Ejedorf ca. 2001.
- 34 *Berlingske Tidende*: 24. december 1872.

- 35 Valdemar Mortensen: *Karlsunde Sogn*. 1939, s. 18. Vedr. lam: Samt Dags-Telegraphen 16. november 1872: Under Orkanens virkninger: Meilgården på Amager mistede 56 får og lam. Andre steder tales om runkelroer 18. november 1872 i Lolland Falsters Stiftstidende: Vedr. runkelroer og kålrabi, i Avedøre og Ishøj strand.
- 36 *Kjøge Avis* 26. oktober 1877: Fiskeriet ramt af nedgang pga. stormfloden. Tangbevoksningen revet op i 1872 og i 1875.
- 37 *Berlingske Tidende* 12. april 1873: Brug af vandkikkert.
- 38 Minder fra stormfloden, den 13. november 1872. Skizzer af Frederik Opffer. Redaktør af *Kjøge Avis*. 1883.
- 39 Kjeld Ejdorf: s. 64. Samt J.S. Hohlenberg: *Tidsskrift for Søvæsen* 1874. Redningsvæsenets Aarsberetninger for 1871-72 og 1872-73 samt forlisenen under Stormfloden den 13. november 1872. s. 104.
- 40 *Betænkning angaaende Anlæg af en Vej langs Stranden ved Køge Bugt*. 1922. s.18 m.fl.
- 41 Ingolf Hansen m.fl. mundtlig meddelelse 8/3 2001 til Kjeld Ejdorf: Pigen Kirsten Jensen, født i Jersie, gift Pedersen.
- 42 Mange sæler på revlerne. *Vejle Amts Folkeblad*: 15. juni 1877, samt Karl-Johan Rubæk: *Solrød Lokalhistoriske Forening* 4-81, s. 9. Oplysning om sæler: Snedker-Hans (Olsen) til Kjeld Ejdorf.
- 43 Jersie Strands Grundejerforening 1926-76, s. 4. 1937. Solrød Lokalhistoriske Arkiv.
- 44 Besøg på gården ved Kjeld Ejdorf.
- 45 *Havdrup-Solrød Sognebog. Træk af de 2 sognes historie*. 1982. 2. opl. s. 254-55, Interview ved Kjeld Ejdorf med Tyge Pedersen (stammer fra fiskerfamilie Greve Strand).

Præstekonventet i Roskilde i 1840'erne

– også et led i demokratiseringen af Danmark

Af Gorm Bruun Hansen

Enevælden i Danmark gik på hæld i 1830-1840'erne. Et af tegnene herpå, men samtidigt også en af drivkræfterne, var **De rådgivende Stænderforsamlinger**, som mødtes fra 1835. De vigtigste var Stænderforsamlinger for Østifterne, som holdt møde i Roskilde hvert andet år i perioden 1835-1848. Møderne, der varede ca. 2 måneder, forgik i Det kongelige Palæ ved siden af Domkirken. En stor del af landets intelligentsia, kommende centrale politikere samt embedsmænd skabte her vigtige forudsætninger for det senere demokrati. Byen må have summet af diskussioner.

Fra 1844 mødtes hvert år en dag i maj-juni **Sjællands Stifts almindelige Skolemøder**¹ Her drøftede lærere fra hele stiftet pædagogiske og faglige, men også skolepolitisk forhold. Møderne foregik i 1840'erne i Solemnitetssalen på Katedralskolen. Debatten på disse møder var bl.a. inspireret af de politiske debatter på Stænderforsamlingerne.

Konventet stiftes

Stænderforsamlingerne åbnedes altid med en indledende gudstjeneste i domkirken. I 1842 skete det den 7. juli. I forlængelse heraf samledes en del præster, som gerne ville "tale videre" sammen bagefter, men som savnede et forum om kirkelige anliggender. De enedes om at forsøge at indkalde de gejstlige i stiftet. Pastor E. H. Holst fra Jystrup formulerede i *Berlingske Tidende* og *Roskilde Avis* en indbydelse til et møde 21/7. På dette møde blev Roskilde Konvent så stiftet af 20 præster.²

Præstekonventer

Konventer var kendt fra reformationstiden, men de sygnede efterhånden hen for så i det 19. århundrede at få en vis opblomstring.³

Der blev dannet en del præstekonventer i perioden 1834-1848. De var alle private kollegiale sammenkomster og repræsenterede dermed præstestanden. Et forholdsvist markant var det lille Sydvestsjællands Broderkonvent fra 1837

Gorm Bruun Hansen, f. 1947, pens. gymnasielektor. Lokalhistorisk forfatterskab.

*P.C. Kierkegaard
(1805-1888), efter foto
i Kongelige Bibliotek.*

med 12 medlemmer i et område med stærk gudelig bevægelse. I løbet af 1840'erne opstod flere andre stiftskonventer samt herredskonventer overalt i Sjællands Stift. Interessen for generelle kirkepolitiske forhold var tydeligt kraftigt stigende.

Fyns biskop N. F. Faber stiftede i 1834 i alt 10 præstekonventer i hele sit stift, hvilke han brugte som rådgivende forsamlinger ved religiøse og kirkepolitiske spørgsmål.⁴ Københavns gejstlige Konvent blev dannet 1843 og holdt månedlige møder, hvor også universitetsteologer, som ikke var præsteviede, kunne deltage.⁵ Dette konvent fik sammen med Roskildes en mere offentlig karakter end de øvrige konventer. I 1844 stiftedes Præstekonventet for hele Jylland på basis af de mindre jyske konventer, og samme år opstod Lolland-Falsters Stiftskonvent.

**Mødekalender for De Rådgivende
Stænderforsamlinger i Roskilde:**

- 1/10 1835 - 26/2 1836
- 24/9 - 24/12 1838
- 15/7 - 22/9 1840
- 7/7 - 21/9 1842
- 15/10-21/12 1844
- 15/7 - 21/9 1846
- 26/4 - 12/5 1848

**Mødekalender for Sjællands Stifts alm.
Skolemøder i Roskilde (altid 3. pinsedag)**

- 28/5 1844
- 13/5 1845
- 2/6 1846
- 28/5 1847
- 13/6 1848
- 29/5 1849

Stænderforsamlingerne diskuterede i stigende grad kirkepolitiske spørgsmål, herunder religionsfrihed og sognebåndsløsning.

Stifterne

Blandt deltagerne i det stiftende møde i Roskilde i 1842 var Søren Ortved, domprovst i Roskilde, en del andre fra Roskilde-området, bl.a. A.F. Winding fra Himmelev, C.W. Boesen, kateket fra Roskilde, Lorentz Lorck fra Hvedstrup, Thyge Nørgaard fra Ousted, T.I.C. Grove fra Kirke-Hvalsø og E.H. Holst fra Jystrup samt stiftsprovst E.C. Tryde fra København, som blev formand 1843-47.⁶ E.C. Tryde var i perioden 1843-1853 desuden en meget aktiv formand for Københavns Præstekonvent.⁷

De 2 ledende personer på konventet i 1840'erne blev P.C. Kierkegaard og J.F. Fenger. Peter Christian Kierkegaard. (1805-88), som var broder til Søren Kierkegaard, blev i 1842 sognepræst for Pedersborg og Kindertofte ved Sorø, hvilket vist ikke blev en særlig vellykket præstegerning dér. Han var aktiv i "Sydvestsjællands Broderkonvent" og fik fra sin entré den 4. juli 1844 i Roskilde en dominerende rolle på præstekonventet i kraft af sin lærdom og veltalenhed. Han forsøgte forgæves at blive valgt til Den grundlovgivende Rigsforsamling i 1848 og til det første Folketing i 1849, men han sad i Landstinget 1849-52. I en kort periode 1867-68 var han kultusminister. Han blev som den første grundtvigianer biskop over Ålborg Stift 1856-75. Sygdom, tungsind, en sengelig-

Mødekalender for Roskilde Præstekonvent

- 21/7 1842 i Roskilde i den gamle latinskole omkring et klaver, ca. 20 deltagere
- 20/9 1842. Konstituerende møde, også i Roskilde
- 10/11 1842 i Ringsted Rådstue
- 6/7 1843 i Roskilde i den nye katedralskolebygning
- 11/10 1843 i Ringsted (Rådstuen)
- 4/7 1844 i Roskilde (70 medlemmer til stede)
- 23/10 1844 i Ringsted (42 til stede, nu 95 medlemmer)
- 3/7 1845 i Roskilde (45 til stede)
- 15/10 1845 i Ringsted.
- 9/7 1846 i Roskilde, (50 - 60 deltagere)
- 14/10 1846 i Ringsted
- 8/7 1847 i Roskilde
- 20/10 1847 i Ringsted
- 6-7/7 1848 i Roskilde. Første dag ca. 70 deltagere, anden dag 40
- 12/10 1848 i Ringsted
- 5/7 1849 i Roskilde – samme dag som slaget ved Fredericia!
- 30/10 1849 i Ringsted

gende hustru samt en skizofren og maniodepressiv søn gjorde den sidste del af hans liv tungt.

Johannes Ferdinand Fenger (1805-61) var præst fra 1833 i Lyngby ved Sorø og ligeledes aktiv i Sydvestsjælland Broderkonvent. Han var en af hovedkræfterne i Roskilde Præstekonvent, formand herfor 1842-43 og 1847-49. Hans hovedinteresser var sognebåndsløsning og religionsfriheden. Ved mødet 9/7 1846 holdt han et indlæg: "Hvordan opnår vi religionsfrihed i Danmark", som startede en stor debat. Han var desuden medinitiativtager i 1848 til Selskabet for Danmarks Kirkehistorie samt meget aktiv i salmebogsarbejdet. Han var grundtvigianer, oprindeligt med ønske om at blive universitetslærer.

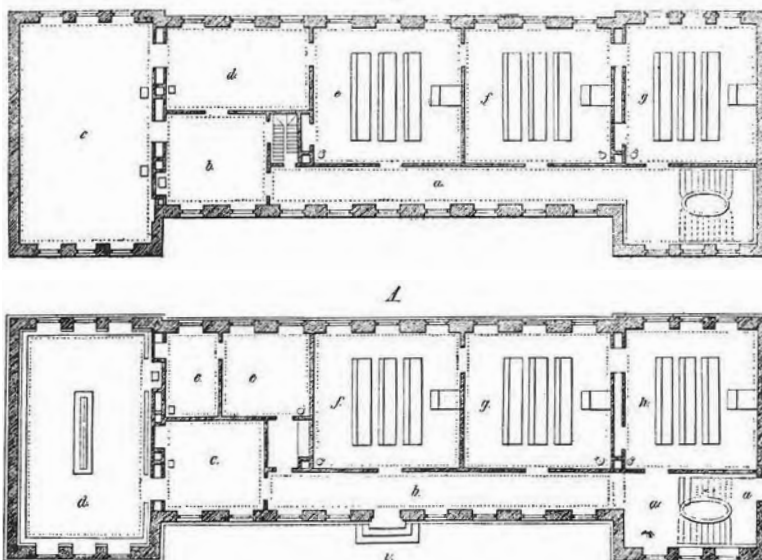
Konventet organiseres

Ved det andet møde 20/9 1842 i Roskilde blev konventets love vedtaget. Formålet blev defineret således: "*at drøfte Sager, som angaar Kirken, Skolen, samt Præsters Embedsvirksomhed og Stilling i det Hele.*"⁸ Enhver ordineret mand fra stiftet kunne blive medlem. Konventet valgte af sin midte formand, næstformand, notarius og kasserer. Kontingentet blev fastsat til 1 rigsdaler årligt. Fra de 20, som stiftede konventet i 1842, voksede medlemstallet efter 4 år til ca. 100.⁹

Man mødtes 2 gange årligt: om sommeren, som regel dagen efter Sct. Hans Landemode i Roskilde, om efteråret i Ringsted. Der var dog 3 møder i grundlæggelsesåret 1842. Mødet varede en hel dag med formiddags- og eftermiddags-session. I Roskilde var mødestedet i 1842 Katedralskolens gamle hovedbygning og fra 1843 i solemnitetsalen i den nye skolebygning ligesom de omtalte skolemøder, medens mødestedet i Ringsted var Rådstuen. Man mødtes i 1840'erne altid en tirsdag, onsdag eller torsdag, sikkert også af hensyn til søndagsgudstjenesten hjemme i sognet.¹⁰

Under møderne blev der ført en protokol, som er meget kladdepræget; fra midten af 1840'erne bliver den meget grundig.¹¹ Frem til 1845 blev der uregelmæssigt og forsinket offentliggjort et "tørt" referat i *Berlingske Tidende*, og enkelte gange med notitser i *Roskilde Avis*. Derefter udarbejdedes et grundigt referat tilsyneladende efter manuskript over mange sider i det grundtvigianske tidsskrift *Dansk Kirketidende*, som netop begyndte at udkomme i oktober 1845.¹²

Roskildes Konvent forblev i det 19. århundrede Danmarks største. Det var meget præget af grundtvigianismen. Centraladministrationen med Danske Kancelli og flere bisper,

Arkitekten Jørgen Hansen Kochs plan-
tegninger til den nye
Roskilde Kate-
dralskole 1842. So-
lemnitetssalen er
mod NØ på 1. sal, c
på planen, kaldet
"Store Auditorium".

bl.a. Sjællands Stifts J. P. Mynster, var utilfredse og urolige ved konventerne – de var jo udenfor det enevældige system og kunne blive en trussel.¹³

Roskilde Præstekonvent eksisterer stadig i 2019 som et kollegialt foretagende for præsterne i modsætning til landemødet, som er et officielt møde mellem biskoppen og stiftets provster.

Konventet diskuterer

Tvangsdåb af baptister

På konventets første møde: 21/7 1842 fremførte J.F. Fenger bl.a. "nogle Bemærkninger om Anabaptismen i Danmark", d.v.s. baptismens fremgang i Danmark, som udløste krav om tvangsdåb af baptisters børn, noget mange præster vægrede sig ved. Det blev et af hovedemnerne på alle konventmøder i 1840'erne, og dermed aktualiseredes også religionsfrihed- og statskirkespørgsmålet.

Baptismen kom til Danmark i kølvandet på de gudelige vækkelser i begyndelsen af det 19. århundrede og udviklede

Jakob Kornerups tegning af Katedralskolen 1863.
Solemnitetssalen er bag de øverste vinduer t.v.

J.F. Fenger (1805-1861), tegnet af Frederik Vermehren.

sig til en selvstændig bevægelse i 1830'erne. Den første menighed dannedes 1839 i København, da 9 personer lod sig døbe i Lersøen. Herved dannedes, hvad man måske kan kalde Danmarks første, men illegale frikirke. I løbet af 1840'erne opstod baptistiske menigheder flere steder på Sjælland, bl.a. Vestsjælland, Ishøj og i området mellem Roskilde, Holbæk og Ringsted.¹⁴

Bevægelsen blev forfulgt med sagsanlæg og fængslinger, men Grundtvig talte for religionsfrihed, og det blev støttet af den liberale presse og bevægelse. Staten tillod 27/12 1842 ved Cancellie-Placat om tvangsdåb af baptisters børn, at baptisterne måtte holde forsamlinger, men dekreterede samtidigt, at de lokale præster skulle tvangsdøbe børn fra baptistfamilier. Dåben var registrering og adgangen til det civile enevældige samfund og forudsætning for deltagelse i samfundslivet. Tvangsdåben blev efterlevet af de fleste præster, men der opstod diskussioner blandt præster om, hvordan man skulle forholde sig hertil.

P.C. Kierkegaard blev den første, som kom i konflikt med enevældens statskirke i form af biskop Münster og Danske Kancelli ved allerede i februar 1843 at nægte at tvangsdøbe 2 børn i sit sogn, altså civil ulydighed. Det fik dog ingen konsekvenser for ham, da han blev beskyttet af kongefamilien, især dronning Caroline Amalie, som var stærkt knyttet til Grundtvig. På mødet 15/10 1845 tog konventet sagen op; efter komitearbejde udtalte konventet enstemmigt, at ingen præst måtte påtvinges at tvangsdøbe baptisters børn, altså udtryk for modstand mod enevældens befaling.¹⁵

Også uden for konventet og stænderforsamlingerne blev døberspørgsmålet diskuteret i samtiden. Op mod 1848 havde staten de facto opgivet kampen mod bap-tismen – endnu et skridt i retning af forsamlings- og religionsfrihed.

Kirkeforfatning?

Kirkens fremtidige kår under en forventet fri forfatning blev et vigtigt spørgsmål for konventet i løbet af 1840'erne. Hvorledes skulle Statskirken afløses? Skulle der udarbejdes en kirkeforfatning?

Professor i teologi H.N. Clausen, fremtrædende national-liberal og aktivt medlem af Københavns Konvent, havde allerede i 1835 stillet krav om religionsfrihed.¹⁶ Det blev så i 1838 fremført som andragende på Stænderforsamlingen i Roskilde af grundtvigianeren J. Chr. Lindberg. Kravet indeholdt altid et krav om sognebåndsløsning, d.v.s. den enkel-

tes ret til at vælge en anden præst end stedets sognepræst. Herved og herfra blev det et politisk spørgsmål, ikke kun et snævert kirkeligt. Sognet udgjorde kirkeorganisationens grundlag under Enevælden. Præsten var også myndighedernes repræsentant i sognet. Der var stærke økonomiske og politiske bånd mellem præst og sogn, samtidigt med, at han var ansvarlig for sine sognebørns kristelige udvikling. En mulighed for at løsne dette bånd var altså et indgreb i enevælden.¹⁷

Mange præster gik i 1840'erne ind for religionsfrihed og kirkens løsrivelse fra staten, men der var uenighed, om det kunne ske med eller uden ophør af enevælden og ophævelse af Danske Lov fra 1665.¹⁸

I 1843 blev der på konventet foreslået en synodalstruktur for kirken, altså en lovgivende myndighed bestående af valgte præster og menighedsmedlemmer, d.v.s. indre kirkelig selvstændighed frigjort fra den enevældige konge. Et konventudvalgs forslag herom blev dog forkastet af selve konventet, da man frygtede, at et mindretal kunne få bestemmende betydning. På dette punkt som på alle andre vægtige emner var der kraftige diskussioner og uenigheder i konventet igennem 1840'erne.¹⁹

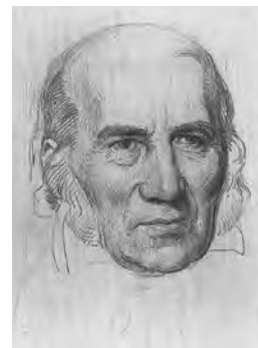
“Folkekirke”

Ordet og begrebet Folkekirke blev “opfundet” og brugt første gang af P. C. Kierkegaard i 1841 i en afhandling “Jesu Christi Kirke i Folke-Kirkerne” i *Nordisk Tidsskrift for christelig Theologi*. P.C. Kierkegaard forstod ved dette ord en kirke, som var bestemt ved sproglige og nationale forhold.²⁰ Det er symptomatisk, at ordet “folke-” i denne periode blev brugt som præfix til så mange begreber, f.eks. folkeånd, folkebevidsthed og folkeblad.²¹

I sine talrige indlæg i præstekonventet om det fremtidige forhold mellem stat og kirke blev “Folke-Kirke” centralt for P.C. Kierkegaard. Han drøftede i mange år frem betydningen og indholdet af begrebet også efter 1849 og helt op i 1870'erne, idet han bestandigt understregede sin modstand mod en kirkeforfatning med synode, da det kunne medføre tvang i åndelige sager – et synspunkt som altså også deltes af Roskilde Præstekonvent.²²

Andre diskussionsemner

Konventet drøftede selvfølgelig også indgående mere indre-kirkelige forhold, f.eks. salmebogssagen, som startede i

N.F.S. Grundtvig (1783 – 1882) var ikke medlem af Roskilde Præstekonvent, men hans “ånd” var i sjælden grad til stede. Tegning af P. C. Skovgaard 1846.

1845. Man stræbte efter at udarbejde en Roskilde Konvents salmebog. Københavns Præstekonvent tumlede med de samme ønsker. Bestræbelserne fortsatte efter 1849, og resultatet blev en ny salmebog, som blev autoriseret i 1859. En af årsagerne til dette arbejde var selvfølgelig de mange nye salmer af Grundtvig.

Anderledes end de mere kirkepolitiske spørgsmål var den decideret teologiske "symbolstrid" fra 1847 om forholdet mellem skriften (Bibelen), symbolet (trosbekendelsen) og sakramenterne (dåb og nadver), hvilket især var affødt af Grundtvigs synspunkter. Det blev til teologisk-dogmatiske drøftelser på højt plan, hvor "ånderne tørnede sammen", og hvor P.C. Kierkegaard deltog intenst med sin eksegetiske kundskabsrigdom.

Grundtvig var ikke medlem af konventet, men det er indlysende, at mange af dets diskussioner tog udgangspunkt i og forholdt sig til Grundtvig, hans kirkelige anskuelser, hans kristendomsopfattelse, hans krav om religionsfrihed for præster og lægfolk samt hans salmeproduktion. Til gengæld var han et særdeles aktivt medlem af Københavns Præstekonvent.²³

Parallelt med drøftelserne i stænderforsamlingerne og præstekonventerne foregik en offentlig drøftelse i tidsskrifter og aviser.

Enevælden lukkede altså ikke ned for en offentlig diskussion af systemet.

Fra Statskirke til Folkekirke

I marts 1848 afskaffedes enevælden, og forberedelserne til demokrati med en grundlov gik i gang. Kultusminister D.G. Monrad udsendte 9/5 1848 et cirkulære, som skulle være første skridt til indførelsen af en repræsentativ kirkeforfatning parallelt til den politiske forfatning. I cirkulærets indledning skrev Monrad: "*..de stedfundne politiske forandringer ville komme til at udøve en gennemgribende Indflydelse på den danske Folke-Kirke..*" Læg mærke til stavemåden, som svarer til Kirkegaards fra 1841. Han ville indkalde en forsamling af gejstlige og lægfolk til at drøfte konsekvenserne for "Folkekirken" af de skete politiske ændringer. Det var første gang, ordet Folkekirke blev brugt officielt.²⁴

Roskilde Konvent indgav også et hørings svar på Monrads cirkulære efter diskussion på konventmødet 6-7/7 1848. Ca. 70 ud af 100 medlemmer var til stede på førstedagen, hvor cirkulæret blev diskuteret. Heldigvis havde konventet

på sit foregående møde besluttet at prøve at holde et 2-dages møde næste gang, da man altid havde haft tidspres på sine hidtidige møder. Svarets kerne var, at der skulle være plads til alle trossamfund.²⁵ Fenger formulerede på konventmødet sine konklusioner på forholdet om kirke og stat i 3 "teser":

1) Danmark skal vedblive med at have en luthersk statskirke, men den skal hvile på frivillige medlemmer. 2) Andre religionssamfund skal tolereres uden indskrænkninger, og det skal være muligt uden problemer at udtræde af statskirken. 3) Og endelig: selve kirken trænger til "Oplivelse, Oplysning og Frihed".²⁶

Der indkom også svar fra alle herredskonventer på præsternes vegne.

Grundlovens bestemmelser om Folkekirken blev til efter megen diskussion 1848-49. Der anvendtes megen tid og flid på § 3. Monrads udkast hertil blev revideret i Statsrådet og underkastet drøftelser og revision i Den grundlovgivende Rigsforsamlings udvalg og plenum. Resultatet blev det stadig gældende: "Den evangelisk-lutherske Kirke er den danske folkekirke og understøttes som sådan af Staten" (§ 4 i 1953-gundloven). H. N. Clausen og Monrad måtte således opgive den påtænkte kirkesynode. I stedet indførtes § 80: "Folkekirkens Forfatning ordnes ved Lov" – en bestemmelse som uændret står som § 66 i nugældende grundlov.

Monrads opfattede begrebet Folkekirke i hegelsk ånd som udtryk for folkets religiøse bevidsthed, medens P.C. Kierkegaard og Grundtvig så det som en "af sproglig-nationale grænser bestemt kirke".²⁷

Statskirken gled lige over i den evangelisk-lutherske folkekirke, som fik en fortrinsret og en ensartethed i kirkeorden

Konventhuset i dag.

Foto: Gorm Bruun Hansen.

og kirkestyre. Der var heller ikke i konventkredse flertal for at gå videre. Men religionsfriheden blev grundlovsfæstet, og sognebåndsløsningen blev indført ved lov 1855.

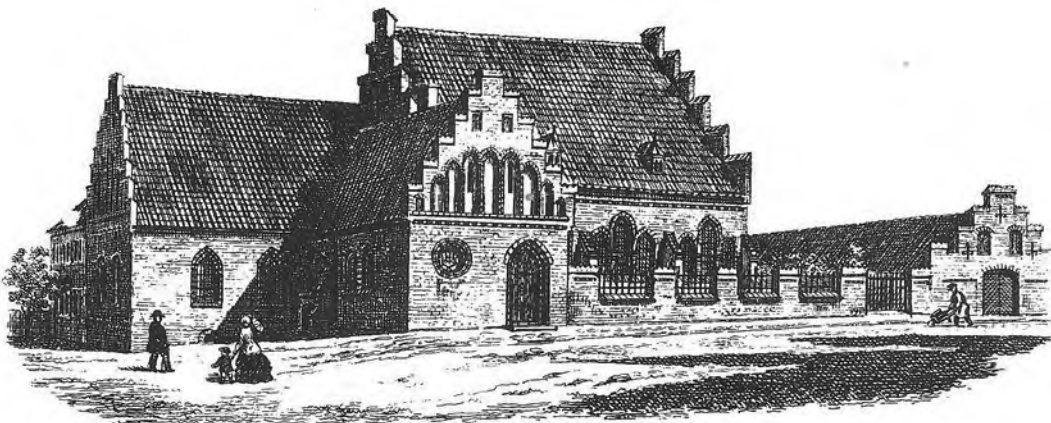
Konventets betydning

I årene 1835-1848 var Roskilde altså hyppigt centrum for diskussioner om enevældens ophør, om demokratisering, og om borgerinddragelse. Byen var til stadighed gæstet af ivrige debattører, meningsdannere, embedsmænd samt fremtidens politikere. Det må også have skabt mere liv i byen med ekstra overnatninger, bespisninger og sociale sammenkomster.

Vi skal heller ikke glemme, at det kommunale selvstyre var indført 1840 med lejlighedsvis valg og stadige politiske drøftelser.

Ifølge kirkehistorikeren Hal Koch²⁸ spillede præstekonventerne en vigtig rolle i dansk kirkehistorie i det 19. århundrede, såvel de talrige små private konventer som de større mere officielle stiftkonventer. De var en slags "gejstlige broderskaber", men især Roskildes og Københavns præstekonventer formåede at gribe ind i tidens spørgsmål og få en central plads i kirkehistorien p.g.a. deres initiativer og deltagernes overlegne dygtighed. Man kunne vove at kalde præstekonventet og måske alle konventer for en slags uofficielle rådgivende kirkelige stænderforsamlinger, som ivrigt diskuterede kirkelige og kirkepolitiske emner indenfor enevældens rammer, men med betydning for opløsningen af det enevældige system og indførelsen af et demokratisk system, herunder folkekirken. Allerede Sjællands biskop J. P. Mynster havde en fornemmelse heraf, da han om de selvbestalte-

Konventhuset i Domkirkestræde fik først sit nuværende navn i 1930'erne, medens det husede Sjællands Stiftsbibliotek. Præstekonventet holdt første gang møde i denne bygning 10/11 1931 Tegning fra ca. 1900 og nutidigt foto.

de præstekonventer sagde, at "det synes som om de i kirkelige Anliggender have anset sig som et Slags raadgivende Provindsialstænder".²⁹

Præstekonventet var endnu en brik i den stigende offentlige opinionsdannelse og udtryk for en voksende interesse for og indsigt i samfundsforhold.

Demokratiseringen af Danmark var og blev en proces – ikke en begivenhed.

Litteratur og kilder:

Forhandlingsprotokol for Roskilde Præstekonvent Aar 1842-1858 (på Sjællands Stiftsbibliotek)

Dansk Kirketidende, 1846ff (grundige referater efter hvert konventmøde fra og med mødet 15/10 1845)

F. Friis Berg: *Roskilde Konvent gennem 100 Aar*, 1942

H. J. P. Glædemark: *Kirkeforfatningsspørgsmålet I Danmark indtil 1874*, 1948

Holger Bernt Hansen: *Fynske præstekonventer. Studier over den fynske gejstlighed 1809-1848*, 1965

Otto Holmgaard: *Peter Christian Kierkegaard*, 1953

Bent Hylleberg og Bjarne Møller Jørgensen: *Et kirkesamfund bliver til. Danske baptisters historie gennem 150 år*, 1989

Per Ingesman: *Kirken 1814-1848*, i *Dansk forvaltningshistorie I. Fra middelalder til 1901*, 2000

Arne Jensen: *Baptisternes historie i Danmark indtil 1864*, 1961

Ove Korsgaard: *Kampen om folket*, 2004

Ove Korsgaard: *Folk*, 2013

P. G. Lindhardt: *Den danske kirkes historie*, VII, 1958

Niels Munk Plum: *Københavns Præstekonvent 1843-1943*, 1943

Jens Rasmussen: *Kampen for Indflydelse i Statskirken. Nicolai Faber, Fyns biskop 1834-1848*, 1996

Jens Rasmussen: *J. P. Mynster, Sjællands biskop 1834-1854*, 1999

Jens Rasmussen: *En brydningstid. Kirkelige holdninger i guldalderperioden 1800-1850*, 2002

Jens Rasmussen: *Religionstolerance og religionsfrihed. Forudsætninger og grundloven i 1849*, 2009

Sjællands Stiftsbibliotek 1812-2012. *Historisk Årbog for Roskilde Amt*, 2012

Eva Tønnesen: *Sjælland Stifts almindelige skolemøder 1844-1934. Historisk Årbog for Roskilde Amt*, 2013, s. 33-46

Noter:

1 Eva Tønnesen s. 33-46

2 Berg s. 11

3 Jens Rasmussen 1996 s. 90f

4 Jens Rasmussen 1996 s. 125ff. Holger Bernt Hansen 1965

- 5 Plum s. 7-10
- 6 Berg s. 11
- 7 Plum s. 7-9
- 8 Dansk Kirketidende 31/5 1846, sp. 619-626 – skrevet af J. F. Fenger
- 9 Berg s. 11-13
- 10 Jeg kan ikke undlade at bemærke, at jeg i mit 40-årige virke i den danske gymnasieskole var begunstiget med, at netop dette lokale blev mit hyppigste undervisningslokale - i min tid benævnt nr. 12. Solemmitetssalen blev nemlig ved de store om- og tilbygninger i begyndelsen af 1920'erne forvandlet til almindeligt, men lidt mindre undervisningslokale med vinduer og lys til 2 verdenshjørner og med udsigt til Domkirken. Ordet Solemmitetssalen blev samtidigt ofte overført til den nye stadigt eksisterende sal, skabt ved at 3 undervisningslokaler på 1. sal blev nedlagt.
- 11 Forhandlingsprotokol for Roskilde Præstekonvent Aar 1842-1858. Sjællands Stiftsbibliotek
- 12 Dansk Kirkeblad 31/5 1846, sp. 621-2
- 13 Se bl.a. Plum s. 10-13
- 14 Arne Jensen s. 80ff
- 15 Dansk Kirketidende 14/12 1845, sp. 179-196. Holmgaard s. 106ff
- 16 Plum s. 7-91
- 17 Bernt Hansen s. 133-134
- 18 Glædemark s. 117-119
- 19 Glædemark s. 121-122
- 20 Glædemark s. 245
- 21 Ordbog over det danske Sprog bind 5, spalte 115-141. For en nærmere diskussion af begrebet og kategorien folk se Korsgaard 2013.
- 22 Holmgaard s. 103ff
- 23 Plum s. 7-91
- 24 Korsgaard s. 325f
- 25 Rasmussen 2009, s. 205f
- 26 Dansk Kirketidende 20/8 1848, sp. 791-2. Berg s. 28 har samme citat, men påstår, at det er P.C. Kierkegaard, som siger dette.
- 27 Lindhardt s14ff
- 28 Berg s. 7-8
- 29 Ingesman s. 445

“At have sit liv forbrudt”.

Henrettelser på Roskilde-egnen

Af Niels H. Kragh-Nielsen

I løbet af 1500-årene begynder vi at have kilder til brugen af dødsstraf, men de er sparsomt bevaret. Fra det følgende århundrede er mere materiale til rådighed, men ikke tilstrækkeligt meget til at fastslå, hvor mange der blev henrettet. Vi skal lidt ind i 1700-årene, før det lader sig gøre. Der er dog ingen tvivl om, at henrettelser forekom oftere i 1500-årene end senere. Især tyveri blev hårdt straffet, der skulle ikke meget til, før galgen ventede. Også trolddom så man strengt på, især i første halvdel af 1600-årene. Drabsforbrydelser var den gruppe, hvor dødsstraffen holdt sig længst. Efter 1645 har præsterne noteret en del af disse tilfælde i kirkebøgerne, som nu skulle føres i hvert sogn.

15-1600 årene

På Roskilde-egnen kender vi til en del henrettelser i tiden før det 18. århundrede. De må stå som eksempler på de mange, der faktisk blev eksekveret. Midt i 1500-årene ses tre trolddomssager, hvor fem kvinder blev brændt. I Roskilde var det 1548 borgmesterenken Dorothea og Sidsel Lerbæks, i Søme herred 1549 Elline Mørch og Sidse Hansdatter fra Kornrup og i Voldborg herred 1557/58 gadehuskonen Kirstine Torbens i Hvalsø. Fra 1617, den tid hvor forfølgelsen af troldfolk var mest intens, ses Inger Winter fra Jersie i Tune herred. Hun havde forledt en kvinde til at dræbe sit barn, og mestermanden i Roskilde fik 6 daler “for en troldkvinde at pine og brænde”. Moderen måtte sidde for sværdet og blev begravet i indviet jord.¹

Af tyverisager kendes blot tre. Den ene var Søren Mikkelsens i Roskilde 1582. den anden i Tune herred 1617, hvor Mads Boesen i Tune blev hængt for sine misgerninger. Den tredje sag drejede sig om kirketyveri fra Ørsted Kirke i Ramsø herred. Her havde en tyv i 1647 stjålet kalk og disk, messehagel og alterklæde. Han blev taget og ført fra Køge til Roskilde, hvor mestermanden fik 8 daler for at rette ham. Han er antagelig kommet på hjul og stejle.

Fra Roskilde kendes inden for et kort åremål tre sager, som endte med en dødsdom, i 1624 vognmand Niels Nielsen og i

Niels H. Kragh-Nielsen f. 1939. Tidl. biblioteksleder i Sønderjylland.

En kvinde halshugges. Kalkmaleri i Roskilde Domkirke. Ødelagt 1858. Akvarel i Nationalmuseet.

1628 en Jesper for drab, og i 1630 Peder Madsen for groft overfald. Fra Tune herred findes i Karlstrup kirkebog en meget tidlig indførsel, i 1646 "den 20. juli blev Oluf Jørgensen i Karlstrup halshugget på Tune gade for manddrab begået på Arvid Byrgesen, for hvilket mord ... lensmanden bevilgede, at hans legeme måtte lægges i Karlstrup kirkegård". Og i Karlslunde kirkebog 1671 ses, at "31. januar fik Anders Hansen sin dom, at han skulle miste sit hoved og kroppen i kirkegården og blev så også aget (kørt) hid til byen og blev samme dag begravet".

Barnedrabssagerne udgør en særlig gruppe. Mange unge tjenestepiger kom galt af sted, blev gravide, fødte i dølgsmål og så ingen anden udvej end at skille sig af med barnet. Det kom til at koste dem selv livet, som det skete for Sidsel Jørgensdatter i Roskilde 1643/44.² Få år senere havde en unavn-given kvinde født ude på marken, stukket barnet ihjel og derpå taget sit eget liv. Ikke desto mindre betalte man i 1648 skarpretter Osvald Reeberg 3 rigsdaler for at hugge hovedet af hende og sætte det på stage, mens kroppen blev gravet ned på retterstedet.³ I Tune herred havde Karen Nielsdatter "myrdet og ombragt" sit barn, som var blevet fundet i Torslunde Sø. Ifølge Karlslunde kirkebog blev hun halshugget

den 30. juli 1686, hovedet sat på stage og kroppen i hedensk jord, dvs. begravet på retterstedet.

Endelig finder vi to sager fra 1640-erne med andre forbrydelser. Den ene drejede sig om seksuelt forhold til et dyr. Det kaldtes sodomi og førte også til dødsstraf. I Roskilde havde Oluf Nielsen været i gang med en hoppe. Efter en lang fængsling blev han brændt levende den 6. november 1641. Fik to potter vin før han førtes til retterstedet, hvor der medgik 14 læs træ til bålet. Mestermanen modtog 8 rigsdaler. I den anden sag blev Karen Niels Arildsen i Jersie henrettet i 1647 for misgerninger. Hvilke der var tale om fremgår ikke. Hun efterlod sig intet, så Roskildegaaards len måtte bekoste henrettelsen.

Danske Lov fra 1683 samlede al foreliggende lovgivning i ét værk, hvis 6. bog fastsatte straffen for misgerninger. En markant ændring her var afskaffelsen af dødsstraf for tyveri. Så længe det varede, til 1690, og lovbogen måtte efterhånden suppleres med forordninger, som langt ind i det følgende århundrede også skærpede straffen for andre forbrydelser.

1700-årene

Nu skal det handle om sager, som vi oftest har bedre kendskab til, ikke mindst fordi den juridiske proces blev styrket. Fra 1735 skulle således alle dødsdomme afsagt ved en by- eller herredsret forelægges både Landsting og Højesteret.

Titelblad til Danske Lov 1683.

Kongen havde dog det sidste ord og kunne mildne straffen. I overskrifterne nedenfor er året for henrettelsen angivet.

Røvere og stimænd fra Kirke Saaby 1715

Den første sag er fra Lejre herred. Husmændene Chresten Rode og Hans Pedersen, begge fra Kirke Saaby, var hovedmænd i en tyvebande, som i egnen vest for Roskilde havde stjålet heste og kreaturer fra markerne. De havde også andet på samvittigheden, men det var røveriske overfald på vejfarende, der førte til deres pågribelse i slutningen af november 1714. De sad spærret inde i Gevninge og måtte snart rykke ud med sproget. Alvorligst blandt deres meriter var to røverier i Borrevejleskoven. Chresten Rode og en anden kumpan overfaldt en Tølløse-bonde på vej hjem fra København. Han mistede sine penge og blev maltrakteret, men overlevede. Det andet røveri gik ud over Frantz Rasmussen. På vej hjem fra handel i Roskilde tog han Hans Pedersen op at køre. Det blev fatalt, Hans plyndrede ham og tilføjede Frantz adskillige knivstik, som førte til døden.

Der blev nedsat en kommission til at udrede sagen. Det var et skridt, som myndighederne kunne tage, når større sager oversteg den lokale jurisdiktions formåen. En sådan ses også 1735 i det store natmandskomplot fra Kalundborg-egnen. Chresten Rode og Hans Pedersen overførtes i slutningen af januar til København, hvor de blev anbragt i stadens arresthus. Den 22. maj 1715 afsagde kommissionen dødsdom over de to hovedmænd, Højesteret skulle nu tage stilling, og som det kunne forventes, lød dommen en god måneds tid senere på halshugning med økse og opsætning på hjul og stejle.⁴ Eksekutionen har sikkert fundet sted på Galgebakken i Himmelev, som var Lejre herreds rettersted. Denne retskreds var dannet i 1698 ved sammenlægning af Horns, Sømme og Voldborg herreder.

En kvægtyv fra Lellinge 1719

Tre år senere førtes sag i Ramsø-Tune herred mod Lars Steensen i Lellinge, som havde stjålet tre køer, to af dem fra Rasmus Knudsen og Rasmus Nielsen af Lille Salby. Lars slagtede dyrene og solgte kroppene i Køge. Da det "kun" drejede sig om ungkreaturer, håbede han på en mild dom. Men ved det sjællandske landsting den 25. januar 1719 lød dommen på galgen efter forordning af 4. marts 1690, som havde genindført hængning for tyveri af heste og køer på marken. Lars appellerede til Højesteret og så frem til at få benådning for

sine mange små børns skyld, men nej, retten konfirmerede enstemmigt dommen den 1. maj 1719. Kongen ses heller ikke at have ændret på afgørelsen.⁵ Ramsø og Tune herreder var lagt sammen i 1688. Det fælles ting lå i Salløv sydvest for Snoldelev og det tilhørende rettersted på Ramsøllille Mark. Her må Lars Steensen have endt sine dage.

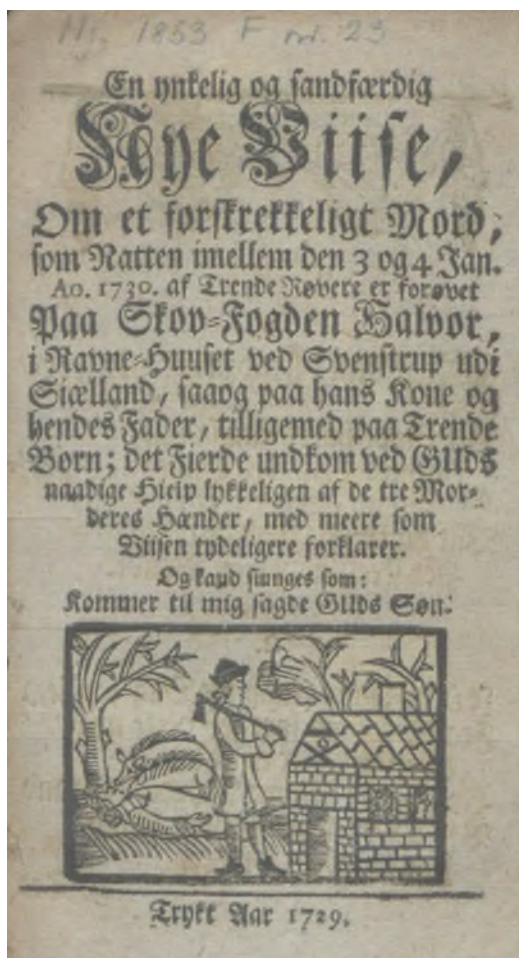
Rovmord i Kirke Hyllinge 1721 og Nørre Dalby 1730

Straffen for denne forbrydelse var blevet skærpet i 1697 i forhold til Danske Lovs bestemmelser. Reinholdt Christiansen i Kirke Hyllinge, Løjre herred, slog sognefoged Jens Madsens kone ihjel, mens hun lå og sov, og røvede derefter fra huset. Han fik sin dom den 13. august 1721 til halshugning med økse.⁶ Brugen af øksen i stedet for sværdet var et skærpene element.

Natten mellem 2. og 3. januar 1730 begik landsoldaten Jens Olsen og bønderne Peder Olsen, en bror til Jens, og Lars Knudsen et femdobbelte rov mord på skovfogeden og hans familie i det afsides liggende Ravnehavehus i Nørre Dalby sogn, Ramsø herred. De havde troet, at der var penge at hente, men udbyttet blev kun 5-6 rigsdaler. En efterlysning blev udsendt, hvor Jens Olsen beskrives som *“glat og hvid af ansigt, ikke ret høj, før af lemmer, undersætsig, har et gulagtigt hår”*.⁷ Kort efter var de pågrebet og sad fængslet til slutningen af april. Svenstrup havde egen jurisdiktion, hvor de tre forbrydere dømmes til hjul og stejle. Derefter indgav godsejer Frederik Svane sagen for kongen, som ønskede den for landstinget. Her skærpedes dommen den 12. april, så de dømte også skal knibes fem gange med gloende tænger og hænderne levende afhugges.⁸ To uger senere kom misdæderne på hjul og stejle. Det skete den 25. april og må være foregået på Svenstrups eget rettersted. Men efter at have stået mindre end et halvt år var stejlerne væltet, og Roskildes skarpretter fik påbud om ufortøvet at sætte dem op igen, som det ses af byens rådhusprotokol:

“Som de stejler, på hvilken de tre for begangne mord på salig hr. hofjægermester Svanes gods af skarpretteren i Roskilde henrettede misdædere blev lagte, skal være nedfaldne, og skarpretteren, som for samme eksekution bekom 100 rigsdaler, ej efter forlangende skal være at formå, samme stejler igen uden betaling at istandsætte, – så efterdi det endnu ikke er et halvt år siden, eksekutionen skete, og det var hans pligt samme stejler således at fastsætte, at de udi mange år, andre ligesindede ugudelige mennesker til forskrækkelse kunne stå – ville Magistraten tilholde bemeldte

Skillingstryk 1730: "En Ynkelig og sandfærdig nye Viise om et forskrekkeligt Mord om Natten imellem den 3. og 4. Jan. Ao. 1730 af trende Røvere er forøvet paa Skovfogden Halvor i Ravne-Huuset ved Svenstrup udi Siælland". Det kgl. Bibliotek.

skarpretter, at han straks og uden ophold samt uden ringeste betalings fordring lader stejlerne igen forsvarligen opsætte".⁹

Skarpretter Christian Ernst Puhan havde først forlangt ekstra betaling for at gøre det, men efter en klage fra Svenstrup, måtte han give sig.

Fødsel i dølgsmål og ombringelse af barnet: Roskilde 1728 og 1730
 Barnedrabssagerne var talrige i 1700-årene, og der blev set strengt på dem. Først fra midten af århundredet blev dødsstraffen i stigende omfang erstattet af langvarige fængselsstraffe. Mette Iversdatter i Roskilde havde født i hemmelighed, og barnet blev fundet i sengehalmen. En kirurg bevidnede, at dets hals var vredet om. Ved landstinget i Ringsted dømtes hun den 19. november 1727 efter Danske Lov 6.6.7 og 8 til halshugning og hoved på stage. Fem måneder senere konfirmerede Højesteret dommen i enstemmighed.¹⁰

Under sin fængsling fik hun, som skik var, jævnligt besøg af præster, men udviste ikke megen bodfærdighed. Tværtimod følte hun sig uretfærdigt behandlet ved samtlige retsinstanser. Den 16. juni stod hun for magistraten i rådsstuen og hørte, at hendes sidste dag var fastsat til tirsdag den 29., hvor hun mellem 6 og 7 morgen ville blive ført fra sit fængsel til Hestemarkstorvet for at miste hovedet ved sværdet for sin misgerning. Skarpretter Puhan var til stede og blev pålagt da at udføre sin embedspligt som angivet. Endelig fik Mette at vide, at såfremt hun med tilbørlig lydighed og et bodfærdigt hjerte som en bedrøvet og troende synderinde underkastede sig sin dødsdom, så ville kongen af mildhed og på domprovstens og de andre præsters anmodning tilstå hende at blive begravet i kirkegården uden ceremoni.¹⁰ Det var det bedste Mette kunne opnå under de givne omstændigheder, at blive halshugget med sværd på torvet var den mindst vanærende dødsstraf og kun mulig, hvis dommen var uden skærper.

Anne Jensdatter sammesteds havde også hemmeligt født et barn, avlet i utugt. Hun hævdede, at barnet var dødt ved fødslen, og havde kastet det i ilden under en brændevinspande. Ved Sjællands landsting lød dommen den 10. maj 1730 på halshugning og hoved på stage. Hun erklærede sig "fornøjet" med dommen og ønskede ikke at appellere til Højesteret.¹¹ Anne havde siddet arresteret i næsten tre måneder, da hun den 31. maj stod i rådhusretten for at "anhøre" den dom, som landstinget i Ringsted havde afsagt tre uger før. Hun fik at vide, at henrettelsen skulle ske tirsdag den 6. juni om morgenen. Herefter blev hun alvorligt formanet "*at fortryde hendes begåede synder og især den ugerning, som hun er dømt for, (og) holde sig hjertelig til Gud med en stadig tro, at han for frelserens skyld vil være hende nådig, og med ivrig bøn dag og nat ... berede sig til en kristelig død og en salig afsked fra verden*".¹² I modsætning til Mette Iversdatter to år tidligere fik Anne altså ikke mildnet sin straf. Den er uden tvivl blevet eksekveret på retterstedet ved landevejen mod København, og kroppen er kommet i jorden samme sted. Byens skarpretter modtog 19 rigsdaler.

Mordbrand i Roskilde 1737

Brande var meget frygtede i de tætbebyggede områder med dårligt beredskab. Når branden var påsat, og mennesker derved blev udsat for at brænde inde, kaldtes det mordbrand. I efteråret 1735 var folk i Roskilde meget opskræmte over en række påsatte brande i byen. Under et politiforhør

bekendte den 16-17-årige natmandsdreng Nicolai Christian at stå bag. Han havde følt sig dårligt behandlet alle steder og ville hævne sig. I sit skumle fangehul under Laurentiustårnet fik han besøg af to præster, som formanede ham til at røbe sine medskyldige. Det havde vist sig, at der var flere involveret. En kommission blev nedsat for at udrede sagen. Den 29. august 1736 dømtes Nicolai til hjul og stejle som hovedmand. Højesteret ændrede dommen til, at han skulle brændes. Nogle af dommerne anså dog stejlestraffen for værre end at blive brændt. Kongen godkendte højesteretsdommen med den ændring, at Nicolai Christian skulle kvæles inden brændingen.¹³

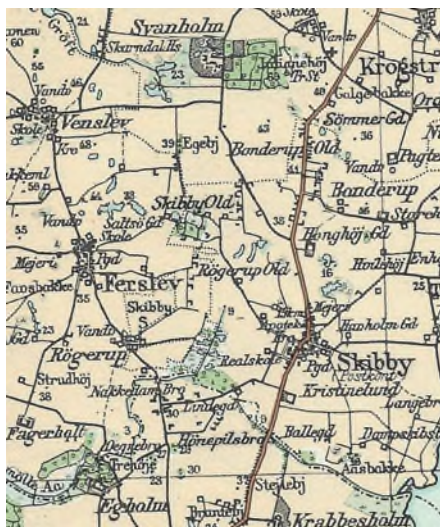
Det var almindeligt, at dødsdømte forbrydere blev ført til retterstedet iført særlige klæder, og byen havde "*ladet forfærdige en hvid lærredsskjorte, et par ditto bukser og en hvid hue, som Nicolai Christian havde over sine andre klæder den dag han blev rettet*". Tøjet kostede 1 rigsdaler og 3 mark, de sorte bånd at binde dem med 4 skilling.¹⁴

Til bålet blev der anskaffet knap fire favne tørt bølgebrænde, en favn birkebrænde, en tønne tjære, en trave langhalm, to traver rughalm, fire tomme tjæretønder og et stykke egetræ på 6 ½ alen, "for dette at udføre til retterstedet, som var 12 læs, 3 rigsdaler". Den godt 4 m lange egepæl blev gravet ned på retterstedet.¹⁵ Byen betalte også seks vognmænd for den 10. januar 1737 at befordre byfogeden og skoledisciplene ud, hvor natmandsdrengen kom på bålet, bundet til pælen. Det må være sket ved galgen øst for byen. Skarprettet Christian Ernst Puhan stod for eksekutionen. Han havde i øvrigt mistet sin ejendom i Skomagergade ved den store brand i oktober 1735.

Endnu to mordbrandssager forekom på Roskildeegnen, i begge tilfælde med kvinder som anstifter, om dem senere.

Drab og giftmord: Egholm 1735, Svanholm 1749 og Roskilde 1751
I Egholm birk sydvest for Skibby havde Olle Rasmussen slået Jens Jørgensen ihjel under et klammeri. Ved Sjællandske Landsting dømtes han den 9. februar 1735 til at halshugges og begraves på kirkegården uden ceremoni efter Danske Lov 6.6.1. Det var den "mildeste" bestemmelse, som blev idømt for uoverlagte drab.¹⁶

Ikke sjældent var giftmord iværksat af kvinder. Den gifte Anne Jørgensdatter i Ferslev på Svanholm gods var blevet forelsket i karlen Laurs Andersen. Hun fik ham til at købe noget rottekrudt og blandede en halv skefuld af det i røragget, som hun gav sin mand til aftensmad. Han døde ni dage

Kortudsnit af Horns herred med Egholm (i syd) og Svanholm (i nord) samt Galgebakke øst herfor. Geodætisk Institut Generalstabskort.

senere. Anne og Laurs blev dømt den 23. juli 1749 ved Svanholm birketing og to dage senere ved Landstinget i Ringsted. Dommen lød på, at hun skal knibes af skarpretteren med gloende tænger først ved huset, hvor mordet var begået, dernæst to gange undervejs og til sidst en gang på retterstedet, hvorefter hendes højre hånd, mens hun er levende, og siden hovedet afhugges med økse. Dernæst skal natmanden og hans folk lægge legemet på hjul og stejle og fæstne hovedet tillige med hånden på stejlen oven over legemet. Laurs skulle som medskyldig henrettes med sværd.¹⁷ Dommene blev eksekveret i august, formentlig på galgebakken øst for Svanholm, tæt ved landevejen.

Karlen Jeppe Povelsen fra grevskabet Ledreborg sad 1750 i Roskildes arrest for tyveri. Han brød ud i oktober og kom til at slå fangefogeden ihjel. Der blev udlovet en dusør på 10 rigsdaler, og en månedstid senere var han pågrebet. Under sagens behandling i Højesteret den 22. maj 1751 ville et par af dommerne dømme ham til at bøde liv for liv, fordi drabet var sket uforsætligt under håndgemæng, men flertallet på ni fastsatte straffen til halshugning og efterfølgende hjul og stejle, "*alene for publici skyld, da en fangefoged bør gå sikkert i sine forretninger*". Kongen konfirmerede dommen tre måneder senere.¹⁸

I galgen for tyveri: Skullerupholm 1748 og Roskilde 1753

Tre år tidligere havde der været en anden sag under grevskabet Ledreborg. Berthe Pedersdatter fra Skullerupholm gods stjal ved nattetide en ko på Kirke Saabye Mark og

solgte den. Efter den førnævnte forordning af 4. marts 1690 om tyveri af heste eller kreaturer på marken, dømte Sjællandske Landsting hende i august 1747 til at hænges. Højesteret behandlede først sagen den 9. januar året efter, men ændrede ikke dommen, og den 16. februar 1748 skrev Danske Kancelli, at kongen har konfirmeret dommen, og at den skal eksekveres. I en tiårsperiode havde Christian 6. ellers konsekvent benådet for galgen i tyverisager, men en strammere kurs fulgte efter hans død i 1746, og den første sag var, uheldigvis for hende, Birthe Pedersdatters. Dommen var også på anden vis usædvanlig. Før i tiden blev kvinder ikke hængt, men fik en anden livsstraf. Efter 1690 ses der enkelte, hun er dog den eneste blandt de 19 personer, som blev hængt for tyveri i Sjællandske Landstings område fra 1719 til 1756. Der kendes endnu et tilfælde, hvor en kvindelig tyv kom tæt på rebet. Karen Corneliidatter i Faxe herred havde i 1754 stjålet for mere end 50 rigsdaler i Kongsted præstegård og blev dømt til galgen, men vel at mærke kun i første instans. Landstinget ændrede dommen til kagstrygning, tyvsmærke på panden og livstid i Børnehuset, og Højesteret stadfæstede denne afgørelse.¹⁹ Hun kom imidlertid til at lide dødsstraffen to år senere, da hun begik et barnemord i straffeanstalten, måske for selv at komme af med livet.

I begyndelsen af 1750-erne var Roskilde plaget af mange indbrud og tyverier. En større bande stod bag, men i juli 1752 blev de fleste grebet og sat i arresten. Niels Lind, Niels Lorentzen og Peder Pedersen bar hovedansvaret. Som nævnt havde domstolene skærpet straffen i de tunge tyverisager, og denne hørte til den kategori. Landstinget i Ringsted afsagde den 22. november dom til galgen for dem alle tre. Højesterets dommere så ikke mildere på sagen, da den blev behandlet den 27. januar året efter. Dommer Hielmstjerne udtalte, at *“disse tyve meritere ikke compassion (fortjener ikke medfølelse), da de har begået mange tyverier, haft en mængde dirker og tyvenøgler med sig”*. En dommer stemte dog for kagstrygning, brændemærke og livstid, den straf som tildeltes to af de kvindelige tiltalte. Kongen ændrede ikke afgørelsen, og de tre mænd blev hængt den 14. marts 1753.²⁰ Det må være sket i galgen, der tronedede øst for byen, hvor Hedemøllen senere kom til ligge. Struensee afskaffede denne straf i 1771, året før han selv blev henrettet.

Et selvmordsmord i Roskilde 1758

I Roskilde forekom der et såkaldt selvmordsmord. Anne Ju-

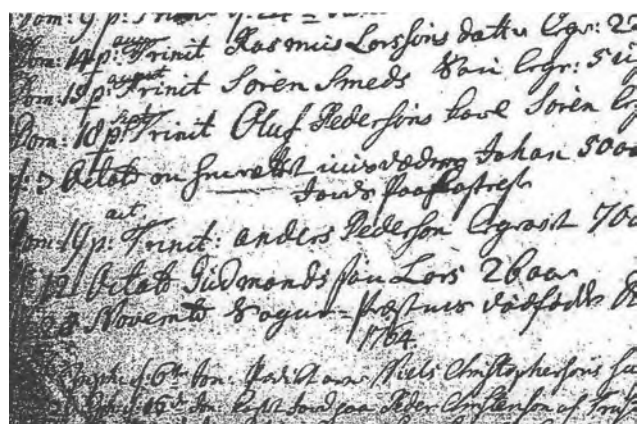
dith Kiær fra Skt. Jørgensbjerg var ked af det hele og orkede ikke at leve mere. Hun greb da til den fortvivlede udvej at skære halsen over på sin 10-årige datter for selv at komme af med livet. Det kom hun i 1758, dømt efter den strenge forordning af 7. februar 1749, udbragt til retterstedet på natmandens sluffe, iført sine daglige fængselsklæder, med blottet hoved og hænderne bundet. Og ikke nok med det, hun blev knebet med gloende tænger undervejs, først uden for huset, hvor mordet var begået, siden to gange og sidst på retterstedet. Her huggede skarpretteren hendes højre hånd af med økse og derefter hovedet. Natmanden lagde kroppen på hjul og stejle, hovedet og hånden blev sat på stage. Det hele til afskrækkelse for tilskuere og senere forbipasserende.²¹

En undvegen morder efterlyses 1763

En halv snes år senere slog Johan Henriksen, røgter på herregården Gjeddeshal i Tune herred, en anden medhjælper ihjel med en høtyv og blev dømt til døden. Den kongelige resolution om fuldbyrdelse var på vej til amtmanden, da fangen natten mellem den 17. og 18. november 1762 brød ud af arresten i Roskilde. Der blev udsendt en efterlysning:

“Den undvegne er omtrent 50 år gammel, middelmådig af statur og undersætsig; han er blegladen af ansigt og har et lysebrunt, tyndt og slet hår, er blind på det højre øje og har en vorte på den venstre kind. Ved undvigelsen havde han på sig en gl. lyseblågrå klædeskjole, en gl. kanelbrun klædesøst, hvide lærredsbukser, sorte uldne strømper, et par rundnæsede sko og en gl. hat. Han er født i Lübeck, men taler dansk; hans kone og børn opholder sig i Faxe”.

Der gik imidlertid hele ni måneder, inden han i august året efter blev pågrebet på Lindersvold gods syd for Faxe. Nu kunne dommen sættes i værk. I Reerslev kirkebog står

Reerslev kirkebog 1736-1814: Over 1764 kan man læse: "3. Okt. En henrettet Misdæder Johan 50 Aar ...".

Matrikelkort 1805: Ramsøllille by, Gadstrup sogn, Ramsø herred, hvor man finder "Galgemarken" markeret.

der under den 3. oktober 1763: "En henrettet misdæder Johan, 50 år gl., er begravet uden jords påkastelse."²²

En regning for tre misdæderes henrettelse 1768

Da 1760-erne gik på hæld fandt to alvorlige kriminalsager i Ramsø herred deres afslutning med kun et års mellemrum. Det skete ved retterstedet på Ramsøllille Mark i Gadstrup sogn.

Den 3. april 1766 blev den 31-årige fæstegårdmand Jens Pedersen i Jersie fundet myrdet, kvalt i en strikke. I løbet af de nærmeste uger pågreb man tre personer, som mistænkte for udåden. Det var Peder Andersen, Hans Villumsen og Niels Jakobsen. De sad nu arresteret i Roskilde, mens sagen gik sin gang, Det, der umiddelbart kunne se ud som et rov-mord, var måske noget andet. Peter Andersen var nemlig

bror til Jens' hustru, Birthe Andersdatter. Hun blev ligeledes fængslet på mistanke om medviden og kom til at sidde i et halvt år, inden anklagen blev frafaldet. En femte person ved navn Morten Skrædder var også i søgelyset og måtte sidde i 42 uger. De tre hovedmistænkte blev fundet skyldige, da Højesteret afsagde dommen den 10. oktober 1767. Tre dage senere brød Peter Andersen ud af arresten og var på fri fod en tid, før han igen blev sat fast. Kongen bifaldt dommen med den ene formildelse, at Niels Jakobsen skulle slippe for at blive knebet med gloende tænger.

Der gik imidlertid endnu nogle måneder, mens en kommissionsdomstol afklarede visse forhold vedrørende de dømtes udsagn om Birthe Andersdatter, da de efter højesteretsdommen havde ændret forklaring. Biskoppen skulle pålægge præsterne, "*at formane delinkventerne til at sige den rene sandhed og gøre oprigtig bekendelse for kommissionen, således som de med ed kunne bekræfte det, når de stod over for døden*". Det kom de til den 12. april 1768. Dagen før var de blevet overført fra Roskilde til Ramsøllille, og en regning fra skarpretter J.G. Ingermann i Roskilde viser, hvordan disse misdædere blev henrettet og fik skærpelserne gradueret, alt efter deres andel i forbrydelsen:

"1. For delinkventen Peder Andersen at knibe med gloende tænger 5 gange tilkommer mig efter kgl. allernådigste reskript af 12.3.1698 for hver gang 2 rdl., 10 rdl. Ligeledes for hans hoved med økse at afhugge 8 rdl. For hånden at afhugge 4 rdl. For hoved, hånd og krop at lægge på stejle 11 rdl. / 2. For delinkventen Niels Jakobsens hånd og hoved med økse at afhugge 12 rdl. og hoved, hånd og krop at lægge på stejle 11 rdl. / 3. For delinkventen Hans Villumsens hoved med økse at afhugge og hoved at sætte på stejle samt kroppen i jorden at nedlægge 13 rdl. / I alt 69 rdl.," som skarpretteren kvitterer for er ham rigtig betalt.

Den første misdæder blev knebet med gloende tænger, hoved og hånd afhugget, hjul og stejle fulgte. Den anden slap for tængerne, men fik ellers samme behandling, mens den tredje "kun" fik hovedet på stage og kroppen gravet ned på retterstedet.²³ Måske stod stejlerne stadig på Maglehøj, da der næsten på årsdagen igen skulle foretages en eksekution på retterstedet.

Mordbrand i Ramsø herred 1769

Johanne Madsdatter tjente hos degnefamilien i Gadstrup. Natten mellem 2. og 3. januar 1768 udbrød der brand i landsbyen, degneboligen, smedens hus og endnu et hus brændte.

Johanne fik vækket folk og var med til at redde noget af indboet. Fire uger senere var der ild i tagskægget på skolen, hvor degnens midlertidigt var indkvarteret. Den blev dog hurtigt slukket, men mistanken faldt på Johanne. Hun blev forhørt og bekendte ildspåsættelsen på skolen, men forklarede, at det var smeden og hans kone, som fik hende til det. Johanne overførtes derefter til arresten i Roskilde, hvor hun kom til at sidde i mere end et år. I første omgang behandledes sagen ved Ramsø-Tune herreds ret i Vindinge. Smeden og konen afviste pure at have forledt Johanne til noget som helst. Den 22. april afsagde retten dom, efter Danske Lov 6.19.1 om mordbrand skulle hun miste hovedet med økse og brændes. Johanne forventede en mildere straf ved landstinget i Ringsted. Det fik hun ikke. Landstinget bekræftede herredsdommen. Johanne håbede nu på at få straffen nedsat ved Højesteret, men da sagen kom for den 7. december blev udfaldet, at dommen "*bør ved magt at stande*". Kongen approberede (godkendte) afgørelsen. Den synes hård, måske kunne hendes forsvarere have ydet en mere helhjertet indsats. Om den forudgående uopklarede brand har betydet noget, kan ikke ses af sagens akter.

Danske Kancelli skrev den 24. februar 1769 til amtmanden om at foranstalte det videre fornødne, og denne sendte derefter besked til herredsfogeden, som skulle tage sig af forberedelserne. Nu opstod et problem. Henrettelsen blev fastsat til den 4. april 1769, men skarpretter Ingermann måtte meddele, at han var optaget den dag, "*da rytteren, som satte ild på Valby, hans eksekution er berammet at ske ved Slagelse førstkommende 4. april, og jeg efter skarpretterenkens anmodning i Næstvød, som har ingen anden end en svend, har jeg i mandags skriftligt lovet hende at være ham assisterlig til berammede tid, hvortil jeg er forbunden, fordi han har hjulpet mig i slig affære, ... (så) forårsages jeg ... til at udskyde en henrettelse i Ramsø herred til den 11. april, da vi ere ikkun 2de skarprettere uden for København ...*". Tidligere havde også Slagelse haft sin egen.

Dagen før ledsagede vagtmester Thura fra Roskilde arrest Johanne ud til Gadstrup, hvor hun sad natten over, for om morgenen at blive ført ud til Maglehøj på Ramsø Lille Mark, hvor skarpretteren og bålet ventede. Det var lagt til rette med brænde, halm og tjæretønder, leveret af købmand Kornerup i Roskilde. Fangefogeden Niels Jensen tog jernene af Johanne, herredsfoged Friis oplæste dommen og sognepræsten hr. Ebbesen har ydet den gejstlige bistand, inden skarpretter Ingermann lod øksen falde over Johannes hals, hvorefter den afsjælede krop og hovedet blev lagt på bålet. Der kendes in-

gen øjenvidneberetninger fra eksekutionen, og hendes død er ikke nævnt i kirkebogen. Hun blev 26 år gammel.²⁴

Der er overleveret en karakteristik af skarpretteren fra hans ældre år i 1790-erne, hvor han beskrives som *“en lille original, halv tysk og hel gammel mand, ellers ganske reputerlig (anset), sang tyske salmer morgen og aften, holdt heste og vogn, hvormed han drog landet om og (op)krævede mestermandspenge ... med sin korte kjole og blå fløjls hue tog (han) sig da meget vigtig ud ...”*²⁵

Det 19. århundrede

I 1800-årene forekom endnu to sager, som endte med en idømt dødsstraf og efterfølgende henrettelse, begge på Lejre herreds rettersted i Himmelev. Den ene dom var for mordbrand i Vindinge, den anden for rovmord i Ejby.

Mordbrand i Vindinge 1832

Ane Rasmusdatter og hendes mand havde haft en af domkirkens gårde i Vindinge, men måtte gå fra den og boede nu til leje i et nærliggende hus. Efter sigende satte Ane ild på gården i afmagt over egen fattigdom og for at hævne sig på de nye gårdfolk. To gårde og et hus gik op i luer, mennesker og dyr blev reddet. Ane blev dømt efter Danske Lov 6.19.1, *“sætter nogen ild på en andens hus eller skov med vilje, da er det mordbrand og han har forgjort sin hals og skal enten brændes eller stejles”*. Hun ‘slap’ for at blive brændt og blev benådet for skærpselser. Den 11. marts 1833 stod Ane på retterstedet ved Frederiksborgvej, hvor hun til det sidste skal have troet på benådning for sine fire børns skyld, men det skete ikke. Da eksekutionen var foretaget, blev Anes lig kørt til Vindinge på en bondevogn og begravet på kirkegården, men uden præstens deltagelse, ‘uden ceremoni’ som det hed.²⁶ Hun var 44 år gammel.

Rovmord i Ejby 1842 med sidste henrettelse i Roskilde-området 1843

Den sidste henrettelse på Roskildeegnen udspillede sig på samme sted et tiår senere, den 22. marts 1843, og flere øjenvidner har berettet om begivenheden. Først Jacob Kornerup om sin oplevelse som 18-årig:

“Jeg mindes endnu den sindsbevægelse, jeg kom i en sommermorgen, da jeg, som boede lige over for rådhuset, så indledningen til den henrettelse. Neden for den høje stentrappe holdt en vogn omgivet af en skare mænd, der efter gammel skik var bevæbnet med lange spyd. Politibetjente og arrestforvarer steg ned af trappen, og efter dem kom to unge ligblege mænd, der skulle køres ud til Galge-

Nye Vise

om

det den 16de Januar 1842 paa Ejby Mark
forøvede

tredobbelte Mord,

hvorved en heel Familie udryddedes,

samt

Skjæsteretsdom i Sagen,

ifølge hvilken Morderne ere domte til at have deres Liv
forbrudt og lægges paa Støtte og Gul.

Taus, med Bøssen, tvædt over svign

Kjøbenhavn, 1843.

Forfattet og forlagt af, samt trykt hos Jacob Behrend,
Købmand Nr. 281 i Gaden.

Jacob Behrend: Nye Vise om det den 16de Januar 1842 paa Ejby Mark forøvede tredobbelte Mord...
Det kgl. Bibliotek.

Melodi: „Stilhed hersker, hver en Skabning holder.“

Faus, med Bøfsen, tvende Døde fulge
Lumste sig i Aftenmørket ud;
De ved Mord og Rov vil vorde rige, —
Dg at overtræde Herrens Bud.

De forglemte, at Gud Fader vaager,
At Hans Nie paa hvert Skridt os naaer,
At Han gennem Nat og Slud og Laager
Som vor Dommer ved vor Side staaer.

Fremad de paa Syndens Bete stride
For det frygtelige Maal at naae; —
Dg paa Siby Mark de alt ittide
For den fredelige Dunsbor staae.

At! derinde Mand og Kone græde,
— Syg er Sønnen, som er deres Lyf; —
Da de Frygtelige fræt indtræde,
Hilse dem med falske Venstabs Røst.

Der dem røffes heilig Epitæ, Drikke, —
Dem i Mørket Manden viser Vej, —
Men den Arme meer hjemvender ikke,
Biv og Barn paa Jord ham fluer et.

Morderne til Huset gaae tilbage
Fræk, Kjendt Broden staaer for deres Sjæl;
Et de ærbse Drengens Jammerklage,
Ham og Moderen de slaac ihjel!

Nu de stjæle, rove usle Penge,
Vandre blodig gjennem Natten hjem, —
Sove trygt, — men ei det varer længe,
For alt Nemesis haardt rammer dem.

Nu de sukker tungt i Fængslets Gjemme,
Vente Tødens Raab med ængstligt Sind; —
Men, naar, angrende, de Gud et glemme,
Fulles naadig de i Himlen se.

Om det paa Siby Mark forevode tre: dobbelte Mord.

Den forfæstede og affkyeligste Forbrydelse, som den senere Tid har at opvise, er unægtelig det af Carl Larsen og Christian Jensen fra Bendstov paa Niels Jørgensen, dennes Hustru Marie og deres Maatige Søn Niels paa Siby Mark forevode Mord. For at røbe deres Venge-udbrydende disse tvende Menneskter en heel Familie af Jorden, som gjæstnild og uden at ahne, at Døden er dem saa nær, modtog og bevarte dem i deres fredelige Bolig, der kort efter skulde vorde et blodigt Dødens Rædselssted. — Guds-Straf er frygtelig og deres Sjæbne rædselsfuld, maa Medlidensheden med dem næsten ganske forstumme, naar man betænker deres Ubaad, forestiller sig deres natlige Vandring med det ladede Sværd til Rov og Mord, — seer dem sidde ved de uslykkelige Jolts Bord og at Drikke og drille med dem, — seer dem paa Marken, ledsage de af Manden, der var dem en tjenstvillig Vædler, først at Ryde efter ham og dernæst at slaae ham ihjel med det paa hans Hovedskal funderlaede Sværs Kolbe og Løb og dernæst at fæste Siget i Gresten, — seer de blodige Menneskter vende tilbage til den armer Kone, — seer dem slaae Hovedet ned paa Jorden, indtil hun er vorden Dødens Bytte, — seer dem at trække den syge lille Dreng op fra Sygelejet og, uagtet hans varme Bønner for hans Liv, strævende over hans bøde Ryder, at knuse hans Hoved og afslutte hans Liv, — da kan Medlidensheden forstumme og Blodet isne i Aarerne. — Dølesteret har dømt Morderne fra Livet, samt til at lægges paa Støtte og Hjul. — Døstet Kænkes dem, at de ved en inderligt oprigtig Anger ville beile til den evige Guds Naade og Tilgivelse.

DET KONGELIGE BIBLIOTEK
KØBENHAVN
SMÅTRYKSAFDELINGEN

V B 71

bakken for at halshugges. De var de to i sin tid meget omtalte mordere fra Ejby. Langsomt satte vognen sig i bevægelse ned ad Olsgade, omringet af spyddragerne".²⁷

På retterstedet i Himmelev stod tilskuerne og ventede på Carl Larsen (f. 1819) og Christian Jensen (f. 1820), som i januar året før havde myrdet parcellist Niels Jørgensen, hans hustru og deres 11-årige søn. De to gerningsmænd blev ikke pågrebet i første omgang, andre var mistænkt, men i forbindelse med en nedsat kommissions optrævelse af et stort forbrydernetværk, kaldet Venslev-banden, som var ansvarlig for en lang række indbrud og tyverier på egnen, kom sandheden omsider for dagen. Og nu var deres sidste dag kommet. Latinskolens ældste elever var beordret med på Galgebakken for at se retfærdigheden ske fyldest. En af dem nævner skafottet og den vældige folkemængde.²⁸

Et ikke navngivet øjenvidne fortæller om selve eksekutionen og skarpretterens håndtering af opgaven:

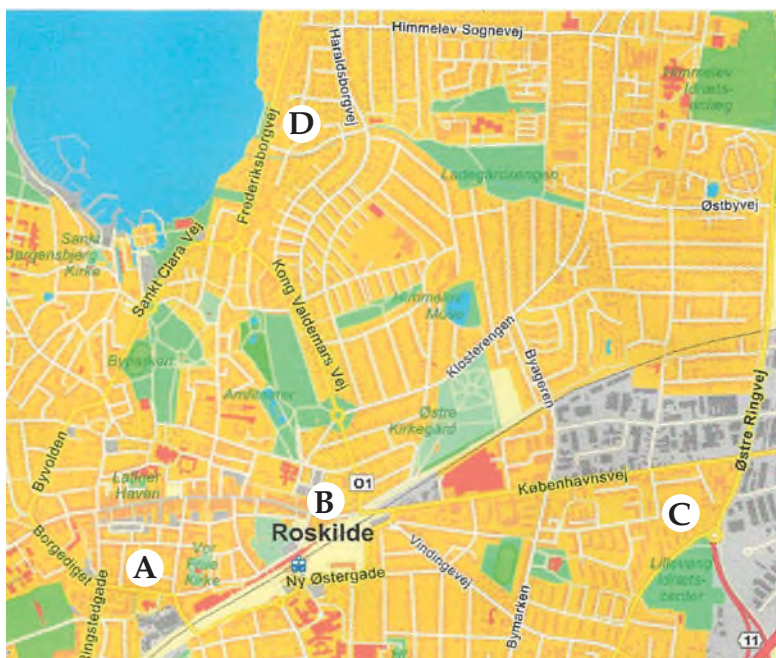
"Christian Jensen, som havde en noget svær hals, mistede ikke hovedet ved første hug, der kun trængte igennem noget over halvdel af halsens tykkelse, hvorfor et efterhug og nogen filen med øksen måtte anvendes for at fuldføre hovedets adskillelse fra kroppen ... Ikke mindre uheldigt gik det med Carl Larsen, på hvem der ligeledes blev ført tvende hug, af hvilke det første slet ikke traf ham, idet øksen med æggens nederste del ramte en af de jernbøjler, hvorigennem hugget skal falde, således at endog øksens æg blev noget beskadiget".

Efterfølgende blev Carl Larsen lagt på hjul og stejle, Christian Jensens hoved sat på stage. Det var sidste gang her i landet, at henrettede forbrydere blev udstillet på retterstedet. Tre dage senere blev de dog taget ned og begravet i en krog af kirkegården.

Sidstnævnte øjenvidne indstillede til overvejelse, om man ikke i stedet burde betjene sig af en eller anden mekanisme, en guillotine eller noget lignende. Han fandt i hvert fald, at en skarpretter ikke burde være en olding som den nuværende. Skarpretteren var Nikolaj Ravnholdt, som havde mange års erfaring fra København, men den nu 65-årige mand var åbenbart ikke længere i stand til at udføre sit hverv på sikker vis. Der havde således i 1839 været rejst sag imod ham, men først i 1846 fik han omsider sin afsked.²⁹

Afslutning

Helt op til begyndelsen af 1860-erne var henrettelser ikke ualmindelige i Danmark. Der skete 142 under civil jurisdiktion mellem 1800 og straffeloven af 1866. Lidt over en tredjed-

Kort over Roskilde med markering af de fire rettersteder i og ved Roskilde: A. Den ældre galgebakke syd for byen ved Jernbanegade, omtrent hvor vandtårnet stod til 1997. B. Hestetorvet, hvor Mette Iversdatter blev halshugget i 1728. C. Den yngre galgebakke øst for byen ved nuværende Hedebo parken op til Østre Ringvej, syd for Dommervænget. D. Galgebakken ved Frederiksbergvej, Lejre herreds rettersted med begivenhederne i 1833 og 1843. Kort: Krak.

del fandt sted i København, således 14 i 1817 efter et mytteri i Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset. Den nye straffelov betød en afgørende ændring. Færre dødsdomme blev afsagt, og kun fire af dem blev fuldbyrdet, den sidste i 1892, da Jens Nielsen blev halshugget i en lukket gård i Horsens Tugthus.

Litteratur:

- 3 mordsager i Horns herred. 2001.
- Fang, Fanny: Lejre Herreds Rettersted ved Galgebakken (*Roskilde Tidende* 17.3.1943).
- Frandsen, Karl-Erik: Forbrydelse og straf i Roskilde i 1600- og 1700-tallet (*Historisk årbog fra Roskilde amt* 1995, 57-68).
- Hansen, Ole: Om et Mord i Jersie 1766 (*Fra Københavns Amt* 1932-33, 323-328):
- Heide, Frits: Mordet i Ravneshavehuset (i ss.: *Midtsjælland i de gode gamle Dage*. 1919, 152-156).
- Jensen, Charlotte S.H.: Thyra Boløkse i Borrevejleskoven. Christen Rode og Hans Pedersen 1715 (i ss.: *Røverhistorier: sagn og virkelighed*. 1994, 72-78).
- Kornerup, Jacob: *Roskilde i gamle Dage. Tildels efter utrykte Kilder*. 1892, 142-154.
- Kornerup, Jacob: Roskilde i Frederik den 6tes Tid (*Fra Københavns Amt* 1911, 3-26).
- Kragh-Nielsen, Niels H.: *Straffet på livet. Henrettelser i Danmark 1537-1892*. 2018.

- Kragh-Nielsen, Nielsen H.: Præsten på retterstedet, i *Skalk* nr. 3, 2019
- Krogh, Tyge: *Oplysningstiden og det magiske. Henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel*. 2000.
- Land Hansen, Helge: Mordbranden i Vindinge 1832 (*Byhornet. Vindinge Lokalhistoriske Forening*. 2016, nr. 1, 2-6.).
- Olsen, Gerhardt: *Johanne Madsdatter. En tragedie i Gadstrup 1769*. 2007.
- Roskilde Bys historie II 1536-1850*, 1998
- Poulsen, Knud: Roskildes skarprettere (ROMU. *Årsskrift fra Roskilde Museum* 1989, 29-44).

Noter:

1. Poulsen 1989, 30.
2. Roskilde bys historie 1536-1850. 1998, 59f.
3. Poulsen 1989, 34.
4. Jensen 1994, 74-77.
5. Krogh 2000, 387.
6. Krogh 2000, 391.
7. Kornerup 1892, 145.
8. Krogh 2000, 401.
9. Kornerup 1892, 143.
10. Krogh 2000, 396.
10. Kornerup 1892, 143f.
11. Krogh 2000, 401.
12. Kornerup 1892, 144.
13. Kornerup 1892, 147-154 og Krogh 2000, 411.
14. Poulsen 1989, 38.
15. do.
16. Krogh 2000, 406.
17. Krogh 2000, 436f.
18. Krogh 2000, 438.
19. Krogh 2000, 432.
20. Krogh 2000, 443.
21. Poulsen 1989, 41f.
22. Kragh-Nielsen 2018, 71.
23. Hansen 1932-33.
24. Olsen 2007.
25. Kragh-Nielsen 2018, 200.
26. Land Hansen 2016.
27. Kornerup 1911, 5.
28. Fang 1943.
29. Kragh-Nielsen 2018, 310.

Tycho Brahes *De nova stella* (1573) i Roskilde

En kort artikel om en speciel bog af Tycho Brahe, der befinder sig i Karen Brahes Bibliotek, Roskilde. Artiklen efterfølges af to forskeres beskrivelse af det håndskrift-fragment, den er indbundet i.

Af Hans Michelsen

Den danske astronom Tycho Brahe gjorde sin store opdagelse, da han om aftenen den 11. november 1572 observerede en ny stjerne i stjernebilledet Cassiopeia.

“Den 11. november sidste år, da jeg efter solnedgang som sædvanlig betragtede stjernerne på den klare himmel, blev jeg opmærksom på, at der lige over mit hoved strålede en ny og ukendt stjerne som var meget tydelig i forhold til de andre.”¹

I dag ved vi så, at det var en supernova, som er en kraftig eksplosion fra en døende stjerne.

Opdagelsen beskrev han i den bog, der med forkortet titel kaldes *De nova stella*² (1573). Den blev smukt trykt af bogtrykker Lorentz Benedicht i København.

Tycho Brahes virksomhed udfoldedes på Hven, men han har en kort historie med Roskilde, hvor han var forlenet med Christian den Førstes kapel. Den ikke så glørværdige historie er allerede blevet fint beskrevet³. Endnu en brik til Tycho Brahes historie i forbindelse med Roskilde kan nu føjes til.

Tycho Brahes bog om den nye stjerne skal omtales her, fordi den som en del af Karen Brahes Bibliotek stod i Odense Adelige Jomfrukloster. I 1974 fusionerede Odense Adelige Jomfrukloster med Roskilde Adelige Jomfrukloster til Roskilde Kloster den Skeel-Juel-Brahe'ske Stiftelse. På klostret findes det inventar, der stod i Odense herunder også biblioteket med Tycho Brahes bog. Ligeledes findes der på klostret et maleri af Tycho Brahe.

Det skal slås fast, at Karen Brahe og Tycho Brahe ikke er nært beslægtede. Tycho Brahe levede fra 1546 til 1601 og Karen Brahe fra 1657 til 1736.

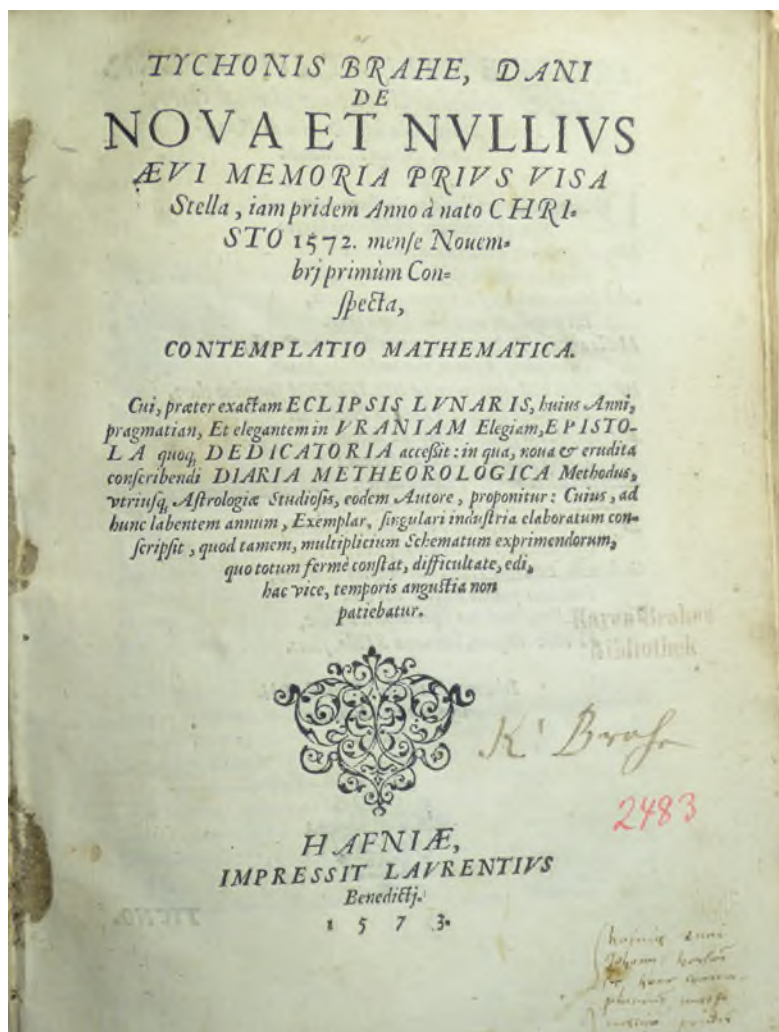
Karen Brahe var ud over at være en dygtig godsadministrator bl.a. en stor bogsamler. Hun oprettede Odense adelige Jomfrukloster, og indrettede biblioteket til klosterjomfrernes brug. Bøgerne måtte ikke fjernes fra biblioteket uden

Hans Michelsen, stiftsbibliotekar og bibliotekar ved Karen Brahes Bibliotek.

Titelblad Tycho Brahe: *De Nova et Nullius Aevi Memoria Prius Visa Stella, iam pridem Anno a nato Christo 1572 mense Nouembrij primum Consecta...*, Hafniæ, Laurentij Benedictij, 1573.

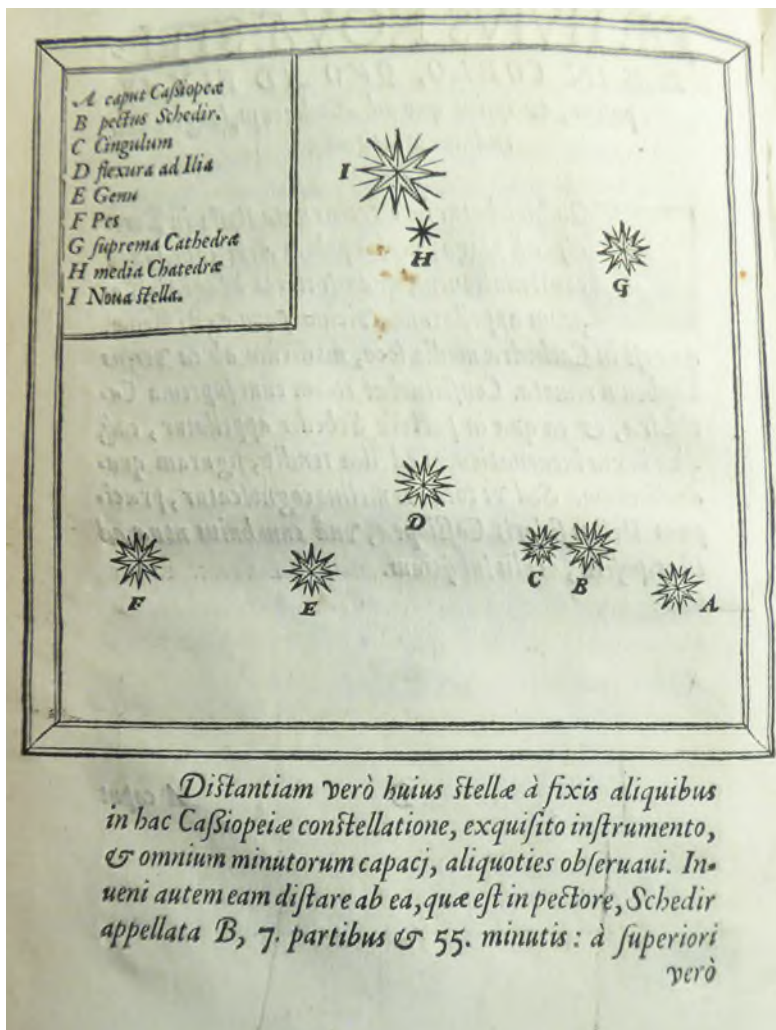
Eller Danskeren Tycho Brahes matematiske overvejelse over en ny stjerne, som aldrig i nogen tidsalders minde har vist sig, men nu for første gang blev observeret i november måned år 1572 efter Kristi fødsel. Se oversættelse af Chr. Gorm Tortzen i *Højdepunkter i dansk naturvidenskab*. 2002. I tidens stil er Tycho Brahes beskrivelse trykt sammen med andre værker, i denne udgave: *De nova stella Judicia*. Samme sted og år. (J.2). *Ad vaniloquum*. Uden sted og år. (U.8-3). *Copia Literarum*. Frankfurt am Main, 1645. (U.6-5). Desuden findes i bogen æredigte af Hans Frandsen (1532-1584) og Anders Sørensen Vedel (1542-1616) samt en fortale af Johannes Pratensis. Foto: Hans Michelsen.

patronessens billigelse. Som det var oppe i tiden, anskaffede Karen Brahe mange teologiske værker, herunder ligprædikener, til sit bibliotek, men som den nysgerrige person, hun også var, anskaffedes også juridisk, historisk og naturvidenskabelig litteratur. På denne måde er *De nova stella* blevet indlemmet i biblioteket.

Det er lykkedes at bevare Karen Brahes bibliotek sådan nogenlunde samlet, som det var ved hendes død i 1736. Det blev deponeret på Landsarkivet for Fyn fra 1907 til 2010, hvorefter det flyttedes til Roskilde. Biblioteket kan benyttes af forskere eller andre seriøse brugere.

Bogens indhold er naturligvis interessant for forskere og naturvidenskabsfolk, men da bogen er indbundet i et gammelt håndskrift på pergament, påkalder den sig også af den grund

Stjernebilledet Cassiopeia. Træsnittet fra *De nova stella* viser, hvor den nye stjerne viste sig i stjernebilledet Cassiopeia. Er markeret med et I. Foto: Hans Michelsen.

Karen Brahe (1657-1736). Maleri tilskrevet Jacob Coning (1699) på Roskilde Kloster. Affotograferet af Søren Lyder Jacobsen.

stor interesse. Derfor har middelalderforskere fra Syddansk Universitets Bibliotek studeret *De nova stella* for om muligt at identificere det håndskrift (eller fragment), den er indbundet i.

De første undersøgelser tyder på, at det håndskrift, der er brugt som omslag, antagelig kan dateres til midten/slutningen af 1200 tallet. Det er altså væsentligt ældre end den bog, det beskytter.

Oprindelig blev bøger spredt ved afskrifter foretaget i klostrenes skrivestuer, en langsommelig og dyr proces. Med opfindelsen af bogtrykkerkunsten ændredes dette radikalt. Mange håndskrevne bøger blev "til overs", og de endte ofte i en bunke i et hjørne hos en bogbinder. Når en bog så skulle indbindes, gik bogbinderen til bunken med pergamenthåndskrifter og fandt en passende størrelse, som blev skåret til og

Tycho Brahe (1546-1601). Malet som kopi af C.A. Jensen på Roskilde Kloster. Affotograferet af Søren Lyder Jacobsen.

Udforskningen af *De nova stella*. De to forskere Steffen Hope og Jakob Povl Holck sammen med Hans Michelsen. Foto Søren Lyder Jacobsen.

anbragt som omslag på bogen uden i øvrigt at have forbindelse med bogens indhold.

De nova stella er indbundet i et sådant håndskrift. Det er blevet interessant, fordi forskere fra Syddansk Universitetsbibliotek i forbindelse med et projekt om Tycho Brahe fandt interesse for de omslag (fragmenter af håndskrifter), som Tycho Brahes bøger var indbundet i. Syddansk Universitetsbibliotek har ikke selv *De nova stella*, så turen kom også til Karen Brahes bog.

Forskningsbibliotekar Jakob Povl Holck og historiker ph.d. Steffen Hope præsenterer efterfølgende nogle foreløbige konklusioner, før de egentlige forskningsresultater publiceres.

I den oprindelige katalogbeskrivelse af bogen hed det blot, at den er indbundet i et pergamenthåndskrift i sort, grønt og rødt. Nu kan forskerne berige denne beskrivelse væsentligt.

Undersøgelsen kaster et nyt og mere nuanceret blik på denne middelalderbog, der nok i sig selv er meget betydningsfuld, men som bliver endnu mere interessant, når om-

slagets indhold og historie tages med. Den viser også på denne måde, at en bog kan fortælle mange historier ud over det primære, nemlig forfatterens arbejde. I den følgende artikel redegøres for det fragment, der er brugt som bogbind.

Litteratur:

Brahe, Tycho: *De Nova Stella*. 1573. (Karen Brahes Bibliotek J.1).

Bruun Hansen, Gorm: Da Tycho Brahe gik i kloster.–i: *Historisk årbog for Roskilde Amt*, 2013, side 27-32, ill.

Bruun Hansen, Gorm: Tycho Brahe og Roskilde. –i: *Historisk årbog for Roskilde Amt*, 2011, side 11-24, ill.

Fysikkens filosofi. Fra Demokrit til Holger Bech Nielsen 2016. Heri: Tycho Brahe ser sin sindsoprivende Stella Nova, side 54-60, ill.

Højdepunkter i dansk naturvidenskab. Ved Jan Teuber. 2002. Heri: Tycho Brahe: Om den nye stjerne. På dansk ved Chr. Gorm Tortzen samt efterskrift ved Kristian Peder Moesgaard, side 26-52, ill.

Wittendorff, Alex: *Tyge Brahe*. Gad, 2006. 334 sider, ill.

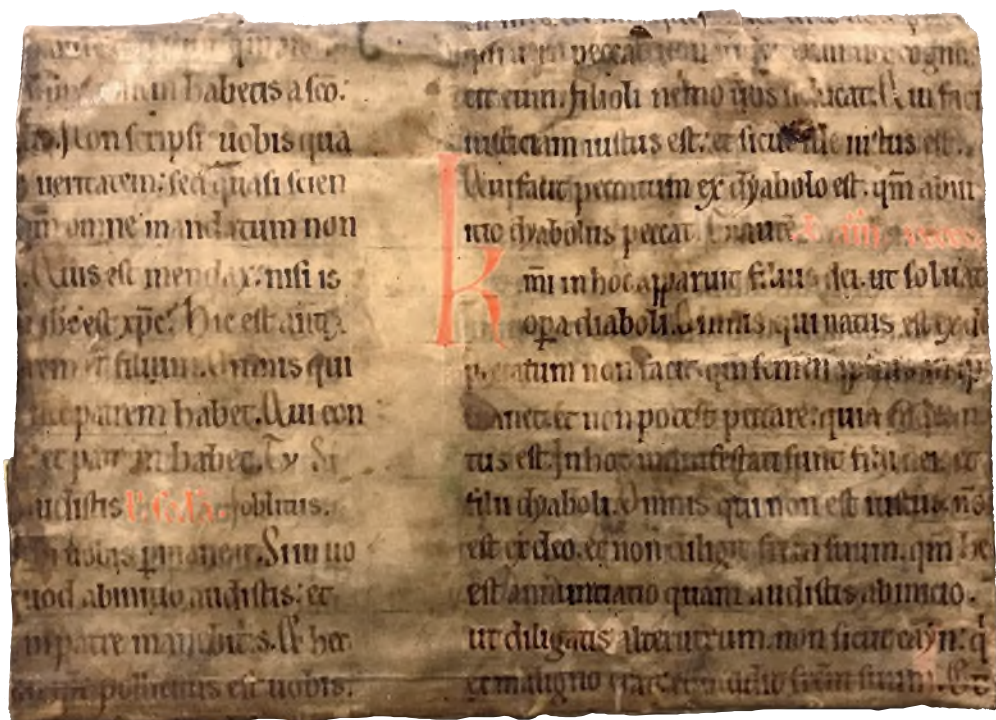
Links:

Roskilde Kloster (Karen Brahes Bibliotek): <https://www.roskildekloster.dk/karen-brahes-bibliotek>

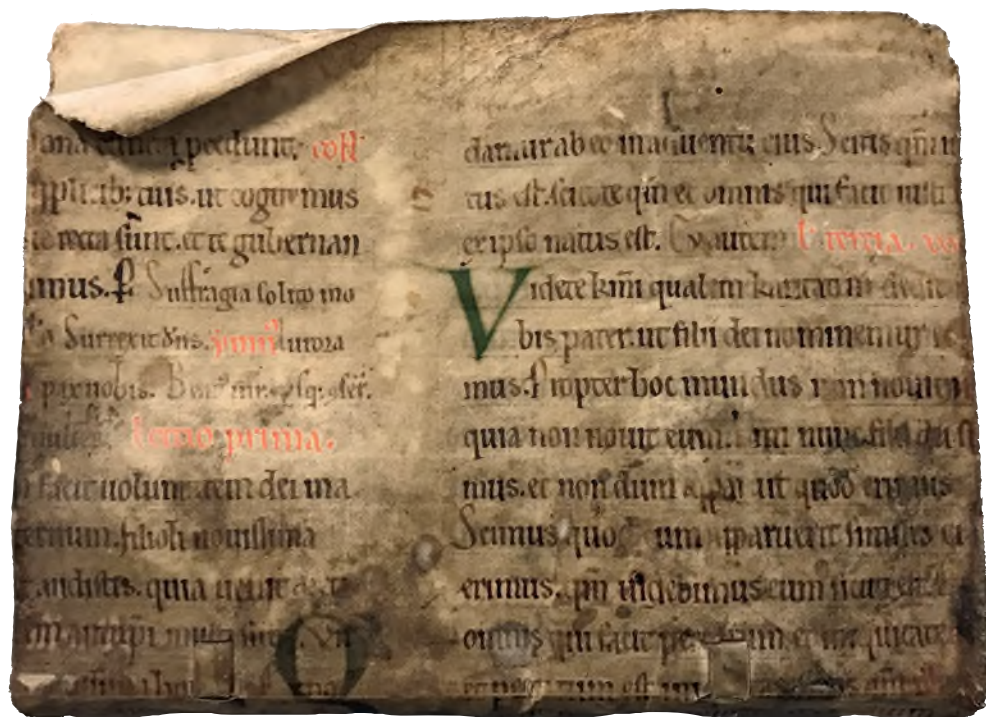
På Syddansk Universitetsbiblioteks hjemmeside findes link til Tycho Brahe <https://www.sdu.dk/da/brahe> , hvor også den scannede udgave af *De nova stella* kan findes.

Noter:

- 1 Chr. Gorm Tortzens oversættelse i *Højdepunkter i dansk naturvidenskab*. 2002
- 2 Karen Brahes Bibliotek. (J.1). Link til den scannede udgave af *De nova stella* <https://www.sdu.dk/da/brahe>. LN 429
- 3 Bruun Hansen, Gorm: Da Tycho Brahe gik i kloster – eller et billedes historie –i: *Historisk årbog for Roskilde Amt*, 2013, side 27-32, ill. Bruun Hansen, Gorm: Tycho Brahe og Roskilde –i: *Historisk årbog for Roskilde Amt*, 2011, side 11-24, ill.

Forsiden af omslagsfragmentet. Foto: Hans Michelsen.

Omslagsfragmentet indeholder passager fra Det Ny Testamente, Johannes' Første Brev, kapitel 3.
Foto: Hans Michelsen.

En sjælden Tycho Brahe-udgave

Af Steffen Hope og Jakob Povel Holck

Tycho Brahes værdifulde kulturarv omfatter ikke kun astronomiske observationer, men også en kontekst, der i visse tilfælde peger længere tilbage, end man umiddelbart kunne forestille sig. Det gælder i vid udstrækning den førsteudgave af astronomens hovedværk *De nova stella* (1573), som er del af Karen Brahes Bibliotek og som nu findes i Roskilde Kloster. Vi har haft det privilegium i flere omgange at kunne besigtige bogen, der som noget særligt er indbundet i et håndskriftfragment fra middelalderen. Fragmentets latinske tekst er interessant for forskningen af flere årsager. Her skal nu nævnes nogle af de overvejelser, videnskabelige discipliner og lavpraktiske øvelser, der i dag kan være relevante, når man står med et sådant fragment og skal analysere det for første gang.

Datering af et håndskrift fra middelalderen

Som man kan tænke sig, er der flere humanistiske discipliner, der er oplagte at ty til: Det gælder især palæografien (læren om gammel skrift), der drejer sig om bogstavformernes historiske udseende og datidens "retskrivning" med bl.a. brug af forkortelser. Det er faktisk i grove træk muligt at tidsfæste et stykke håndskrift fra middelalderen alene ud fra bogstavernes former, ligesom man også kan have held til at henføre en tekst til et bestemt geografisk område. Sammen med palæografien hører kodikologien (dvs. læren om *codices* – fra latin *codex*, bog, egentlig 'træstamme'). Så det første skridt i forhold til vores fragment på Tycho Brahe-udgaven i Roskilde var at få en idé om bogstavformerne og om måden prosateksten var inddelt i spalter. Denne inddeling kan – selvom teksten er ufuldstændigt overleveret – alligevel hjælpe forskeren med at få en idé om, hvor stor bogen, dvs. det oprindelige håndskrift i dets helhed, kan have været. En sproghistoriker vil kunne gå nærmere ind i sprogets opbygning, herunder morfologi og syntaks. Man kan også lede efter stavfejl og/eller sprogforandringer, der kan give fingerpeg i retning af en datering eller en oprindelsessted. Også for musikologer er fragmentet særdeles interessant, da det stammer fra en bog der blev brugt til kirkens gudstjenester i middelalderen.

Jakob Povel Holck,
forskningsbibliotekar,
ph.d. Syddansk Uni-
versitetsbibliotek.

Steffen Hope, historiker
ph.d.

Dermed kan den give et indblik i forskellige aspekter af middelalderens rituelle liv.

Fragmentets tekst

Teksten, der blev fremført på en specifik dag i kirkeåret, består for det meste af tekstuddrag fra *Det Ny Testamente*, Johannes' Første Brev, der blev læst højt i løbet af gudstjenesten i såkaldte "lectiones", læsninger, foruden nogle sange og uddrag fra andre tekster. Det bibelske materiale gør også fragmentet interessant fra et bibelhistorisk ståsted, eftersom man her kan få et eksempel på, hvordan bibelske tekster blev anvendt i kirkens dagligliv, og hvordan disse tekster blev formidlet. I dette tilfælde ser man et eksempel på, at også skriverne kunne lave fejl.

En overspringelse

I den ene af fragmentets læsninger har skriveren nemlig af vanvare hoppet over nogle linjer i Johannes' Første Brev (kapitel 3, vers 1-8) og dermed udeladt hele seks bibelvers efter den moderne målestok (som i tiden for fragmentets tilblivelse endnu ikke var etableret). En sådan fejl fører os helt tæt på middelalderens mennesker, der i det store hele var som os selv.

Den indledende læsning af sekvenser af tekst på Tycho Brahe-bindet kunne anvendes til en hurtig søgning på Internettet efter matchende passager. Det er heldigvis sådan, at mange tekster fra middelalder (og oldtid) for længst findes i versioner, der er gjort søgbare på nettet, særligt i specifikke databaser. Det gælder måske først og fremmest kirkens tekster, hvor traditionen har foreskrevet og stadig foreskriver, at nogle tekster/værker kopieres igen og igen.